

**Коммерциялық емес
акционерлік қоғамы**

**АЛМАТЫ
ЭНЕРГЕТИКА
ЖӘНЕ БАЙЛАНЫС
УНИВЕРСИТЕТІ**

Қазақстан тарихы және мәдениеті
кафедрасы

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТ НЕГІЗДЕРІ

Дәрістер жинағы
(барлық мамандықтарға арналған)

Алматы 2018

ҚҰРАСТЫРУШЫ: Танирбергенова Р.К. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері. Дәрістер жинағы (барлық мамандықтарға арналған). – Алматы: АЭЖБУ, 2018. – 91 б.

Ұсынылып отырған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері» пәнінің дәрістер жинағында дәрістердің жоспары, бақылау сұрақтары, сұлбалар, ұсынылған әдебиеттер тізімі берілген.

Пікір беруші: т.ғ.к., профессор Орынбекова Д.С.

«Алматы энергетика және байланыс университетінің» коммерциялық емес акционерлік қоғамының 2018 ж. баспа қосымша жоспары басылады.

© «Алматы энергетика және байланыс университетінің» КЕАҚ, 2018ж.

Алғы сөз

Қоғамдық өмірде болып жатқан өзгерістер жағдайында елде қабылданған бағдарламалық құжаттарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріне айрықша назар аударылады. 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының 2015–2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының басты ерекшеліктеріне қазіргі кезеңдегі жұмыстың басым бағыттарының бірі – қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру жатады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруда барынша табысқа жеткен елдердің тәжірибесін талдау қоғамда сыбайлас жемқорлықты рухани-этикалық деңгейде қабылдамау ахуалын қалыптастыру мейлінше тиімді тәсіл екенін көрсетті.

Жүйелі тәсілдің міндетін белгілеген дәрісте сыбайлас жемқорлықтың мәнін, табиғатын, шығу тегін, оның орнықтылығының себебін ашу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, мәдени, рухани-этикалық аспектілерге сапалы талдау ұсыну әрекеті жасалды. Дәрісте қамтылған мәселелер он бес тақырыпты қамтыды.

Дәріс аясында студенттер сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет сияқты ұғымдармен танысып, қазіргі күннің құбылысы ретіндегі сыбайлас жемқорлық және оның тарихи тамырлары туралы мәлімет алады. Тұлғаны сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет тұрғысынан тәрбиелеуде отбасының рөліне, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздеріне, шетелдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға айрықша назар аударылған.

Мемлекет пен қоғамда жемқорлыққа қарсы күресетін бір күш болуға тиіс. Жемқорлық – жай құқық бұзушылық емес. Ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сетінетеді және ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады.

Біздің түпкі мақсатымыз – жемқорлықты құбылыс ретінде жою үшін жемқорлыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы жемқорлықпен күресті қатты күшейтуіміз керек.

1 дәріс. Сыбайлас жемқорлық ұғымы мен құрылымы

1. Сыбайлас жемқорлықтың ұғымы мен негізгі белгілері.
2. Сыбайлас жемқорлықтың дамуының тарихи аспектілері.
3. Сыбайлас жемқорлыққа қылмыстардың себептік – кешендік факторлары.

Дәрістің мақсаты: қазіргі көптеген әлеуметтік – экономикалық және саяси – құқықтық проблемалар қатарындағы сыбайлас жемқорлықпен күрес проблемасының маңыздылығын көтеріп отырған бірнеше себептерін көрсету.

Дәрістің мазмұны: сыбайлас жемқорлық: теориялық негіздері, даму тарихы және түрлерін, сондай –ақ сыбайлас жемқорлық қылмыстарының себептік – кешендік факторлары қарастырылады.

1. «Сыбайлас жемқорлық» сөзінің латын тіліндегі баламасы «*corruptio*» сөзі «параға сатып алу», сонымен қатар Рим құқығында «*corruptio*» деген түсінік болған, ол жалпы сөзбен айтқанда «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, деген мағына беріп, құқыққа қарсы іс – әрекетті білдіреді.

М.О. Нәукенов: «Сыбайлас жемқорлық» және «ұйымдасқан қылмыс» ұғымдарын бір-бірімен байланыстыра қарауды ұсынады. Оның пікірінше, сыбайлас жемқорлықты ұйымдасқан қылмыс өкілдері мемлекеттік органдар жұмысын «бақылау» құралы ретінде пайдаланады, бұндай жағдайда қылмысты әлеуметтік тұрғыдан бақылау бейтараптанады, сондай-ақ ұйымдасқан қылмыс өкілдері билік органдарын өз мақсатына жету үшін пайдаланады және саяси шешімдер қабылдауда ықпал жасайды.

А.С. Қалмұрзаев сыбайлас жемқорлықты: «кез келген қызметкердің қызмет жағдайын пайда күнемдік мақсатында пайдалануы», - деп сипаттайды.

Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 2 шілдедегі (2013.03.07. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңының 2 - бабына сәйкес: «Мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып, не мүліктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүліктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы *сыбайлас жемқорлық* деп ұғынылады».

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев атап өткендей: «Сыбайлас жемқорлық – бұл ғаламдық мәселе, одан әлемнің бірде-бір мемлекеті, бірде-бір саяси жүйе, бірде-бір саяси тәртіп қорғалған емес».

А.Н. Ағыбаевтың пікірінше: «Сыбайлас жемқорлық - бұл кез келген лауазымды тұлғаның өзіне және тағы басқаларға заңсыз жолмен пайда әкелу мақсатында жасаған қылмысы.

Барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар өз құзыреттері шегінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуге міндетті.

Осы анықтамаларды талдай келе, жалпы сыбайлас жемқорлыққа мынадай белгілер тән:

- бұл бәрінен бұрын, заңдық дәл анықтамасы жоқ әлеуметтік құбылыс; ол үйреншікті жағдайға арналғанда азаматтық қоғам, мемлекет ыдырай бастайды;

- бұл құқық бұзушылықтың өзіне тән субъектілері бар (мемлекеттік қызметкерлер, мемлекеттік функциялар атқаруға өкілетті адамдар және де жеке сектордағы басқарушылық функцияларды атқаруға өкілетті адамдар);

- бұл субъектілердің жүктелген қызмет мүддесіне және құқық пен моральдің белгіленген нормаларына қарамай өз қызмет бабын, құқықтық мәртебесін және лауазымдық беделін теріс пайдалануы;

- жоғарыда аталған субъектілердің өзінің баюын немесе басқа адамдардың мүддесін көздеп атқарған қызметі.

Сонымен, сыбайлас жемқорлық қоғам мен мемлекетті іштей ыдырататын әлеуметтік құбылыс.

Сыбайлас жемқорлықты бірнеше негізгі түрлерге топтастыруға болады:

- *субъектінің мәртебесі бойынша:*

- а) билік органдарындағы сыбайлас жемқорлық;
- б) жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық;
- в) саясаттағы немесе саяси сыбайлас жемқорлық;

- *деңгейлері бойынша:*

- а) төмендегі;
- б) жоғарыдағы;
- в) вертикальды;

- *қоғамға қауіптілік дәрежесі бойынша:*

- а) сыбайлас жемқорлық – теріс қылық;
- б) сыбайлас жемқорлық – қылмыс.

Билік (атқарушы, өкілдік және сот) *органдарындағы сыбайлас жемқорлық* бүгінгі күннің өзекті проблемаларының бірі.

Мемлекеттік емес ұйымдардағы не жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық қазіргі кезде кең таралған. Коммерциялық немесе қоғамдық ұйымдардың басшылары да өздеріне тиесілі емес ресурстарға иелік жасап, ұйым мүддесіне нұқсан келтіретін әрекеттерге барады. Мысалы:

- коммерциялық банктердің пара алып, жоба үшін берген несиелерін қалтаға салып, қашып кетуі;

- меншіктің әртүрлі формасындағы кәсіпорындардан пара беріп, материалдық құндылықтарды (мұнай өнімдерін) төменгі бағамен алуы.

«*Саяси сыбайлас жемқорлықта* аппарат шенеунігі мораль мен заң нормаларын пара алу үшін емес, саяси ұпай алу үшін, туыстық байланыстар және т.б үшін бұзады», - дейді А.И. Гуров. Мысалы, сайлаушылар даусын сатып алуда да сыбайлас жемқорлықтың белгісі бар.

Әрекет ететін деңгейі бойынша сыбайлас жемқорлықты *төменгі, жоғарғы және вертикальды* деп бөліп алдық.

Төменгі сыбайлас жемқорлық билік органдарының орта және төменгі деңгейінде кең таралған және ол шенеуніктер мен азаматтардың араларындағы қатынаспен байланысты (тіркеу, айыппұл, лицензия беру және т.б.).

Жоғарғы сыбайлас жемқорлық жоғарғы лауазымды адамдардың өте маңызды шешім қабылдауымен байланысты (заңдар қабылдау, мемлекеттік тапсырыстар және т.б.). Мысалы, төменгі тұрған шенеунік өзінің бастығына оның «көмегі» үшін пара береді.

2. Ежелгі дереккөздерді талдау сыбайлас жемқорлық мемлекеттік аппараттың туындауымен қатар пайда болған және әртүрлі тарихи даму кезеңінде барлық елдерге сол немесе өзге дәрежеде тән болды. Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы алғашқы деректерінің бірі – Ежелгі Вавилон мұрағаттары (біздің эрамызға дейінгі XXIV екінші жартысы), кейіннен вавилон патшасы Хаммурапидің атақты заңдары (біздің эрамызға дейінгі XIX ғасыр). Ежелгі құқық көздерінде сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттер жасағаны үшін нақты жазалануы тиіс екені көрсетіледі:

1. Егер судья істі талқылап, шешім шығарып, мөрі бар құжатты дайындаса, сосын өз шешімін өзгертсе, онда бұл судьяны шешімін өзгерткенін әшкерелеген жөн және осы істеген талап сомасын жиырма есе етіп төлеуі тиіс, одан бөлек жиналыста оны судьялар орынтағынан қуылуы тиіс және ол орнына қайтып келіп, сотта судьялармен бірлесіп отырмауы тиіс.

2. Егер адам құдайдың затын ұрлап алса, ол адам өлтірілуі керек, сонымен қатар оның қолынан ұрланған затты қабылдаған адам да өлтірілуі тиіс».

Ежелгі Үндістанда біздің эрамызға дейінгі II ғасыр мен біздің эрамыздағы II ғасыр арасында брахман мектептерінің бірі құрастырған Ману Заңдары ежелгі үнді құқығының ескерткішін, брахманизмнің діни және этикалық догматтарына сәйкес үндістердің жеке және қоғамдық өміріндегі мінез-құлқын реттейтін нұсқаулар мен ережелердің жинағы білдіреді, сонымен қатар мемлекетті басқару және сот өндірісі бойынша өсиеттерді қамтиды. Заңдар судья шенеуніктерін «сот өндірісінің қағидаларын басшылыққа алуға» шақырды және «әділетсіз шешім шығарып, аспанға қол жеткізуді білдіретін мәңгілік рахаттан айырылуға болатынын» есте сақтауды ескертеді.

Сыбайлас жемқорлық туралы кең ауқымды мәліметтер антик дәуірінің мұрасында кездеседі. Ежелгі грек ойшылдары Платон мен Аристотель өз жұмыстарында бірнеше рет билікті асыра пайдалану мен парақорлықтың қоғамның экономикалық, саяси және рухани өміріне күйретуші және бұзушы ықпалы туралы ескерткен, пайдакүнемдік – мемлекеттік басқаруда жол берілмейтін, сыбайлас жемқорлықтың себептері деп атаған.

Аристотель «Саясат» деген еңбегінде сыбайлас жемқорлықты мемлекетті күйретуге әкелмесе де, азғындауына әкелетін маңызды фактор деп атап көрсеткен. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті Аристотель мемлекеттік тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізі деп санаған: «Кез келген мемлекеттік құрылыста ең бастысы – бұл заңдар және қалған тәртіп арқылы істі лауазымды адамның пайда таба алмайтындай етіп құру керек».

Рим құқығында «сыбайлас жемқорлық» заң нысанын иеленді. Бұған мысал ретінде рим құқығының жиынтығын – XII кестелер Заңын (біздің эрамызға дейінгі V ғасыр, латынша *leges duodecim tabularum*) келтіреміз, онда «*conpurgere*» термині соттағы жауап беруді ақшаға алмастыру немесе судьяны параға сатып алу деген мағынада пайдаланылады: «Сот ісін жүргізу кезінде (істі талқылау үшін) тағайындалған және осы іс бойынша ақша сомасын алған деп айыпталған судья немесе делдалды өлім жазасына кесетін заң қаулысын қатал деп есептейсің бе?».

Орта ғасыр кезеңінде «сыбайлас жемқорлық» ұғымы шіркеулік, канондық мәнді иеленіп, «азғыру», «шайтанның азғыруы» және «күнә» ретінде теологиялық бағытта болды. Латын сөзі «*corruptibilitas*» адамның баянсыздығын, бұзылуға бейімделуін білдіреді. Католицизм дін оқуындағы сыбайлас жемқорлық күнәһарлықтың көрінісіне айналды.

Италия ойшылы мен саясаткері Н. Макиавелли (1469-1527 жж.) еңбектерінде сыбайлас жемқорлықты пайымдауға маңызды серпін берілген. Өзінің «Билеуші» атты еңбегінде (1513 ж.) ол сыбайлас жемқорлықты «жария мүмкіндіктерді жеке басының мүддесіне қарай пайдалану» ретінде анықтады, сыбайлас жемқорлықты алдын ала қиын анықталатын, бірақ жеңіл емделетін, ал ол асқынып кеткенде, анықталуы оңай, бірақ емделуі қиын аурумен салыстырған.

Сыбайлас жемқорлық Рим империясы тұсында да нақты айқындалған, ол XII кесте Заңдарында көрініс тапты. Рим империясының құлдырау себептерінің бірі – сыбайлас жемқорлық болған. Сол кезеңде мемлекеттік орындарда, мемлекеттік лауазымдарға тағайындау кезінде парақорлық жайлаған.

Осындай жағымсыз үрдістерді жою үшін мемлекет сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жүргізіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы қалыптастыруға кірісті.

3. Қазіргі көптеген әлеуметтік – экономикалық және саяси – құқықтық проблемалар қатарындағы сыбайлас жемқорлықпен күрес проблемасының маңыздылығын көтеріп отырған бірнеше себептер бар.

Біріншіден, қолдағы билікті бас пайда үшін пайдалану, ондай қылмыстың әшкерленуі билік беделін түсіреді, демократияға нұқсан келтіреді, тіптен диктатураға алып келуі мүмкін.

Екіншіден, сыбайлас жемқорлық өзінің ресурстардың бөлінуіне тигізетін теріс әсерінің нәтижесінде жалпы экономиканың дамып нығаюына кедергі жасайды.

Үшіншіден, сыбайлас жемқорлық, басқа да келеңсіз әлеуметтік құбылыстар сияқты, өзіне – өзі жағдай тудыра отырып, келешек әлеуметтік – экономикалық және саяси тәртіпті шайқалтады, ол неғұрлым тамырын жайған сайын онымен күресу қиындай береді.

Төртіншіден, елде етек алған сыбайлас жемқорлық шеттен келетін жәрдемнің, инвестициялардың жолына тосқауыл болады.

Сыбайлас жемқорлық мәселесін зерттеген кезде мынадай сауал туындайды: сыбайлас жемқорлықтың пайда болу себептері қандай және осы құбылыс неліктен осындай түрде жүзеге асады. Сыбайлас жемқорлықтың пайда болу себептерін зерттеу барысында бірқатар қиындықтарға тап боламыз. Кейде бір фактіні сыбайлас жемқорлықтың себептері ме әлде салдары ма екенін анықтау да қиындық туғызады. Сыбайлас жемқорлықтың пайда болу себептері жүйеленіп, мынадай жіктелім ұсынылады: әлеуметтік-экономикалық, саяси, ұйымдастырылған, құқықтық себептер, сондай-ақ мәдени – этикалық сипаттағы факторлар.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыс жасағандар үшін ескі мерзім болмайды, шартты түрде сотталуға тыйым салынған, өмір бойы мемлекеттік қызметпен айналысуға тыйым салынады. Жыл сайын мыңдаған адам (шенеуніктер де, азаматтар да) сыбайлас жемқорлықпен айналысқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Ең жоғары деңгейдегі шенеуніктер де, тіпті министрлер мен облыс әкімдері де сыбайлас жемқорлықпен айналысқаны үшін қамауға алынып, сотталады.

Біздің еліміздің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатына соңғы уақыттарда маңызды өзгерістер енгізілу үстінде. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың жаңа деңгейі болып, жаңа «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңның қабылдануы болып отыр.

Осы заңның ерекшелігі болып сыбайлас жемқорлықтың алдын алу процесіне барлық қоғамның атсалысатындығы болып отыр. Сондықтан еліміздің әрбір азаматы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін қолынан келгенінше әрекет етуі қажет.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Сыбайлас жемқорлық дегеніміз не?
- 2) Сыбайлас жемқорлықты зерттеудің негізгі тәсілдерін талдаңыз.
- 3) Сыбайлас жемқорлық біздің өмірімізде. Сіз онымен ұшырастыңыз ба?
- 4) Сыбайлас жемқорлыққа қалай қарсы тұра аламыз?
- 5) Сыбайлас жемқорлықтың адам өміріне ықпалы.

2 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана мен мәдениет: мазмұны, рөлі мен функциялары

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана ұғымы.
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет мазмұны.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің өзара байланысы.

Дәрістің мақсаты: сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез – құлық уәждемесі мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана және оның қазіргі жағдайлардағы ерекшеліктерін ашу.

Дәрістің мазмұны: адамгершіліктің – сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрылымындағы алатын орны, «Сыбайлас жемқорлық сана» және «сыбайлас жемқорлық мәдениет» ұғымдарының теориялық мазмұны олардың күнделікті қолданылуына сәйкестігін қарастырады.

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың феномені болып табылады. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың феноменін қарастырамыз.

Қоғамдық сананың әртүрлі нысандары бар, олардың көмегімен адамдар оларды қоршаған табиғатты, қоғам мен өздерін сезінеді. Моральдық (адамгершілік) саяси, құқықтық, эстетикалық, діни сана болып бөлінеді. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана» ұғымы қоғамдық сананың барлық нысандарын қамтиды. Бұл интегративті ұғым, себебі ол өзіне әртүрлі ғылым саласынан ақпаратты сіңіреді, әртүрлі оқу пәндерінде зерделенеді және ол туралы білімді тұжырымдауда зерттелетін құбылысты түсінудің жана деңгейіне шығады.

Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қоғамдық сананың өзге де нысандарымен тікелей өзара байланыста болады және қоғамдық санаға тән барлық қасиеттер және сипаттамаларды меңгереді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана – бұл адамдардың сыбайлас жемқорлыққа әлеуметтік зұлымдық ретіндегі қатынасын білдіретін ұғымдар, теориялар, түсініктер мен сезімдердің, көзқарастар мен эмоциялардың жиынтығы.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың ерекшелігі оның барлық көрінісінде мүдделер қақтығысына жағымсыз, төзбеушілік қатынастың призмасы арқылы өмірлік болмысты көрсетеді, содан кейін жаңғыртады. Ол жалпыға міндетті мінез-құлық нормаларын белгілеуді талап етеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана адамгершілік және адамгершілікке жат қылықты, құқықтық және құқықтық емес, заңды және заңсыздықтың шегін көрсетіп береді. Ол сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықты қамтамасыз ету үшін моральдық-адамгершілік, идеологиялық, құқықтық шараларды талап етеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы санаға нысандандыру, белгілілік пен кесімділік тән. Сондай-ақ моральдық және құқықтық міндеттерді орындауға қатаң бақылау талабы тән.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың рөлі оның *танымдық, реттеуші, бағалаушылық, болжамдық* функцияларында көрінеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың *танымдық функциясы* (гносеологиялық) әлеуметтік зұлымдық ретінде сыбайлас жемқорлық туралы білімді жинақтау және оның негізінде адами өзара қарым-қатынастар әлемін одан әрі пайымдау мүмкіндігінен тұрады.

Реттеуші функциясы. Белгілі бір жағдайларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана құндылықты бағдарлар арқылы қоғамдық қатынастардың реттеушісі болады. Осы реттеудің нәтижесі – сыбайлас жемқорлық бұзушылықтарға нөлдік төзімділік болады.

Бағалау функциясы өмірлік тәжірибе мен практика негізінде әлеуметтік өмірдің әртүрлі жағы мен құбылыстарына тұлғаның белгілі бір эмоционалдық қатынасынан көрінеді. Моральдық және құқықтық нормалар, моральдық-құқықтық жүйенің басқа элементтері бағалау объектісіне айналады. Бағалау функциясы тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қатынасын айқындайды. Оның көмегімен моральға және этикалық кодекске, құқық пен заңнамаға, құқық қорғау органдарына, азаматтық қоғамға, борышқа, айналасындағылар мен өзінің де сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқына деген қатынас бағаланады.

Болжамдық функция моральдық-құқықтық жүйенің болашақтағы жай-күйін, қоғамдағы адамдардың мінез-құлқын көре білу мүмкіндігінен тұрады.

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана сияқты рухани мәдениеттің интегративті нысаны болып табылады. Мәдениеттің, сонымен қатар адам санасындай басымдықтары да бар, әлеуметтік деп айқындалатын барлығының қалыптасуы мен дамуында атқаратын рөлі де бар. Ақиқатты игеру тәсілі ретінде мәдениет – жекелеген бағалау, нормалар емес, олардың жиынтығы, сомасы емес, керісінше тұтастық ретінде алынған құндылықты элементтер. Мәдениет сана феномені ретінде тұтастықты білдіреді. Мәдениет – пассивті, қажетсіз, жүзеге аспаған білім, білік, сенімдер емес. Ол өзіндік процесті, ішкі қызметті білдіреді, оның негізінде өзара іс-қимыл, өзара өту және білім, білік-дағдының, тұлғаның құзыретінің, оның сенімінің, ақпараттық, сезімдік және күш-жігер компоненттерінің түйісу жатыр.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет рухани мәдениет жүйесінің маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Адам мәдениет субъектісі ретінде еңбек, саяси, этикалық, эстетикалық, адамгершілік және басқа мәдениеттердің жанашыры болып табылады, ол өзара тығыз байланысты, ал әртүрлі үйлесімде кірпияз симбиозды қалыптастырады. Мәдениет жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет айрықша функцияларды орындап, қоғамның белгілі бір тұтастығы мен ұйымшылдығын сақтай отырып, ерекше орын алады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет өз мазмұнына мәдениеттердің барлық қалған түрлерінің элементтерін қамтиды, бұл олардың тұтастығының жалғыз субъектісі ретінде адамның өзінің табиғатымен байланысты. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ерекшелігі мәдениеттердің

барлық түрлерімен өзара байланыста ғана емес. Оның мазмұны бірінші кезекте құқық пен адамгершілікті қамтиды.

Мәдениеттердің барлық түрлері арасындағы диалог олардың арасындағы тығыз байланыстың барын белгілейді, олардың өзара толықтырушы рөлін атап өтіп, күшейтеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – бұл адамның саналы және адамгершілікпен сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра білу қабілеті.

Осындай адамның мазмұны құқықтық мәдениет болып табылатыны маңызды. Қазіргі әдебиетте сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің мазмұны негізінен құқықтық құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті толықтай құқықтық мәдениетке

апару дұрыс емес. Құқықтық мәдениет мысалы, адамгершілік, саяси мәдениетпен қатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің тек бөлігі ғана.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – бұл жаппай сана және оның жекелеген элементтері емес. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – сыбайлас жемқорлықты қабылдамау негізінде жататын осы жүйемен тіпті сәйкес келмейтін құндылықтар жүйесі. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – адамгершілік пен азғындық (орынды және орынсыз, мейірімділік пен зұлымдық, пайдалы және пайдасыз), құқықтық және құқықтық емес, ақылды және ақымақтық, тамаша және бейберекет призмасы арқылы адами қатынастар әлеміне көзқарас.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет адамның жоғары моральдық, құқықтық, саяси және басқа мәдениеттер негізінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра білу қабілетін білдіреді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қазіргі уақытта шынайы қажетті құбылыс мәртебесін иеленеді, оны әлеуметтендіру процесінде қоғамның барлық әрекетке қабілетті мүшелері игеруі тиіс.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру» ұғымы «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау және нығайту бойынша өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын қызметі» деп түсініледі. Сондай-ақ ол білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені арқылы жүзеге асырылады.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім – тұлғаның адамгершілік, зияткерлік, мәдени тұрғыдан дамуы және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудағы белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесі».

«Ақпараттық және ұйымдастырушылық қызмет бұқаралық ақпарат құралдарында түсіндіру жұмыстарын жүргізу, әлеуметтік маңызды іс-шараларды, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де шараларды ұйымдастыру арқылы іске асырылады» .

3. Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыру мынаны көздейді:

– сыбайлас жемқорлықтың мәні, оның мазмұны, мақсаттары, субъектілері, нысандары мен түрлері, іске асыру салалары, қоғам өмірінің барлық саласында көріну ерекшеліктері туралы түсінік;

– моральдық-адамгершілік, этикалық мәдениетті тәрбиелеу;

– құқықтық сауаттылық негіздерін қалыптастыру;

– қоғам мүшелерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық уәжін ынталандыру;

– мүдделер қақтығысының барлық көріністеріне төзбеушілікті қалыптастыру.

Осыған байланысты мыналар қажет:

– сыбайлас жемқорлыққа саналы қатынасты, сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқық бұзушылықтарға моральдық «иммунитетті» қалыптастыру және осының негізінде сыбайлас жемқорлықты еңсеру бойынша құзыреттерді дамыту;

– Қазақстан азаматтарының мінез-құлық моделін қалыптастыру, бұл ретте «сыбайлас жемқорлық» сөзінің өзін қабылдамау, адамгершілік тойтарыс, төзбеушілікті туындатуы тиіс;

– құқықтық құндылықтарды жоққа шығару, заң мен тәртіпті құрметтемеуді білдіретін құқықтық нигилизмді жою (латынша nihil – ештеңе);

– құқықтық жаппай оқу арқылы құқықтық білім мен тәрбиені қамтамасыз ету.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет нақты әлеуметтік жүйенің тыныс-тіршілігін қамтамасыз етуге бағдарланған, сондықтан оның түбегейлі қасиеті сыбайлас жемқорлықты тұтас, жүйелі – оның барлық адамгершілік, заңдық, экономикалық, саяси, ресурстық, технологиялық, экологиялық, әлеуметтік-психологиялық аспектілерінде, байланыстары мен көріністерінде болжай білу болып табылады.

Әлеуметтілік, әлеуметтендіру сияқты адамгершілікті қолдау мемлекеттің қызметіндегі институттардың, құқықтың, тетіктердің, тәртіптің, рәсімдердің белгілі бір жай-күйін қажет етеді. Бұл мәселеде өркениеттік біртектіліктің ерекше мәні бар.

Біздің еліміз үшін бұл көптеген басқа да мемлекеттер үшін де маңызды.

Жаңа қазақстандық мемлекетті құру жағдайында тәуелсіз Қазақстанның өзіндік табыс коды, әлеуеті мен құндылықтары бар екенін ұмытпау қажет, оны сыбайлас жемқорлықтың шығу себебін жоя отырып, оған қарсы күресте жандандырған жөн.

Қоғам мүшелерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті адамзат қауымын тұрақтандырудың басты факторларының бірі болып табылады, қоғамның кез келген құрылымдық деңгейінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылыққа қарсы күрестің табыстылығын айқындайды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеуде заңнаманың сапасы, құқық қолдану нысандары, шарттық міндеттемелерді сақтау, азаматтың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін сотта қорғау да маңызды. Моральдық-құқықтық қағидаттарды білу мен ұтымды конформистік сенімдерді үйлестіру – қоғам өміріндегі тәртіптіліктің қуатты факторы.

Қорытындыда сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың, тіпті сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейі тұлға мен қоғамның сыбайлас жемқорлықтың тұрақсыздандыру күшін сезіну дәрежесіне байланысты екенін белгілеуге болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің міндеті – сыбайлас жемқорлыққа нөлдік төзімділікті білім алушы жастардың азаматтық позициясы ретінде бекіту, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға берік иммунитетті нықтау, оларды жария түрде жоққа шығару болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет дегеніміз не?
- 2) Сыбайлас жемқорлық сананың функциялары.
- 3) Сыбайлас жемқорлық мінез-құлық үлгісінің мазмұны.
- 4) Қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің жағдайын талдаңыз.

3 дәріс. Сыбайлас жемқорлық қазіргі заманның құбылысы ретінде

1. Сыбайлас жемқорлық қоғамдық өмірдің құбылысы ретінде.
2. Моральдық нормалар мен олардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрудағы рөлі.
3. Адамгершілік және қылмыстық идеология қақтығысы.

Дәрістің мақсаты: сыбайлас жемқорлық туралы әлеуметтік түсінік пен оны қабылдау стереотиптерін, сонымен қатар сыбайлас жемқорлықтың мінез – құлықты бағалаудағы қосарлы стандарттарын көрсету.

Дәрістің мазмұны: сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруға бағытталған тәрбие жұмысы мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ісінде реттеуші рөл атқара алатын діни және өзге моральдық нормаларды қарастыру.

1. Сыбайлас жемқорлықты феномен ретінде қоғамдық санадан, оның белгілі бір әлеуметтік жағдайларда қалыптасуы мен өзгеру динамикасынан бөліп қарастыруға болмайды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстар, оларды тергеу, кінәлілерді жауапкершілікке тарту – мамандардың ісі, бірақ осы жұмыстың нәтижелері, сыбайлас жемқорлық тәуекелдің туындау себептеріне қатысты еліміздің әрбір азаматының өзіндік жеке пікірі болуы тиіс. Ол өзінің жеке бағдарларын, адамгершілік ұстанымдарын, діни идеяларын басшылыққа алуы тиіс, сондықтан оның сыбайлас жемқорлық пен оның

көріністері туралы түсінігі нормативтік және ғылыми дефинициялардан ерекшеленуі мүмкін.

Қоғамдық өмірдің жағымсыз құбылысы ретінде сыбайлас жемқорлық қоғамдық айыптауды туындатады, алайда әртүрлі әлеуметтік топтарда оларға төзімділік дәрежесі бірдей емес. Өмірінде сыбайлас жемқорлық фактілерімен ұшырасқан әрбір адам оны азамат пен мемлекет өкілі арасындағы өзара қарым-қатынаста, азаматтардың өз арасында және бизнес саласында орын алмауы тиіс қоғамдық зұлымдық ретінде бағалайды.

2. Моральдық нормалар мен олардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрудағы рөлі. Адамзат өркениеті тарихында діни ілімге негізделген мораль нормалары тұлғаның қалыптасуында маңызды рөл атқарады.

Адамның моральдық қағидаттарды саналы түрде сақтауы оның сыбайлас жемқорлыққа деген қатынасы бойынша ұстанымына байланысты. Ол оны кез келген мемлекеттік құрылыстың мәңгі жолсерігі немесе нақты қарсы тұра алатын және қарсы тұру қажет жағымсыз қоғамдық құбылыс ретінде қабылдайды.

Сыбайлас жемқорлық қоғамдық зұлымдық ретінде қоғамға ыдыратушы ықпал етеді. Әсіресе бұл адамдардың қылмыстық мінез-құлқын, сыбайлас жемқорлық фактілерін Интернет желісіне қол жеткізетін тіпті оқушылардан жасыра алмайтын қазіргі ақпараттық технологиялар ғасырында қауіпті. Жастарды тәрбиелеудегі кемшіліктер мен қателіктер, мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлық ықпал үшін әлсіз санаттарына тиісті көңіл бөлмеу аса жағымсыз салдарға әкеледі.

Сыбайлас жемқорлық дендеген адамдардың адуындығы мен арсыздығы, олардың қылмыстық қызметінің нәтижелері адамгершілік құндылықтарының құнын жояды және қоғамның адамгершілік ұстанымдарын әлсіретуі мүмкін. Адамгершілік, әділдікке сену, этикалық мінез-құлық нормаларын сақтау қажетті жағдайлар кешенін білдіреді.

Осы құрамдас бөліктерсіз сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптаса алмайды және мемлекеттік жазалау саясаты пәрменді бола алмайды.

Мінез-құлық актілеріндегі моральдық қағидаттардың басымдығының құқықтық тыйымдар немесе қылмыстық аңду қаупіне қарағанда әсері көп. Мораль, оның жазылған және жазылмаған заңдары болмауы тиіс салаларға «ақша» ережелерін енгізуге қарсы тұра алады, анықталуы бойынша сатып алуға болмайтын нәрсе ақылы алу үшін қолжетімді бола алмайды: құрмет, лауазым, дәреже және көптеген басқалар, олардың қоғам алдындағы құндылығын түсіруі мүмкін. Сыбайлас жемқорлықты елдегі адамдар әділетсіздік деп негізді түрде қабылдайды. Бұл жерде әрбір адам өздері байқайтын болмысты оның санасында қалыптасқан тәрбие мен идеологиялық ұстаным негізінде адамгершілік тұрғысынан бағалайтынын тағы да атап өткен жөн.

Егер адамгершілік ережелердің кешені жұмыс істемесе, қоғам азғындаған, ал мемлекет – әлсіз болады, егер қоғам өмірінде мораль тиісті орын алмаса, азғынданған қоғамның болашағы жоқ.

3. Адамгершілік және қылмыстық идеология қақтығысы. Сыбайлас жемқорлықтың жағымсыз қоғамдық құбылыс ретіндегі ерекшелігі қоғамдық процестер өзгерісінде өте жылдам қозғалғыш келеді, оның қауіптілігін елемеу әртүрлі тәртіптің шығындарына әкеледі. Экономикалық шығындардан және халықаралық аренадағы беделін жоғалтудан бөлек (индекс CPI), кез келген мемлекет қылмыстық идеологияны тарату проблемасына ұшырасады. Ең қауіптісі белгілі бір топтардың бай тап өкілдерінің санасында тоғышарлық элементтерінің тамыр жаюымен сән-салтанатта өмір сүретін, шамадан артық тұтынуға ұмтылуын жете бағаламау болып табылады. Бұл кемістік зиянсыз емес, ол адамдардың санасында өзіндік мінез-құлық стандарттарын қалыптастырады, кейіннен құқықтық түзетуге келмейді. Н. Бердяев тоғышарлықты ауыздықталмаған рахатқа батудың кері жағы, ал тоғышарлық нормалар, оның пікірінше, адамның қайырымды өзін-өзі шектеуіне сенбеушіліктің жемісі деп атаған.

Адамдар бұны жақсы түсінеді, демек, сыбайлас жемқорлық және оның көріністері дегеніміз не, олардың болашағына және жас ұрпақтың болашағына қандай қауіп төндіреді жөнінде ойланады.

Осылайша, адамдардың түсінігінде қазіргі сыбайлас жемқорлық:

- қоғамдық санаға, тұрмыс пен қызметтік жұмысқа терең тамыр жайған зұлымдық;
- билік басындағы адамдардың жүзеге асыратын қылмыстық әрекеті;
- адамгершілік мінез-құлық шектеулері жоқ, бірақ қоғамдық процестерге кері ықпал ете алатын арам адамдардың өмір сүру қалпы сияқты көрінеді.

Адамдардың позитивті адамгершілік бағдары болатын мінез-құлық ережелері бір мезгілде пайда болмайды, олар – олардың қайда пайда болғанына, қандай формацияда тамыр жайғанына және әлеуметтік норма белгілерін қашан иеленгеніне қарамастан тарихи тәжірибенің нәтижесі болып табылады. Мысал ретінде әрбір совет оқушысы жаттап алған екі цитатаны келтірейік:

1) «Ғылымда даңғыл жол жоқ, шаршағаннан қорықпай оның тастақ жерлеріне өрмелейтіндер ғана оның шырқау шыңына жетеді» (К. Маркс);

2) «Адамзат жасаған барлық байлықты білу арқылы өз біліміңді байытқанда ғана коммунист бола аласың» (В. И. Ленин). Бұл сөздердің өнегелік құндылығы бұқара санасында айқындаушы орын алады, яғни бұрындары олар қарапайым ұран ғана болған. Оларды адамдар ұстанып, жастар тәлім-тәрбие алатын, ал еңбектік, партия, өндірістік тәртіпті бұзу ауыр моральдық шығындарға әкелетін.

Адамгершілік бастаулары тамыр жайған қоғамда заңдар сақталады, жемқор өзін қолайсыз сезінеді, оның іс-әрекеті шектелген және өзінің қылмыстық мүмкіндіктерін жүзеге асыра алмайды. Басқаша айтқанда,

мораль (қолданыстағы мінез-құлық ережелерінің жиынтығы ретінде) және жоғары өнегелі орта жемқордың қылмыстық іс-әрекетін аса қиындатады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру үшін жазалау шаралары жеткіліксіз. Сот тағайындайтын жазаның қаталдығы мен жұрт алдында тұтқындау кезінде қарапайым адам оның алдына қазіргі болмыс қойған қарапайым сұрақтарға жауап табуы тиіс. Өзі байқаған нәрседен адам сыбайлас жемқорлыққа және оның қоғам өмірі мен өзінің өмірлік қағидаттарына жағымсыз ықпалына қатысты өз тұжырымын жасайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жазалау тетіктеріне немесе ғылыми зерттеулерге ғана сүйенбеуі тиіс. Адамдардың сыбайлас жемқорлық туралы моральдық құндылықтар негізінде қалыптасатын түсінігін басты мәселе қойған жөн. Тек қана осы жол арқылы мемлекет қарапайым адамдардың «мемлекет» және «сыбайлас жемқорлық билік» ұғымдарын теңдестіруіне жол бермеуі тиіс. Егер соңғысы бұқара халықтың санасында тамыр жайса, онда сыбайлас жемқорлық мыңдаған жемқорлар жазаланса да жойылмайды.

Адамгершілік ұстанымы мықты адам сыбайлас жемқорлықты былайша сипаттайды:

- өзі үшін, өз елі және оның болашағы үшін төнетін нақты қауіп;
- азаматтың өзін азаматты болып табылатын елмен байланыстыруын тоқтатуының бір себебі;
- ұлттық байлықты тонау және қоғамдық сананы бұзу арқылы параға сатып алу және заңсыз баюдың қылмыстық сызбасы;
- мемлекеттің құрылысына, өнегелік құндылықтарына қол сұғатын және бұқара санасына жалған құндылықтарды енгізу үшін жағдайлар жасайтын қылмыстық идеологияны заңсыз енгізу;
- заңдар жұмыс істемейтін және әділдікке орын жоқ әділетсіз өмір.

Сыбайлас жемқорлықты жағымсыз құбылыс ретінде қабылдай отырып, оның әртүрлі көріністерін зерттей, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бойынша әдістерді әзірлей отырып, мемлекет жүргізетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың нәтижелерін көрсеткен жөн. Оң нәтижелер бар екеніне құқық қорғау статистикасы мен сот практикасы дәлел бола алады. Оң өзгерістер туралы ауыз ашпау адамдардың құқықтық саясаттың тиімділігіне сенбеушілігін туғызады және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің қалыптасуына көмектеспейді.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Адамгершілік құндылықтардың қоғам өміріндегі рөлі қандай және олар мемлекеттік қызметтегі адамның мінез-құлқына қалай ықпал ете алады?
- 2) Жемқорды қалай және қандай белгілері, мінез-құлық актілері бойынша анықтауға болады?
- 3) Нақты мемлекеттік органдарда (құқық қорғау органдарында, денсаулық сақтау, білім беру) сыбайлас жемқорлықтың ерекшеліктері қандай?
- 4) Сыбайлас жемқорлық іс-әрекет жасаған адамға не шешуші ықпал

жасайды: заңдық жауапкершілік, беделін жоғалту немесе қоғамдық айыптау?

4 дәріс. Шет елдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру

1. Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты.
2. Мемлекеттік басқаруды реформалаудың Сингапурлық тәжірибесі.
3. Швециядағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тәжірибесі.
4. Ұлыбританиядағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет.

Дәрістің мақсаты: шет елдердің мемлекеттік басқаруында және мемлекеттік қызметінде жемқорлықтың алдын алуға және жоюға бағытталған әкімшілік қалыптың кешендері құрылған. Осыған орай мемлекеттеріндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және жолын кесу шараларына назар аударту.

Дәрістің мазмұны: шет елдерде азаматтардың ақпаратқа қолжетімдігі, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі және халықтың этикалық нормаларды сақтауы – мемлекеттің тұрақтылығы мен өсіп-өркендеуінің кепілі екендігі қарастырылады.

1. Сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік мәдениетін қалыптастыру дамыған елдердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының маңызды элементтерінің бірі болып саналады. Швеция, Ұлыбритания сияқты еуропалық елдерде азаматтардың ақпаратқа қолжетімдігі, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі және халықтың этикалық нормаларды сақтауы – мемлекеттің тұрақтылығы мен өсіп-өркендеуінің кепілі.

Азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық санасын қалыптастырудың шетелдік тәжірибесін зерделеу сыбайлас жемқорлыққа қарсы төзбеушілік жағдайын қандай құралдармен, әдістермен, қандай нысанда жасауға және сыбайлас жемқорлық қылмыс деңгейін азайтуға болатыны туралы ақпарат алудың маңызды тәсілдерінің бірі болып саналады. Шетел мемлекеттерінің практикасын танып-білу мен есепке алу сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтегі қателіктер, қарама-қайшылықтарды болдырмауға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес стратегиясында дұрыс тәсілдерді таңдауға мүмкіндік береді.

Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы үлгісі. Грузияның мемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәжірибесі бірегей және табысты, оның көптеген аспектілері бейімделген және осыған ұқсас проблемалар бар елдерде қолданылады. Осыдан 10 жыл бұрын сыбайлас жемқорлық Грузияның барлық салаларына дендеген болатын. Мемлекеттік қызметтердің барлығын дерлік алу үшін пара сұрайтын – жүргізуші куәлігін алу немесе мүлік пен бизнесті тіркегенге дейін паспорт алу, үй құрылысын мен жоғары оқу орнынан түсу. Үкімет «нөлдік төзімділік» саясаты шеңберінде

қабылдаған шаралар әртүрлі мемлекеттік қызметтерде бейресми төлемдер ауқымын күрт қысқартты.

2014 жылы «Transparency International» сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне сәйкес Грузия әлемнің тіркелген 174 мемлекеті арасында 50-орынды, ал 2004 жылы 85-орынды иеленді. Бұл кезеңде әлемде тіркелген сыбайлас жемқорлық қысқартулардың ең күштісі.

Бұрынғы Кеңестер Одағы мемлекеттерінің арасында Грузиядан тек қана Прибалтика елдері озық тұр. Мемлекеттік басқару құрылымын реформалау және Грузияда сыбайлас жемқорлық деңгейін азайтудың өзіндік шыққан жерін 2003 жыл, Раушан революциясынан кейін және билік басына жана үкіметтің келуін атауға болады.

Грузияда жүргізілген реформаның негізгі нәтижелері:

1) Барлық мемлекеттік қызметтер үшін «бір терезе қағидатын» жасау. Яғни кез келген құжатты алу, некеге отыру және бұзу, фирманы ашу барлығын бір жерде – Әділет үйінде жүргізуге болады. Осындай мекемелерде 300-ге жуық әртүрлі қызмет бір жерге шоғырланады, азаматтар басқа мемлекеттік құрылымдардың табалдырығын тоздырмайды. Әділет үйінде 15 минут ішінде баланың туу туралы куәлігінен бастап шетелдіктер үшін визаны, тұрғылықты тұруға рұқсат немесе жерді пайдалануға актіні алуға болады. Тек алдын ала Әділет министр-лігінің сайтында жазылса болғаны.

2) ІІМ реформалары. 2004 жылы реформалар басталғаннан бері полиция мен жол инспекторларының штаты 85%-ға жаңартылды және бірнеше есеге қысқарды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бар деген барлық қызметкерлер жұмыстан шығарылды, көпшілігі түрмеге отырғызылды. Полицияның беделін көтеру бағдарламасы енгізілді.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жаңа имидж жасалды, енді олар адал құқық қорғаушылар, қажет болған жағдайда әрдайым көмектеседі, жол көрсетеді және тек қана күлімсіреп сыпайы сөйлеседі.

Жүргізілген реформалар нәтижесінде Грузияда полиция қызметкерлері пара алмайды. Бүкіл деректер қоры электрондық түрде жасалды. Құжаттарды табу жеңілдеді. Қатаң түрде айыппұл салынды. Жолдардағы бұзушылықтар азайды.

3) Жүргізуші куәлігін алу рәсімдері де өзгеріске ұшырады. Грузияда медициналық тексеруді алып тастады, дәрігерге барған уақыты мен тексеру қорытындысы ортақ базаға енгізіледі. Техникалық тексеру де жоқ, бұл рәсім де автокөлік жүргізушілерге қарағанда парақорларға пайдалы деп шешілді. Жүргізуші куәлігін емтихандар тапсырып, бар болғаны 35 доллар баж салығын төлем (2011 жылғы мәліметтер) алуға болады.

Осы барлық рәсімдерді тәулігіне 24 сағат демалыссыз және мереке күндерінсіз жұмыс істейтін ІІМ сервистік агенттігі атқарады. Автокөлікті тіркеу 15 минут уақыт алады, оған нөмірді іріктеу мен кез келген банктің өкіліне сол жерде 40 доллар төлеу кіреді.

4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің маңызды аспектісі деп грузин үкіметі шенеуніктің еңбекақысын көтеру деп есептейді, себебі оған

қызметкердің мотивациясы тікелей байланысты. Полициядағы еңбекақы, содан кейін барлық мемлекеттік аппараттағы еңбекақы реформалау жылдары 15–40 есеге артты.

5) Реформалаудың бірінші кезеңінде министрліктердің саны 18-ден 13-ке, ведомстволардың саны 52-ден 34-ке қысқартылды. Персоналдың саны 35-50%-ға азайды. Өрт инспекциясы, автоинспекция, санэпидемстанциясы бөлек-бөлек жұмыс істеуін тоқтатты.

6) Салық жүйесіндегі реформалар. 25 салықтың орнына 6 түрі қалдырылды. Кедендік баж салығы қысқартылды және 2008 жылы толығымен алып тасталды. Жерді, оның ішінде ауыл шаруашылығы бағытындағы жерді жекешелендіруге мүмкіндік беретін заң қабылданды.

7) Білім беру жүйесіндегі реформалар. Реформа жүргізгенге дейін әрбір университет оқуға қабылдау емтихандарын жеке-дара жүргізді. Университетке «түсу» бірнеше мың тұрды. Қазіргі Білім беру министрлігі барлық абитуриенттер үшін бірыңғай емтихан, анонимді, электрондық база бойынша өткізеді. Содан кейін бірыңғай емтихан нәтижелері бойынша абитуриенттер жоғары оқу орнына түседі.

2. Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары 2014 жылға Transparency International сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне (ИВК) сәйкес Сингапур 7-ші орынды иеленді және Дания, Швеция, Жаңа Зеландия сияқты елдерден кейін сыбайлас жемқорлыққа қатысты ең таза мемлекеттердің қатарында тұр. Бұл ел жалпы рейтингі 100-ден 84 балл жинаған әлемнің ең аз сыбайлас жемқорлық дендеген елдердің төртіншісі болып табылады.

Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті шабыттандырушы және ұйымдастырушысы 1959-1990 жылдары премьер-министр лауазымын атқарған Ли Куан Ю болды. 1999 жылдың қарашасында Ли Куан Ю былай деген: «Беделіне дақ түспеген адал, тиімді үкімет басқарушы партияның ең құнды жетістігі мен Сингапурдың басты байлығы болып табылады және солай болып қалады».

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте ең бірінші кезектегі шаралар ретінде ел басшылығы мыналарды айқындады:

- қазіргі сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы құру;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі арнайы барынша дербес мемлекеттік орган (сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеу бюросы) құру;
- сыбайлас жемқорлық жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қатандату;
- мемлекеттік және муниципалдық қызметшілерге жоғары әлеуметтік кепілдіктер белгілеу;
- басқарушылық кадрларының тұрақты және жоспарлы ротациясының практикасы;
- сыбайлас жемқорлық фактілері бойынша айғақтар берген адамның және оның отбасы мүшелерінің қауіпсіздігіне заңнамалық кепілдеме беру;

– сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметті БАҚ-та кеңінен ашып көрсету;

– заңдар мен нормативтік актілерге сыбайлас жемқорлық салдары бойынша тәуелсіз сараптама жүргізу.

Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негізгі құрамдас бөліктері

<i>Бүкіл ел ішінде</i>	<i>Мемлекеттік қызметте</i>
1) Басқарушы элитаның саяси күш жігері адал болу.	1) Мемлекеттік қызметшілердің біліктілігі, олардың «сапасы».
2) Заң үстемдігі.	2) Меритократия: NAIR.
3) Қару мен есірткіге қарсы қатал заңдар халықаралық құқық нормаларын имплементациялау.	3) Current Estimated Potential (CEP) қағидаттарында іріктеу, мемлекеттік қызметшілерді бағалау (әлеует пен қызметтің тиімділігі).
4) Барлық деңгейде экономикалық өсу, = әл-ауқаттың артуы.	4) Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін қатаң заңнамалық жазалар.
5) Қылмыстылық көбейген қалалық оқшауланған шетін дамытпау.	5) Барабар еңбекақы –жеке сектормен бенчмаркинг.
6) Төмен жұмыссыздық.	
7) Жоғары білім деңгейі.	

3. Швецияда жұртшылықтың ақпаратқа қолжетімділігі. Ашықтық пен айқындық – швед демократиясының негізі. Швеция – еркін және ашық қоғам, онда азаматтарға демонстрацияларға қатысу, өз-өзін айқындау еркіндігі, баспасөз бостандығы, табиғи жер-суға кедергісіз қол жеткізу құқығы, биліктің іс-әрекетін бақылау құқығы сияқты құқықтар мен бостандықтарға кепілдік берілген. Ашықтық тепе-теңдікті қамтамасыз ету және қоғамда сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілікті қалыптастыру үшін алғышарт болып табылады.

Швецияның конституциялық құрылысын төрт негізгі заң айқындайды: басқару нысаны туралы акті, баспасөз бостандығы туралы акті, өз ойын білдіру бостандығы туралы акті және тақ мұрагері туралы акті. Оларға мемлекеттің барлық басқа да заңдары бағынады. Конституция азаматтарға ақпарат алудың еркіндігін, демонстрациялар еркіндігін, саяси партиялар құру құқығын және өз дінін насихаттауға кепілдік береді. 1991 жылы қабылданған өз-өзін айқындау бостандығы туралы акті басқа да бұқаралық ақпарат құралдарына – теледидар, кино, радио және электрондық БАҚ баспасөз бостандығы туралы акті ережелерін таратты.

Қоғамдық бақылау. Ақпарат бостандығы қағидатының мәні – жұртшылық, бұқаралық ақпарат құралдары да ресми құжаттарға ашық қол жеткізеді. Бұл швед азаматтарына мемлекеттік органдар және жергілікті биліктің іс-әрекетіне кедергісіз бақылау жасауға мүмкіндік береді. Бақылаудың мүмкіндігі демократияның нығаюына, ал билік қызметіндегі ашықтық билікті асыра пайдалануға жол бермейді.

Газеттерді оқудың жоғары деңгейі. 2010 жылы Швецияда тегін басылымдарды есептемегенде, күнделікті шамамен 3,5 млн газет басылып шықты. Жұмыс күндері халықтың 81 %-ы таңертеңгілік газеттерді оқиды. Швецияда сатылатын 168 таңертеңгілік газеттің көпшілігін интернеттен де оқуға болады. Сауалнама нәтижесі көрсеткендей, шведтердің 30 %-ы жаңалықтар сайтына кіреді екен.

Тәуелсіз радио және теледидар. Швед қоғамдық телеарнасы (SVT) және радио хабар (SR) таратудың арқасында елдің тұрғындары жарнамасыз кең ауқымды бағдарламаларды таңдау құқығымен қамтамасыз етілген. Теле- және радиоарналар мемлекеттен тәуелсіз және қандай да бір экономикалық немесе саяси мүдделерсіз жұмыс істейді.

Швеция халқының үштен бірі жаңалықтармен Интернет арқылы танысады. *Интернетті қолдану жиілігі* Швецияда – Еуропалық Одақ елдері бойынша ең жоғары. 9 миллион халықтың 80 %-ы Интернетті қолданады. Ресми құжаттарға қол жеткізу мемлекеттік қызметшілер мен жария әкімшілік органдарының басқа да қызметкерлері мәліметтерді бұқаралық ақпарат құралдарына және үшінші тұлғаларға беруге құқығы бар дегенді білдіреді. Алайда құжаттар егер олар мына салаларға қатысты болса құпия болуы мүмкін: ұлттық қауіпсіздік, Швецияның шетелдермен және халықаралық ұйымдармен қатынасы, ұлттық салық-бюджеттік, кредиттік-ақша, валюта саясатына, мемлекеттің экономикалық мүдделеріне, мемлекеттік билік органдарының инспекция, бақылау және басқа да қадағалау іс-шараларын жүргізуі, қылмыстарды болдырмау және мен қылмыстық аңду, жекелеген тұлғалардың жеке және қаржылық мәртебесін қорғау, жануарлар мен өсімдік түрлерін қорғау.

Швецияда адам құқықтарын қамтамасыз ету үшін күресте халықаралық саясат саласындағы сегіз салаға басымдылық беріледі:

1	<i>Демократияны құру</i> Швеция үкіметі қоғамдық пікір жасауға ұмтылады, қоғамдық ұйымдардың қызметін қолдайды және демократиялық мемлекеттермен ынтымақтастықты дамытады	5	<i>Жиынтық қазынаға және өз бетімен бостандығынан айыруға қарсы күрес.</i> Көптеген жылдар бойына Швеция БҰҰ-ның заңнан тыс, ерікті және жиынтық қазынаны тергеу жөніндегі Конвенция-сының қарарын қолдап келді және алдағыуақытта осы мәселеге жұртшылықтың назарын аударуға тырысады.
2	<i>Өз ойын білдіру бостандығын нығайту.</i> Швеция өз ойын білдіру бостандығын қажетті адамгершілік алғышарт және адам құқығы үшін күрестің практикалық құралы деп	6	<i>Құқықтық мемлекет қағидаттарын сақтау.</i> Швеция БҰҰ, Еуропа Кеңесі, ЕҚЫҰ-да және өзінің басқа елдермен қатынасында құқықтық мемлекет қағидаттарын сақтауды

	есептейді.		белсене қолдайды.
3	<i>Өлім жазасын жою.</i> Ұзақ уақыт бойына Швеция мен Еуропалық Одақ елдері өлім жазасын оны адам құқығына сәйкес келмейді деп есептеп, алып тастауға тырысуда.	7	<i>Адам құқығы мен халықаралық гуманитарлық құқықты қорғау.</i>
4	<i>Азаптау тәсілдерін қолдануға қарсы күрес.</i> Швеция Үкіметі адам құқығын осындай бұзушылықтарға жұртшылықтың назарын аудартады және азаптау құрбандарына көмек көрсететін ұйымдарды қолдайды.	8	<i>Кемсітушілікке қарсы күрес.</i> Көптеген елдерде қаншама халық өзіне деген тең құқылы қатынасқа қол жеткізу үшін ұзақ жолдан өтеді. Швеция үкіметі әйелдердің, балалардың, мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтарының сақталуына ерекше көңіл бөлген жөн деп есептейді.

Осылайша, швед қоғамында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың ерекшелігі – демократия болып табылады, ол ерікті баспасөз, демонстрацияларға қатысу құқығын, табиғатты еркін пайдалану және билік басында тұрғандарды бақылау құқығын көздейді.

4. Ұлыбританиядағы сыбайлас жемқорлық превенциясы Британ қоғамында ағылшын шіркеуі әділ және адал мінез-құлық идеалдарына негізделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетанымды таратуда маңызды рөл атқарады. Басты өзегі інжілдік өсиет «ұрлама» болып табылатын діни этиканың негізін Біріккен Корольдіктің бастауыш және орта білім жүйесінің басым бөлігін құрайтын елдің ағылшындық және католик мектептері бала кезден британдықтардың миына құя білді. Дегенмен Ұлыбританияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім бағдарламалары ведомстволық деңгейде іске асырылады. Мысалы, арнайы сыбайлас жемқорлыққа қарсы семинарлар Ұлыбританияның СІМ қызметкерлері, сондай-ақ сауда және өнеркәсіп министрлігінің шетелдегі өкілдері үшін курс бағдарламасына енгізілген. Аталған семинарлар барысында британ бизнесінің қатысуымен көзіне түскен сыбайлас жемқорлық фактілері туралы дереу хабарлау міндеті түсіндіріледі. Семинарларға ірі британ және трансұлттық компаниялардың қызметкерлері шақырылады.

Ұлыбританияның сыбайлас жемқорлықты ғаламдық түп-тамырымен жою жөніндегі идеясын жақтаушылардың қатарына мыналар жатады: «Ұлыбританияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы форумы», «Transparency International», «Кедейшілікке қарсы инженерлер», «Ғаламдық инфрақұрылымдық сыбайлас жемқорлыққа қарсы орталық» және басқалар.

Ұлыбританияда превентивті шаралар арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүзеге асыратын екі негізгі мемлекеттік ведомство бар: Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ведомство және Ұлыбританияның жария

саласының стандарттары бойынша комитет. Жоғарыда аталған екі құрылымдық элемент Ұлыбританияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі субъектілері болып табылады. Оларға тән ерекшелік – бизнес-қоғамдастыққа бағдарлану болып табылады.

Ұлыбританияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша құрылымдарының қызметі

<p>Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ведомство Бизнес және инновациялық саясат департаменті жанынан құрылған.</p>	<p>Жария сала стандарттары жөніндегі комитет мемлекеттік және муниципалдық қызметшілер этикасымен айналысады, өз қызметін қалыптасқан саяси конъюнктураға қарамастан жүргізеді.</p>
<p>Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ведомствоның қызметтері: сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама мәселелері бойынша кеңес беру арқылы этикалық бизнесті қолдау жұмыстарын үйлестіру; этикалық кодекстерді әзірлеуде компанияларға көмек көрсету; «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іскерлік портал» интернет-ресурсын қолдау.</p>	<p>Жария сала стандарттары жөніндегі комитеттік функциялары: әртүрлі келісімдер, атап айтқанда қаржылық сипаттағы келісімдерді талдауды қоса алғанда, жария тұлғалар мен мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқын талдау және жария салада жоғары мінез-құлық стандарттарын қолдау үшін келісімдерге өзгерістер туралы ұсыныстар енгізу.</p> <p>Жария сала стандарттары бойынша комитет «Жария саланың жеті қағида-ты» әзірледі және қалыптастырды, оның негізінде жария тұлғалар мен мемлекеттік қызметшілерге берілетін этикалық мінез-құлық пен барлық этикалық ұсыныстар жатады. Комитет өз қызметі туралы жылдық баяндама шығарады, онда қол жеткізген және болашақта жүзеге асыру қажетті ақпарат ұсынылады</p>

Осылайша, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ведомство мен жария сала стандарттары жөніндегі комитеттің қызметі бизнес сектор мен мемлекеттік басқаруда превенция шараларын іске асыруға бағытталған.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Грузияда қандай шараларға көп көңіл бөлінеді?
- 2) Грузияда жүргізілген реформалардың негізгі нәтижелері туралы айтып беріңіз?
- 3) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама немен сипатталады?

4) Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негізгі құрадамдас бөліктерін атаңыз?

5) Швецияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының ерекшелігі неде?

6) Ұлыбританияда азаматтық қоғам институттары қандай рөл атақарады?

7) Латвияда қандай орган сыбайлас жемқорлыққа қызметті атқарады?

5 дәріс. Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастырудағы отбасының рөлі

1. Отбасының тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәртібін тәрбиелеудегі рөлі.

2. Отбасының қазақстандық патриотизмді тәрбиелеудегі әлеуметтік жауапкершілігі.

Дәрістің мақсаты: отбасылық салт-дәстүрлер, мәдениет тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәртібін қалыптастыруға бағытталғанын ұғыну.

Дәрістің мазмұны: отбасылық тәрбие мен дәстүрлердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда алатын орны туралы, отбасы тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеуге қатысуы үшін не істеуі қажеттігі қарастырылады.

1. «Қандай қоғам болса, отбасы да сондай» деп айтады. Қоғамда жүретін барлық коллизиялар (қақтығыс, қарама – қарсы мүдделер мен күштердің, көзқарастардың қақтығысы) отбасы қатынастарында қалай болғанда да көрініс табады. Моральдық-адамгершілік ілгерілеу, құндылықты ұстанымдар, қоғамның артықшылықтары отбасы қатынастарының негізін құрайды, отбасылық тәрбиелеу траекториясын қалыптастырады. Сондықтан отбасы қоғамдық дамудың маңызды индикаторы болып табылады деген тезис күшінде қалады және шындыққа жанасады. Басқа жағынан, отбасы қоғамның бөлшегі ретінде қоғам дамуына белгілі бір ықпал етеді, қоғамдағы моральдық-адамгершілік ахуалға әсер етеді. Отбасы құндылықтарды, дәстүрді, мәдениетті, өмір салты мен дүниетанымдық ұстанымдарды көрсетеді. Бұл диалектикалық өзара байланысы ақырында отбасын қоғамның әлеуметтік институты ретінде біздің түсінігіміздің негізін құрады.

Отбасы әлеуметтік институт ретінде көптеген функцияларды орындайды: халықтың өсіп-өнуі, жаңа жағдайда алдыңғы ұрпақтан жинақталған шаруашылық-экономикалық, тәрбиелеу, әлеуметтік, оның ішінде әлеуметтік тәжірибенің бейімделу функциясы. Отбасы шеңберінде сол немесе өзге әлеуметтік тәжірибені нығайту немесе жоққа шығару адамдардың құндылықты бағдарын қозғайды. Осының нәтижесінде қандай

да бір құндылықтар кетеді, қайсыбірі келеді, тұлғаның рухани кеңістігінде өз орнын алады және оның өмірі үшін әлеуметтік маңызға айналады.

Отбасы – қоғамның әлеуметтік институт ретінде нақты адамның қоғам өміріне енуіне мүмкіндік беретін құндылықтардың трансляторы болып табылады. Егер қазіргі қазақстандық отбасыға осы биіктіктен қарасақ, отбасы қатынастарында позитивті және жағымсыз фактілерді табуға болады.

Осындай шындық аясында отбасының тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын тәрбиелеудегі рөлі қандай және оның сыбайлас жемқорлыққа және оның көріністеріне қарсы төзбеушілік қатынасын қалай қалыптастыруға болады деген сұрақты қарастырайық. Қазіргі отбасы қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы у таба ала ма? Отбасылық салт-дәстүрлер, мәдениет тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын қалыптастыруға бағытталған ба? Отбасы адамдардың қатынасына тереңдеп еніп кеткен сыбайлас жемқорлықты қалай бағалайды және қабылдайды? Отбасы сыбайлас жемқорлықты моральдық-этикалық нормаларды бұзушылық, ұлт мәдениетіне жат, асылық, Отанға деген сатқындық деп айыптай ма? Осы сұрақтардың барлығы отбасының қазіргі қоғамдағы рөлін күрделі талдауды қажет етеді. Бүгінгі күні отбасы қоғам үшін күрделі және маңызды проблеманы шешуге ынтасы жоқ, тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын қалыптастырудың пәрменді субъектісіне айнала алмайтыны анық. Ең алдымен, әртүрлі жағдаяттарға, объективті және субъективті жағдайларға қарай мүмкін емес. Бір нәрсе анық, қоғамда моральдық-адамгершілік деңгей төмендеген кезде, отбасыға осындай құбылыстарға қарсы күресу қиынға түседі. Ол тұлғаның санасы мен рухани әлемі деңгейінде бұл мәселені реттеуге, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқы пен парақорлықтың орнықты сипатын тәрбиелеуге күші жетпейді. Себебі қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаппай, жалпыға ортақ төзбеушілік ахуалы жасалмайынша, моральдық айыптау, отбасы деңгейінде барлық азаматтардың қоғамдық айыптауы да дамымаған.

Соңғы кездері осы бағытта көп істер жасалып жатқанын мойындау қажет. Жұртшылық барған сайын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған, өзінің қызметтік жағдайын асыра пайдаланған, мемлекет пен халық алдында өз міндеттемесін бұзған адамдардың атын біліп жатыр. Әркім сіңірген еңбегіне қарай алатыны белгілі, сонымен бірге тек заңды қолданып, бұл проблеманы шешу алмайтынымыз да айқын. Басқаша деңгейдегі шаралар қажет.

2. Тәрбие аясында адалдық, ар-ұят, сатылмаушылық, сөзіне беріктік сияқты құндылықтардың жасампаздық күші әлсіз қолданылады. Себебі көбі адал, парасатты болу пайдалы емес, кейде бұл қасиеттер жеке өмірінде проблемаларды шешуге және өмір сүруге кедергі келтіреді деп санайды. Бұдан өзге, ешкім «елден ала бөтен», «өздерінің арасында бөтен» болғысы келмейді. Осы тұрғыда қалыптан тыс сана мен мінез-құлқы қалыптасады, сонында сыбайлас жемқорлыққа әлеуметке қарсы құбылыс ретінде қарауды

қояды. Ең бастысы, қоғамда осы құндылықтарға деген сенімге селкеу түсіп, оның жақтастарының саны барған сайын азаяды. Оның есесіне көбінің санасында сыбайлас жемқорлық пен парақорлық феноменінің халық дәстүрлері мен салтында тарихи және мәдени тамыры бар деген ой орнығады.

Осындай тұжырымдармен келісу қиын, себебі ешбір ұлттық мәдениет, салт-дәстүрлер адамның сыбайлас жемқорлық теріс қылық жасауға итермелемейді. Пара беру мен алу әрқашан моральдық-этикалық нормалар мен халықтың түсінігіне қарама-қайшы келетін әлеуметтік зұлымдық ретінде талқыланып, қабылданатын. Сондықтан жеке тұлғаның жеке, психологиялық ерекшеліктерін жалпыға ортақ деңгейге экстраполяциялау дұрыс емес және тіпті зиян. Демек, тұлғаның сыбайлас жемқорлық мінез-құлықтың түп-тамыры, себептерін индивидтің ұлттық ділінен емес, керісінше рухани-адамгершілік әлемінен іздестіру қажет. Сол кезде бәрі орнына түседі. Бұның бәрі балалық шақта іргесі қаланып, содан кейін жас кезінде дамиды және біртіндеп тұлғаның жеке мінез-құлқының орнықты стереотипіне айналатыны сөзсіз екеніне көз жеткізе аласыз. Сондықтан отбасы бұл мәселемен мақсатты бағытталған түрде айналысуы, өмір ерте сатысында индивидтің мінез-құлқындағы және санасындағы жағымсыз әлеуметтік ауытқуларды түзетуге тиіс. Әрине, тәрбиелеу оның міндеттері, сонымен қатар әдістері мен құралдары тұрғысынан біршама қиындайды немесе бұл жерде кезекті ұрпақтың санасына «қандай да бір «нормалардың» минимумын сіңірумен қатар, қоғам алдында тұрған міндеттерді шешуге рухани алғышарттарды құра отырып, сыбайлас жемқорлыққа мықты иммунитет қалыптастыру туралы сөз болады.

Гедонизм (*ләззат іздеу, қызыққұмарлық*) құндылықтарын тарату да ерекше алаңдаушылық туындатады. Әдемі, алаңсыз өмір, рахат пен ләззат, жасампаздық еңбекке белсенді түрде қатыспай-ақ ырду-дырду өмірді көрсету қоғамның псевдоидеалдарын жасайды. БАҚ «гламур» құндылықтарын тарата отырып, тұтынушылық психологиясын қалыптастыру көзіне айналуда. Бұл туралы Н. А. Назарбаев өзінің «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға ортақ еңбек қоғамына жиырма қадам» атты мақаласында былай деп жазды: «Тұтынудың бұл идеологиясы бүлдіруші болғанына бүгін бүкіл әлем ерекше көз жеткізіп отыр. Ол әлемнің дамыған елдерінде жаппай әлеуметтік масылдық туындатты және жаһандық дағдарыстың басты себептерінің бірі болып табылады».

Егер ұлттық мәдениеттің мысалын алсақ, отбасында балаларды еңбекке, еңбекқорлыққа тәрбиелеу дәстүрі әрқашан да болған. Сондықтан отбасында ұлттық тәрбиенің негізі, адамгершілік пен іс-әрекеттің өзегі ретінде адал еңбек басым болуы тиіс. Сонда ғана отбасы деңгейінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тосқауыл қоя аламыз. Бұл тосқауыл осы мәселені заңдық реттеуге қарағанда мықтылау, тиімдірек.

Жоғарыда айтылғандарға орай мынадай қорытынды шығаруға болады:

– өскелең ұрпақты тәрбиелеуде отбасының адамгершілік жауаптылығын арттыру қажет;

– отбасында борыш, адалдық, ар-намыс, әділдік талаптарына сәйкес келетін тұлғаның мінез-құлқының адамгершілік реттеуіштерін күшейту қажет;

– адамды адамгершілік, әділдік пен ар-ождан рухында тәрбиелеу тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің негізі ретінде қоғам мен мемлекеттің тарапынан сұранысқа ие болуы тиіс.

Бақылау сұрақтары:

1) Отбасылық салт-дәстүрлер, мәдениет тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәртібін қалыптастыруға бағытталған ба?

2) Отбасылық тәрбие, дәстүрлер сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда қандай орын алады?

3) Қазіргі отбасы не себепті қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға қатыспайды?

4) Отбасы тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеуге қатысуы үшін не істеуі қажет?

6 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері

1. Ұлттық менталитеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы ерекшеліктері.

2. Қазақстан қоғамының ұлттық мәдениетінде сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік.

3. Тұлғаны сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет аясында тәрбиелеу.

Дәрістің мақсаты: мемлекеттік қызметте сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәртіпті ынталандыру тетіктері анықталады.

Дәрістің мазмұны: сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда ұлттық менталитеттің рөлі қарастырылады.

1. Ұлттық менталитеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы ерекшеліктері. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың табысын ғалымдар да, практиктер де әлеуметтік мәдениет пен азаматтардың ділінен көреді. 3. Туфан әлем картинасын жасайтын және мәдени дәстүрдің бірлігін бекітетін ойлар мен сенімдердің жиынтығы ретінде ділдік анықтамасын береді.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы этностық ерекшеліктерді анықтау үшін осы параграфта белгілі бір этностық топтарды айқын ажыратпай-ақ, азаматтылық тұрғысынан елдің біртұтас халқының мәдениеті мен ділдігі қарастырылды. Бұл тәсіл

біртұтас ұлт – Қазақстанның біртұтас халқын қалыптастыруға бағытталған елдің стратегиялық міндеттеріне жауап береді. Алайда, Қазақстан сияқты көп этносты және көп конфессиялы қоғамда этносаралық ықпалдасу және саралау ретінде құндылықтар мен нормалар жүйесі қалыптаса алады. Осы айырмашылықтар бейбітшілік пен этносаралық келісімнің қазақстандық үлгісінде сақталатын әр алуандықты айқындайды.

Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев белгілеген «Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясының құндылықтары қазақстандық қоғамды біріктіруші ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті құруда негізін қалаушы болып табылады. Бұл – азаматтық теңдік, еңбекқорлық, ғалым мен білім ғибраты, зайырлы ел – толеранттылық елі сияқты құндылықтар.

Азаматтық теңдік әркімнің еңбекке, білімге, денсаулықты қорғау, әлеуметтік теңдікке құқығын бекітетін ел Конституциясымен қамтамасыз етіледі. Бұл қағидаттар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік және білім беру саясатын іске асыруға негізделген.

Еңбекқорлық, ғылым мен білім, толеранттылық құндылықтар ретінде нормативтік құжаттарда ғана емес, халықтың салт-дәстүрінде, мәдениетінде, әлеуметтік ойында, ділінде қаланған.

Елдің кең-байтақ аумағында орналасқан халықтың ділі қонақжайлық пен толеранттылық, өзара түсіністік пен өзара көмек, дәстүрлерді құрметтеу, әділдік, білімге талпыну мен еңбексүйгіштік сияқты қасиеттерден қалыптасқан. Аталған қасиеттер сол немесе өзге де дәрежеде әлемнің басқа да халықтарына тән. Халықтың ділі дәстүрлер, сенімдер, өмір салты, шаруашылық және материалдық мәдениетіне негізделген нормалар мен ережелердің қиылысуы болып табылатын оның күнделікті тәжірибесінде көрініс табады.

Ұлттық негіздер адамдардың рационалды, иррационалды, құндылықты, әлеуметтік тәртібінің санаттары туралы негізгі ұғымдарды қалыптастырады.

Ұлттық негіздер әртүрлі халықтардың осы белгілері қалай сезілуі мен іске асырылуынан көрінеді. Бұл айырмашылықтар әр халықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетіндегі айырмашылықтарды болжайды, себебі қалыптасқан мінез-құлық нормалары мен дәстүрлері сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетке ауысады. Л. В. Савинов атап көрсеткендей, «осында [әртүрлі этностық топтар] өзге нысандары ғана емес, сонымен қатар өзге түсінік пен сыбайлас жемқорлықты өзгеше қабылдау бар.

Халық дәстүрінде көп уақыт өтуіне және осы практиканың күнделікті қайталануына байланысты иррационалды деңгейде жаңғыратын, ұтымды тәртіп нысандары орныққан. Олардағы рационалды өзекті анықтауға тырысу қоғамның материалдық және рухани мәдениеті негіздеріне тереңдеп ену қажеттігіне әкеледі. Әрине, еңбек, білім, теңдік пен толеранттылық құндылықтары бейәлеуметтік, жағымсыз тәртіп, біз оған сыбайлас жемқорлықты жатқызатын, нысандарына қарсы тұрады.

Бұрын көмегін көрсеткен адамға көмек көрсету бірқатар дәстүрлі мінез-құлық нормаларына жатқызылады – «асар» және басқалар, олар достық немесе туысқандық қатынастар негізінде өзара қолдау мен көмекті көрсетеді. Бұл – жеке бас пайдасы үшін емес, қиын жағдайда көмектесу негізделген адамның мінез-құлқының әлеуметтік құндылығы.

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері қоғамның жалқаулық, парақорлық, ұрлық, әділетсіздік және басқалар сияқты кеселдерін айыптау нормаларында көрінеді. Мысалы, әртүрлі этностардың мақал-мәтелдерінде халықтың алақол адамдарға деген теріс көзқарасы көрінеді: «Түйе немесе түйме ұрласа да, ұрының аты ұры», «Ұрлық жасасаң, жазадан қашып құтылмайсың», «Ұрымен дос болсаң, ұяласың, өзің де ұрлық жасайсың», «Ұры ұрлық жасауын қойса да, «ұры» атауы оның қыр соңынан қалмайды», «Арамдықпен еңбек ету, тамақты ұрлықпен тапқанға тең», «Оңай жолмен келген табыс, құт болмайды», «Қайыршының қарны тоймас, ұры бай болмас» (қазақ мақалдары); «Арам жолмен келген игілік, пайдалы болмас» (күрд мақалы); «Қасқырды көк бөрі болғаны үшін емес, қойды жегені үшін соғады» (орыс мақалы).

Бұл ретте «ұрлық» тура және жанама мағынасында да түсініледі.

«Ұрлық жасау» осы байлықтың шынайы иесіне айтпастан еңбек етпей баю дегенді білдірмей ме? Әлеуметтік нормалар, ар-ождан мен абырой ұғымдары. Әлеуметтік тіршілік иесі мен саналы адам оны айналасындағылар қалай қабылдайды деп ойланады. Оның тәртібі қоғам белгілейтін және оның тәртібін бақылау функциясын атқаратын әлеуметтік нормалармен реттеледі.

Қоғам мен адамның мұндай рухани байланысы ар-намыс пен абырой ұғымдарында білінеді.

Ар-намыс пен абыройды сақтау мәселелері қоғамдық және жеке сананың әрдайым ерекше бақылауында болды. Ар-намыс пен адами абыройын сақтау – көптеген халықтың шынайы өмір сүру мәні. Бұл қағидаттар сақталып және ұрпақтан ұрпаққа беріліп, осы күнге дейін өзінің әлеуметтік мәнін жоғалтпаған халық нақылдарынан көрінеді. Мысалы, «Ар-намыс құлы және күш-жігердің қожайыны бол», «Су бәрін жуады, бірақ жан кірін жуа алмайды» (әзірбайжан мақалы); «Кінәлі адам ұйықтай алмайды» (башқұрт мақалы); «Кедей болсаң да, арың таза болсын», «Түйені жүгі, адамды ар-намысы қинайды» (қарақалпақ мақалдары); «Байлық мақсат емес, кедейшілік масқара емес» (қырғыз мақалы); «Өмірде бір күн өмір сүрсең де нағыз адам бол», «Адамның байлығы жарты бола берсін, абырой толық болса болғаны» (күрд мақалы); «Көйлекті жаңадан, арыңды жас кезіңнен сақта», «Абыройсыздық өлімнен де бетер», рақымды сый-құрмет байлықтан қымбат» (орыс мақалдары). Ар, намыс, ұят – честь, достоинство, совесть – қазақ жігіттері мен қыздарының жақсы қасиеттері болды. Қаншалықты бағалы екені халық нақылында көрінеді: «байлықты өмір үшін, өмірді абырой үшін құрбан етемін». Осы қарама-қарсы қою жас ұрпақты және халықтың санасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің

дәнін егеді. «Орталық Азия мен Қазақстан жағдайындағы еңбек ең алдымен, мал шаруашылығымен, мақта өсірумен, жер өңдеу, бақша өсіру, жібек шаруашылығы, халық қолөнеріне байланысты. Ұлы ойшыл Абай еңбекті өз игілігі үшін барлық әлеуметтік мәнінен айырылған еңбек ретінде қарастырады. Басқаның игілігі үшін еңбек ету – адамның борышы: «өз пайдасы үшін еңбек ететін адам өзі үшін жайылып жүрген малмен тең; адамдық борышын орындай отырып, еңбек ететін адамды Құдай өзінің махаббатына бөлейді».

Халық адал еңбек идеясын адамға табиғаттың берген бағалы сыйы ретінде дәріптейді. Бұл ой халық даналығында көрініс табады: «Іскерге –нан, жалқауға – ұйқы», «Ағаш жемісімен, адам ісімен жақсы», «тер төгіп еңбек етсең, дәмді тағам ішесің» (башқұрт мақалы); «Адалдық пен еңбек сый-құрметке жетелейді, айла мен өтірік масқараға жеткізеді», «Жақсы еңбек етсең жаның да тыныш болады», «Жұмыста туғаның болмайды», «Адал еңбек игілікке әкеледі» (қазақ мақалдары); «Жас кезінде – еңбек, қартайғанда – зейнеті» (қырғыз мақалы); «Еңбек етпесең қоянды да ұстай алмайсың» (татар мақалы); «Өзенге суды көктем құяды, адамның бағасын еңбек арттырады» (өзбек мақалы); «Еңбек етпесең зейнетін көрмейсің» (күрд мақалы); «Ақ саусақ адам бөтеннің еңбегін жақсы көреді», «Шеберлік пен еңбек бәріне қол жеткізеді», «Пеш емес, кең дала тойдырады» (орыс мақалдары).

Білім мен ілім көп этносты қазақстандық қоғамның әлеуметтік құндылықтар жүйесінде ерекше орын алды. Білім аға ұрпақтан өскелең ұрпаққа халықтың тыныс-тіршілігі үшін қажетті тетік ретінде әлеуметтік тәжірибенің сабақтастығын қамтамасыз ете отырып, беріледі.

Білім адам мен қоғамның табысты даму тәжірибесін көрсете отырып, маңызды ақпарат береді, ақырында оның дамуына белсенді ықпал етіп, қайтадан практикаға қайтып келеді.

Халық ділінде білім әл-ауқат пен байлықтың факторы ретінде ерекше орын алады. Білім мен еңбек ажырамайды: еңбекпен білімге қол жеткізіп, байытамыз, өз еңбегіміздің жемістілігін арттырамыз. Сондықтан Қазақстан этностарының дүниетанымында білім байлық, әлеуметтік капитал ретінде қабылданады: «Білім байлықтан жақсы», «Алтынды іздеме, білім алуға тырыс» (қазақ мақалдары); «Әлем күнмен, адам біліммен жарықтанады», «Құс қанатымен, адам білімімен күшті», «ілім тамыры ащы, ал жемісі тәтті» (орыс мақалдары); «Байлық таусылады, білім азаймайды», «Ақыл-ойдан артық байлық жоқ» (өзбек мақалдары); «Ілім – алтын: шірімейді, ал байлық – қоқыс: шіріп кетеді» (күрд мақалы).

Парақорлықты, сатып алу, ұрлық жасау мен сатқындықты айыптау жазушылар мен ақындардың шығармаларынан табуға болады. Оның жарқын мысалы халық ақыны Абайдың «Қара сөздері» болып табылады.

Үшінші қара сөзінде Абай былай дейді: «... әрі-беріден соң сыртымызға шықты, жауластық, дауластық, партияластық. Осындай қастарға

сөзім өтімді болсын және де ептеп мал жиюға күшім жетімді болсын деп, қызметке болыстық, билікке таластық».

3. Бұл жерде бір ғана жол бар – білім мен еңбек: «Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымсыз оқыған намаз, тұтқан ораза, қылған хаж, ешбір ғибадат орнына бармайды. Ешбір қазақ көрмедім, малды иттікпен тапса да, адамшылықпен жұмсаған. Бәрі де иттікпен табады, иттікпен айрылады. Бейнет, күйігі, ызасы – сол үшеуінен басқа ешнәрсе бойында қалмайды» (оныншы сөз). Отыз жетінші сөзінде ол осы екі қасиеттің – еңбек пен білімнің қаншалықты жоғары бағалатынын нақты айқындап береді: «Бақпен асқан патшадан, Мимен асқан қара артық; Сақалын сатқан кәріден, Еңбегін сатқан бала артық. Ашкөздік пен еңбексіз баюды айыптау, еңбек пен оқу-білімге шақыру алыс және көрші халықтардың батырлары туралы тарихты кеңінен тарату арқылы даладан далаға берілетін. Ұлы Абай Шығыстың көптеген халқына танылған және халық ауыз әдебиетінде ойып тұрып орын алған грек қаһарманы Александр Македонскийге арнаған «Ескендір» поэмасында былай деп жазады:

Кәпір көздің дүниеде араны үлкен,
Алған сайын дүниеге тоя ма екен?
Ұятың мен арыңды малға сатып,
Ұятсызда иман жоқ, түпке жетер.

Өзінің басқа «Масғұт» поэмасында Абай былай дейді: «Еңбексіз мал дәметпек – қайыршылық, Ақылды ерге ар болар ондай қылық».

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің элементтерін халықтың өзі шығарған шығармаларда – халық ертегілерінен табуға болады.

Ертегі – халықтың арманы, оның керемет қоғам туралы елесі. Ертегілердің көпшілігінде халыққа тән адамгершілік белгілері: отанына деген сүйіспеншілік және оның қорғау, батырлық, зұлымдықпен күресу, еңбексүйгіштік және әділдік, адалдық пен достық, білім мен шығармашылық жинақталған. Ертегілер халықтың мінезін, оның психологиясын, өмірлік ұстанымдарын білдіреді.

«Сондай-ақ халық ертегілерінде басты персонаж ретінде жануарлар – жылқылар, түйелер, ешкілер, қойлар, бүркіттер алынады, қоғамның материалдық өмір жағдайларына байланысты. Үй жануарлары образында әдеттегідей, адам сияқты сөйлейді, халық аллегориялық нысанда адамның кеселі мен кемістігін күлкі етеді және айыптайды».

Қасқыр персонажы көптеген ертегілерде дөрекі, қатал адаммен, қоян – қорқақ, аю – қолапайсыз, түлкі – айлакер және сараң адаммен ұқсастырады. Мысалы, «Қаңбақ шал мен түлкі» қазақ ертегісіндегі шалдан күн сайын балығын тартып алатын және біреудің еңбегімен күн көретін түлкі айлакерлік пен сараңдықты сипаттайды. Аралар мен құмырсқалар (кейбір ертегілерде есектер мен түйелер) еңбекқор адамның прототипі және оқырман немесе тыңдаушының нақты өмірде еңбекке және еңбекшілерге құрметін тәрбиелеп, жалқаулық, ақымақтық пен көргенсіздікті мазақтайды.

Көріп отырғанымыздай, ұлттық мәдениет адамдарды адамгершілік тазалығы мен арына, әділдікке, адалдыққа, парасаттылыққа, сатылмаушылыққа шақырады. Ол әрқашан да парақорлықты, ашкөздікті әдепсіз құбылыс, әділдікті, моральдық адамгершілік нормаларын бұзу ретінде айыптайды. Бұған дәлелді Абайдың «қара сөздерінен» табуға болады, ол өз халқына қызмет етудің маңыздылығын атап өтеді. Бұл ретте қызмет адал, риясыз болуы тиіс. Адал, әділ, алдамайтын еңбек, жоғары идеалға қызмет ету – діншіл іс. Ар-ождан, адалдық, сатылмаушылық – адамшылықтың, ізгіліктің негізі, ол қазіргі заманғы адамды тәрбиелеудің негізі болып табылады.

Ар-ождан, ар-намыс, әділдік адамгершілік құндылықтары, қоғамның рухани кемелденуі мен жетілуінің негізі ретінде қазіргі қоғамда сұранысқа ие болуы тиіс. Бұл құндылықтарды мемлекет, азаматтық қоғам, әрбір азамат тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәртібінің негізі ретінде қалыптастырып, жандандыруы тиіс.

Қазір мемлекеттік қызметте қарапайым орындаушылық, кәсіби құзыреттілік жеткіліксіз. Барған сайын ар-ұяттылық, әдептілік, адалдық сияқты адамгершілік қасиеттердің маңызы артуда.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері қандай? Ол неден көрінеді?
- 2) Ұлттың салт-дәстүрлері сыбайлас жемқорлықтың таралуына қарсы тұра алады ма, бұл үшін не істеу қажет?
- 3) Сыбайлас жемқорлықтың этностық тамыры, мәдени алғышарттары бар ма?
- 4) Біздің қоғамда ар-ұяттылық пен әдептілік қалай бағаланады?
- 5) Халықтың дәстүрлеріне құрметтеу сыбайлас жемқорлық көрінісі болып табыла ма?

7 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тетігі ретінде қоғамдық бақылау

1. «Қоғамдық бақылау» ұғымының сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрал ретіндегі негізгі қағидаттары, маңыздылығы мен мазмұны.
2. Сыбайлас жемқорлықты қоғамдық бақылау институттары.
3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау жүйесінің қалыптасуы.

Дәрістің мақсаты: Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылаудың негізгі қағидаттарын, кезеңдері мен тетіктерін ашып көрсету.

Дәрістің мазмұны: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы ҮЕҰ, саяси партиялар мен БАҚ рөлі және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру қарастырылады.

1. Сыбайлас жемқорлықтың етек алуы елде жүзеге асырылып жатқан әлеуметтік-экономикалық түрленулердің табыстылығына күмән туғызады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша нығайту шараларын ойдағыдай жүргізу қызметі одан әрі жетілдіруді талап ететін сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағыттылықтың азаматтық қоғам институттарының қолдаусыз мүмкін емес. Барлық қолжетімді құралдарды қолдана отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама бойынша түсіндіру жұмыстарын қамтамасыз етуде мемлекеттік органдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының, қоғамдық бірлестіктердің және үкіметтік емес ұйымдардың күш-жігерін одан әрі үйлестіру ерекше маңызға ие.

Халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізін қалаушы құжат – БҰҰ-ның сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының (2003 жылғы 31 қазан) 13-бабы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте азаматтық қоғамның анағұрлым тиімді құралы ретінде қоғамдық бақылауды кеңейтуді айқындайды.

«Қоғамдық бақылау» ұғымы ғылыми әдебиетте белсенді пайдаланылады, нормативтік құқықтық актілерде пайдаланылады. Ғылыми және тәжірибелік қызметте «бақылау» термині өте жиі қолданылады.

Ғалымдар оған әртүрлі: құрал, фактор, нысан, элемент, функция, қызмет, жүйе, шарт, реттегіш, кепілгер, құбылыс, институт және әдіс ретінде түсінік береді.

Қоғамдық азаматтар мен қоғамдық бірлестіктер жүзеге асыратын бақылау мемлекеттік органдардың қызметін бақылауды білдіреді.

Қоғамдық қатысу идеясы қоғамдық істерді басқару процесіне басқарушыларды тартуды немесе қосуды болжайды. Қоғамдық бақылау «мемлекеттік билік пен жергілікті басқаруды қоса алғанда, олардың жұмысын оңтайландыру мақсатында қоғамның қоғамдық институттар қызметін бағалау мен есепке алуды жүзеге асыруының» маңызды құралы болып табылады.

Жалпы қоғамдық бақылау қоғамның негізгі функцияларының бірін білдіреді, оның субъектілері азаматтар мен олардың бірлестіктері, сондай-ақ негізгі объектілері – мемлекеттік органдар мен олардың лауазымдық тұлғалары болып табылады.

Қоғамдық бақылау – бұл азаматтардың мемлекеттік органдардың өз міндеттерін орындауын, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтауын қадағалауы.

Қоғамдық бақылаудың негізгі қағидаттары мыналар болып табылады:

- қоғамның жетілуі;
- тәуелсіздік;
- адам құқықтарын және заң талаптарын талап етудің қағидаттылығы;

– мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдары қызметінің жариялылығы мен ашықтығы;

– мемлекет пен қоғам арасындағы өзара сыйластық пен серіктестік қатынастар.

Қоғамдық бақылау:

- қоғамның барлық мүшелерінің мүдделері мен қажеттіліктерін бірыңғай басқарушы еркіне біріктіретін қоғамды және оның жекелеген институттарын басқару нысандары ретінде болады;

- әртүрлі әлеуметтік топтар мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ету және осы мүдделердің қайшылықтарына жол бермеудің негізгі құралдарын білдіреді;

- кейінге қалдыратын міндеттерді шешу үшін күш-жігерді үйлестіру мен біріктіру әдісі болып табылады;

- бұзушыларды анықтауға және қоғамдық талқылаудан бастап құқық бұзушыларға мәжбүрлі сипаттағы шараларды қолдануға әсер етуі мүмкін құқықтық жауапкершілікпен аяқталатын оларды қоғамдық жауапкершілікке тарту тетігін әзірлеуге мүмкіндік беретін әлеуметтік нормаларды орындаудың кепілі ретінде болады;

- кез келген қоғам мен оның негізгі институттарының бірінің жан жақты ажырамас өкілеттігі болып табылады.

Қазіргі заманғы Қазақстанда мемлекеттік органдар қызметін қоғамдық бақылау тетігін дамыту мәселесі аса өзекті болып табылады.

Мемлекеттік органдардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жасасуының негізгі нысандары мыналар болып табылады:

– мемлекеттік құрылымдар қызметін мемлекеттік бақылау;

– қазақстандық заңнаманы сақтаудың қоғамдық сараптамасы;

– азаматтардың жергілікті мәндегі мәселелерді шешуге қатысуы;

– мамандандырылған кеңесші, консультативтік, үйлестіруші және сараптамалық органдарды құру.

Қоғамдық бақылау жүйесін жалпы қамту, жалпыға жариялау, жариялылық, міндеттілік, нысандардың көп түрлілігі және қоғамдық мүдделерді қорғауға ат салысатын белгілі бір топ өкілдерінің қоғамдық бақылау органдарын заңды деп тануы қағидаттарында құру ұсынылады.

2. Сыбайлас жемқорлықты қоғамдық бақылаудың негізгі институттары мыналар болып табылады:

– қоғамның әртүрлі көзқарастарға ие әртүрлі әлеуметтік-мәдени және кәсіби топтарының мүдделерін танытатын саяси партиялар;

– ол арқылы еңбек ұжымдары өз мүдделерін таныта алатын кәсіби одақтар;

– мемлекеттік органдарда қоғамның мүдделерін қорғау және таныту үшін құрылатын қоғамдық ұйымдар мен коммерциялық емес сипаттағы бірлестіктер;

- мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдарының қызметін қоғамдық бақылауды жүзеге асыратын қоғамдық кеңестер;
- сайлауды өткізу барысын бақылауды және қолданыстағы сайлау заңнамасын сақтауды жүзеге асыруға қатысатын бақылаушылар.

Сыбайлас жемқорлықты тиімді болдырмауды қамтамасыз ету үшін азаматтық қоғам институттарын (үкіметтік емес ұйымдарды – ҮЕҰ) дамыту және сол арқылы олардың мемлекеттік органдарға әсер етуін күшейту қажет. Қоғамдық ұйымдар мемлекеттік органдардың қызметін анағұрлым ашық, айқын ететін заңдарға өзгеріс енгізе алар еді, мемлекеттік басқарудың көптеген процестерінде қоғамдық, оның ішінде заң шығару процесіне, бюджеттік және сайлау процестеріне қатысуды болжай алар еді.

Қоғамдық бақылау кезеңдері:

1) Мемлекеттік органдар мен олардың лауазымдық тұлғаларының шешімдері мен әрекеттерін жүйелік мониторингілеу. Оны жүзеге асыру үшін бәрінен бұрын, осындай органдар мен адамдар қызметі туралы жеткілікті толық және дұрыс ақпараттың, яғни барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың шешімдері мен әрекеттерінің азаматтар үшін айқындылығы мен ашықтығының болуы қажет.

2) Мемлекеттік органдар мен олардың лауазымдық тұлғаларының шешімдері мен әрекеттерін қоғамдық сараптама. Қоғамдық бақылаудың осы кезеңін іске асырудың мәні мемлекеттік органдар қабылдаған актілер мен құжаттардың талдауын жасауда болады. Қоғамдық сараптама қоғамдық бақылаудың анағұрлым ресурсты қажет ететін кезеңі болып табылады – оны өткізу адами сонымен қатар қаржылық, материалдық ресурстарды тарту мен пайдалануды талап етеді.

3) Қоғамдық сараптаманың нәтижелерін мемлекет пен қоғамға жариялы түрде ұсыну, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттік орган арасында мүдделер теңгерімін қамтамасыз ету.

Қоғамдық бақылау жүйесінің жұмыс істеуі мынадай міндетті шарттар болғанда мүмкін болады:

- қоғамдық бірлестіктің еріктілігі;
- ақпаратқа қол жетімділік;
- тәуелсіз БАҚ;
- мемлекеттік органдардың демократиялылығы мен ашықтығы.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда үш қағидатты іске асыру маңызды болып табылады: бақылау, есепке алу және ашықтық. Ашықтық пен жариялылық заңнамалық деңгейде қоғамдық бақылаудың көмегімен мүмкін болады. Ол құқықтық базаға, жағдайға нәтижелі әсер ету үшін құқықтық базаға ие болады.

Қоғамдық бақылау жүйесі әрекеттерінің нәтижелері: сыбайлас жемқорлықты төмендету, азаматтардың мемлекеттік органдарға сенімін арттыру, мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін арттыру,

қоғамдық және мемлекеттік құрылымдардың әлеуметтік-экономикалық проблемаларды бірлесіп шешуі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылаудың тиімдігі:

– азаматтық қоғам институттары өкілдерінің кәсіби даярлығы мен адалдығы деңгейіне;

– мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдарының қызметі туралы ақпараттың қол жетімділігін шын мәнісінде қамтамасыз етуге.

Яғни, мемлекеттік органдар ұсынатын ақпарат қаншалықты толық және дұрыс болып табылады;

– мемлекеттік органдардың азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы хабарламасын қамтитын өтініштерін қарау бойынша қызметінің тиімділігіне тәуелді болады.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау саласындағы қоғамдық бақылау жүйесінің қалыптасуы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі заманғы кезеңінде сыбайлас жемқорлықты ауыздықтау елдің экономикалық және саяси дамуының маңызды стратегиялық бағыттарының бірі болып табылады. Республиканың қауіпсіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету жеке кәсіпкерлікті дамытуға бөгет болатын, табиғи ресурстарды талан-тараж етуге әкелетін, ұлттық экономикаға тиімсіз инвестицияларды жүзеге асыратын және т.с.с. сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетусіз мүмкін емес. Осылайша, Қазақстанда сыбайлас жемқорлықпен тиімді күресу үшін қоғамдық, саяси және экономикалық салалардағы барлық стратегиялық міндеттерді шешу қажет.

Қоғамның қолдауынсыз сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар тек қана жартылай әсер береді. Сондықтанда сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың маңызды бағыты тиімді қоғамдық бақылау болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, азаматтардың қоғамдық-саяси белсенділігінің төмендігіне қарамастан Қазақстанда қоғамдық бақылау жүйесінің қалыптасуы басталды.

3. Қазақстанда қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру процесінің маңызды кезеңдері «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» (1998 ж.), «Мемлекеттік қызмет туралы» (1999 ж.), «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» (2015 ж.), «Қоғамдық бақылау туралы» (2015 ж.) заңдарды қабылдау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі арнайы мемлекеттік орган – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігін құру болды.

Азаматтарға сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлау мүмкіндігін беру үшін әртүрлі нысандағы интернет-қабылдаулар, ресми сайттарда тиісті бөлімдер, шұғыл желілер, сенім телефондары ұйымдастырылған.

Қазақстанда мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті орган жанынан Қоғамдық кеңес құрылды. Оның басым міндеттері мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл

шараларын жетілдіру, сондай-ақ халыққа қызмет көрсету сапасын арттыру бөлігіндегі кері байланысты қамтамасыз ету болып табылады. Кеңес құрамында – 12 мүше бар. Оған Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары, азаматтық қоғам өкілдері, бұқаралық ақпарат құралдары кіреді.

Қоғамдық кеңестер міндеттерінің қатарына сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету және сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған бағдарламалар мен жоспарларды іске асыру, сондай-ақ оларды іске асыру нәтижелерінің талдауымен бірлескен мониторингін жүзеге асыру; сыбайлас жемқорлықпен байланысты қауіптерден азаматтар мен қоғамның құқықтарын, еркіндіктері мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге жәрдемдесу кіреді және т.б.

Кеңес мынадай функцияларды орындайды:

- сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мәселелері бойынша, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы, сыбайлас жемқорлықпен күрес нысандары мен әдістерін жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу және құзыретті органдарға енгізу;

- қоғамдық мониторингті ұйымдастыру мәселелері бойынша мемлекеттік қызметтер туралы заңнаманы жетілдіру бойынша, мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын жақсарту бойынша ұсынымдарды әзірлеу және тиісті мемлекеттік, оның ішінде жоғары тұрған органдарға енгізу;

- сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне анағұрлым жақын тұратын салаларды анықтау мәселелері бойынша ғылыми ұсынымдарды қарау және олардағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бойынша ұсыныстар әзірлеу;

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға бағытталған бағдарламалар мен жоспарларды іске асыру нәтижелері бойынша сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бойынша ұсыныстар енгізу, сондай-ақ оларды іске асырудың бірлескен мониторингі мен талдауын жүзеге асыру;

- қоғамдық мониторинг қорытындыларын, сондай-ақ мемлекеттік органдар қабылдаған қоғамдық мониторинг нәтижелері бойынша шараларды қарастыру;

- халықты сыбайлас жемқорлық көздері мен теріс әсерлері, онымен күресу құралдары мен сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бойынша шаралар туралы ақпараттандыру;

- азаматтық қоғам субъектілерін мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асыруға тарту бойынша ұсыныстар әзірлеу;

- кәсіпкерлік субъектілерінің заңды мүдделерін қорғаумен байланысты құқық қорғау қызметін реттейтін құқықтық нормаларды жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу;

- мүдделі мемлекеттік органдармен, үкіметтік емес ұйымдармен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасасу және халыққа көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын қамтамасыз ету бойынша бірлескен іс-шаралар жүргізу,

- мемлекеттік органдар басшыларының, жауапты лауазымдық тұлғаларының сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету және мемлекеттік қызметтер ұсыну сапасын жақсарту бойынша қабылдаған шаралары туралы ақпаратын тыңдау;

- мемлекеттік органдардың лауазымдық тұлғаларын мемлекеттік қызметтер туралы заңнама талаптарын сақтамағаны, қоғамдық мониторинг нәтижелері бойынша шаралар қабылдамағаны үшін тәртіптік жауапкершілікке тарту туралы ұсынымдар әзірлеу.

Уәкілетті орган 2014 жылы азаматтық қоғам институтымен, «Нұр Отан» партиясымен және жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп 28 меморандумға қол қойды, 35 кеңейтілген «дөңгелек үстелдер», 32 семинар, 5 форум, 37 ағартушылық және мынадай тақырыптарда басқа да іс-шаралар өткізді: «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың алдын алу», «Қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүние танымды қалыптастыру мақсатында азаматтардың құқықты ұғыну деңгейін арттыру», «Жастар сыбайлас жемқорлыққа қарсы» және «Сыбайлас жемқорлықпен күрестің жаңа белестері». Осы іс-шаралар жүйелі түрде бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланды.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанынан консультативтік-кеңесші орган мәртебесі берілген Заңдылықты қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық кеңес құрылған. Кеңес қызметінің мақсаттары: елдегі заңдылықтың жай-күйін арттыру, мемлекеттік құқықтық саясатын жүргізуге жәрдемдесу, прокуратураның үкіметтік емес ұйымдармен және халықпен өзара қарым-қатынасын дамыту және одан әрі жетілдіру болып табылады.

Жоғарыда көрсетілгендерге сүйене отырып, Қазақстанда қоғамдық бақылау тетіктерін дамытудың негізгі кемшіліктері мыналар болып табылады деген қорытынды шығаруға болады:

1) Азаматтардың елдің қоғамдық-саяси өміріне төмендеген қызығушылығы. Азаматтық белсенділіктің және қоғамдық бақылаудың жетіспеушілігінің негізгі себебі елдің қоғамдық-саяси өміріне немқұрайлылығы болып табылады. Бұл мұндай қатысу дағдыларды, ақша, уақыт талап ететіндігінен – мұны барлығы, яғни барлық үш ресурстар азаматтарда жоқ немесе олар қоғамдық бақылауға оларды жұмсағысы келмейді.

2) Мемлекеттік органдарға сенім, ізеттілік, қоғам өмірінің базалық негізі бойынша келісім сияқты құндылықтарды біріктіретін айқындылықтың әлсіздігі. Осы әртүрлі көзқарастар негізгі себептерінің бірі көп санды орташа кластың болмауы.

3) Халықта элеуметтік-экономикалық және саяси процестерді дұрыс түсінудің болмауы, сондай-ақ қоғамдық бақылауды қамту туралы айқын танымдылықтың болмауы.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау жүйесін жетілдіру мақсатында мыналарды орындау қажет:

1) «Қоғамдық бақылау туралы» Заңды, оны іске асыруды қамтамасыз ететін заң жобалары топтамасымен бірге қабылдау.

2) Сыбайлас жемқорлық фактілері туралы ақпарат берген азаматтарды тиісті қорғауды және соларға сыйақы беруді қамтамасыз ету.

3) Қоғамдық пікірді есепке ала отырып, мониторинг жүйесін қалыптастыру және сыбайлас жемқорлық деңгейін бағалау.

4) Әкімшілік тосқауылдарды жою мақсатында мемлекеттік қызметтерді (оның ішінде электрондық құжат айналымын енгізу жолымен) ұсыну тетігін жетілдіру.

5) Азаматтар мен заңды тұлғалардың өтініштерінде жазылған мәселелерді шешу үшін; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы жоспарлар мен қысқа мерзімдік нысаналы бағдарламаларды іске асыру үшін бақылауды күшейту.

6) Мемлекеттік органдардың сыбайлас жемқорлық себептерін жою бойынша шаралар қабылдамағаны үшін жауапкершілігін арттыру; қоғамдық-мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы органдардың қызметі туралы азаматтарды, оның ішінде интернет-сайттарда орналастыру арқылы кеңінен ақпараттандыру.

Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру факторлардың үлкен саны әсер ететін және жан-жақты зерттеуді талап ететін күделі процесс болып табылады.

Қазіргі уақытта дербес институт ретінде қоғамдық бақылауды заңнамалық бекітумен, оның ұғымын, міндеттері мен қағидаттарын айқындаумен қатар нақты мемлекеттік органдардағы қоғамдық бақылау мүмкіндіктерін кеңейту маңызды. Себебі мемлекеттік органдар қызметінің барынша мүмкін ашықтығы кезінде және азаматтар мен олардың бірлестіктерінің тиісті өтініштерін қарауға ерекше назар болған кезде ғана Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау тиімді болады.

Бақылау сұрақтары:

1) Сіз «қоғамдық бақылау» ұғымының мазмұнын қалай түсінесіз?

2) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау мәні мен негізгі қағидаттары нені қамтиды?

3) Қоғамдық бақылаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл құралы ретіндегі рөлі қандай?

4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылаудың негізгі институттарын атаңыз.

8 дәріс. Саяси партиялар мен БАҚ сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру құралы ретінде

1. Саяси партиялар мен қоғамдық ұйымдар сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл институты ретінде.

2. Қазақстанның саяси партияларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру саласындағы қызметі.

3. БАҚ–тың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы рөлі.

Дәрістің мақсаты: БАҚ–тың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі мақсаты сыбайлас жемқорлықтың қазіргі қазақстандық қоғамда таралуына мүмкіндік бермей оның жасырын тетіктерін қоғамға түсіндіру болып табылады.

Дәрістің мазмұны: сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және халыққа сыбайлас жемқорлықтың қоғам мен мемлекет дамуына келеңсіз әсерін түсіндіру жөніндегі ақпараттық-насихаттық іс-шаралар кешені қарастырылады.

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыруда саяси партиялар мен партиялық ұйымдар белсенді қатысуда.

Саяси партиялар азаматтық қоғам институттарымен ынтымақтастық орнатуға және қоғамдық бақылауды дамытуға ерекше көңіл бөледі.

Әріптестер ретіндегі осы институттардың оң әсері олардың тәуелсіздігін және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы мүдделілігін қамтиды.

Олардың әлеуетін тиімді пайдалану қоғамның осы процеске қатысуын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша мақсаты сыбайлас жемқорлықтың кез келген көрінісіне төзбеушілік ахуалын қалыптастыру болып табылатын «Нұр Отан» партиясы 2015 – 2025 жылдарға арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағдарламасын әзірледі.

Бағдарламаны қабылдау бірінші кезекте «сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрарлық мәдениетті қалыптастыру, қоғамдық бақылауды күшейту, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты туғызатын себептер мен шаттарды жою» болып табылады. Осы құжатқа сәйкес Қазақстанда қоғамдық бақылау институты енгізілуде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрарлық мәдениетті қалыптастыру бойынша шаралар қабылдануда. Бағдарлама шеңберінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қоғамдық инфрақұрылымын құру және азаматтар құқықтарын қорғау, олардың лауазымына қарамастан тұлғаларды жауап-кершілікке тарту, сыбайлас жемқорлықпен проблемаларды талқылау бойынша негізгі міндеттер шешілді.

Қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыру үшін барлық қолда бар әлеуетті, бірінші кезекте сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі республикалық қоғамдық жұмыс кеңесі және «Нұр Отан»

партиясының Партиялық бақылау комитеті сияқты партиялық ұйымдардың қызметін күшейту қажет.

«Нұр Отан» жанындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі республикалық қоғамдық жұмыс кеңесі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді іс-қимыл, себептері мен оның пайда болуының алғышарттарын жою мәселелері жөніндегі консультациялық-кеңесші орган.

Кеңес сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы бұзушылықтардың жолын кесуге жәрдемдесу, мемлекеттік билік, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін өзі басқару органдарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлықты туғызатын себептер мен шарттарды жою, лауазымдық жағдайын пайдаланумен қасақана және құқық бұзушылықтарды түп тамырымен жою, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа атымен төзбеушілік қатынасты қалыптастыру бойынша мемлекеттік саясатты жетілдіру, бойынша жұмыс жасайды.

Кеңестің міндеттері:

- партияның, қоғамдық ұйымдардың, сондай-ақ партияның консультациялық-кеңесші институттарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл жөніндегі бағдарламалық құжаттарын іске асыруды және орындау мониторингін қамтамасыз ету;

- партияның өңірлік және аумақтық филиалдары жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі қоғамдық кеңестерінің қызметін үйлестіру;

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы қоғамда төзімділік қалыптастыру,

- сыбайлас жемқорлық жағдайына партиялық және қоғамдық ісер ету тетігін жетілдіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың әртүрлі инновациялық нысандарын, әдістерін және құралдарын қолдану;

- азаматтық қоғам құрылымдарымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзара әрекет жасасу;

- жеке және заңды тұлғалардың сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы фактілері бойынша өтініштерімен жұмыс.

2. Саяси партиялар мен үкіметтік емес ұйымдар ынтымақтастығының негізгі бағыттары мыналар болып табылады:

– мемлекеттік органдар, ұлттық компаниялар және олардың лауазымдық тұлғаларының жұмысында ашықтыққа қол жеткізу;

– олардың қызметіндегі сыбайлас жемқорлықты туғызатын кемшіліктерді анықтау, сондай-ақ оларды жоюға бастамашылық ету;

– әрбір сыбайлас жемқорлық фактісін қоғамдық талқылауға шығарып отыру;

– азаматтық қоғам институттарының мемлекеттік органдардың қызметі туралы ақпаратты пайдалануының заңды және моральдық жауапкершілігі жағдайын қалыптастыру.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі республикалық қоғамдық бірлестіктің, өңірлік және аумақтық қоғамдық кеңестердің қызметі, бұл жұмыстарға барлық деңгейдегі депутаттардың, ҮЕҰ мен БАҰ

қатысуы арқасында мейлінше сыбайлас жемқорлыққа бейім салаларды қоғамдық бақылау арқылы қамту айтарлықтай кеңейді.

Қоғамдық қабылдау бөлмелері азаматтардың сенімін ала отырып, кері байланыстың маңызды арнасы және халықтың құқықтарын қорғаудың пәрменді құралы болды.

2014 жылы «Нұр Отан» партиясының жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі қоғамдық кеңестер мәслихаттардағы депутаттық фракциялармен, прокуратура, қаржы полициясы органдарымен, мемлекеттік қызмет істері жөніндегі департаменттерімен және басқа да мемлекеттер органдармен бірлесіп халықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетанымын қалыптастыруға, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, әлеуметтік маңызды мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуына қоғамдық бақылауды дамытуға бағытталған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы іс-шараларды іске асырды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қоғамдық кеңестер мен партиялық бақылау комиссияларының отырыстарында мемлекеттік органдардың жұмысы туралы БАҚ-та жарияланған сыни материалдар, мемлекеттік органдардың мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру жұмысын ұйымдастыру, құрылыс, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау тағы басқа да салаларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері қарастырылады.

Жалпы алғанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі қоғамдық кеңестер мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы қатынасты байланыстыратын пәрменді құрал болды, олардың жұмысы бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен көрсетіледі. Қоғамдық кеңестердің жұмысының арқасында мемлекеттік органдардың қызметі қоғам өкілдері үшін ашық, қол жетімді бола түсті.

Жастар арасында нысаналы жұмыс жүргізілуде. Патриоттық тәрбие және облыстық бағдарламаларды іске асыру мақсатында жұмысқа ҮЕҰ жастары тартылады. Жыл сайын көктемде «Нұр Отан» партиясының «Жас Отан» Жастар қанаты ұйымының қамқорлығымен еліміздің жоғары оқу орындарында студенттік жастар мен «Студент ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы» жастар ұйымдарының арасында акция өткізіледі. Бұл акция барысында жоғары оқу орындарында сенім жәшігі орнатылып, Қазақстан студенттері Альянсы республикалық штабының сенім телефондарының нөмірлері басылады, студенттер арасында жоғары оқу орындарындағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығының алдын алу бойынша парақшалар, плакаттар, стикерлер таратылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және халыққа сыбайлас жемқорлықтың қоғам мен мемлекет дамуына келеңсіз әсерін түсіндіру жөніндегі ақпараттық-насихаттық іс-шаралар кешені өткізіледі. «Жас Отан» ЖҚ кеңесінің белсенділері «Қарсы» атты сыбайлас жемқорлыққа қарсы қоғамдық жастар қозғалысын құрды, оның мақсаты әлеуметтік әрекеттің алдын алу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес болып табылады.

«Қарсы» ЖҚ өткізетін іс-шаралар («Парасыз студенттік сессия», «Жастар сыбайлас жемқорлықты жояды» және т.б.) қазақстандық қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік ахуалын қалыптастырады.

Барлық мемлекеттік органдарда лауазымды адамдардың Мемлекеттік қызметшілердің ар-намыс кодексін, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңнаманы бұзу фактілері туралы хабарлау үшін жұмыс режимі сағат 9-дан 18-ге дейін белгіленген сенім телефоны орнатылады.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға, оның ішінде насихаттау және түсіндіру жұмысына айрықша назар аударылады, оның шеңберінде алуан түрлі акциялар, «дөңгелек үстелдер», семинарлар, халықтың әртүрлі топтарының өкілдерімен кездесулер ғылыми практикалық конференциялар және сыбайлас жемқорлыққа арналған басқа да іс-шаралар өткізіледі.

3. БАҚ-тың сыбайлас жемқорлық дүниетанымы мен мәдениетін қалыптастырудағы рөлі Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмыс тиімділігінің басты қағидаттарының бірі жариялылық болып табылады. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы органның маңызды міндеті БАҚ-ты сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетанымды қалыптастыруға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметті танымал етуге тарту, БАҚ-та өңірлерді, салаларды, ірі кәсіпорындарды, мемлекеттік органдардың шешімдері мен олардың өкілдерінің нақты қызметін өзара салыстыруға мүмкіндік беретін сыбайлас жемқорлық деңгейі индексін жариялау болып табылады.

БАҚ-тың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі мақсаты сыбайлас жемқорлықтың қазіргі қазақстандық қоғамда таралуына мүмкіндік бермей оның жасырын тетіктерін қоғамға түсіндіру болып табылады.

БАҚ-тың мейлінше пәрменді әдісі сыбайлас жемқорлық фактілеріне журналистік тексеру жүргізу және материалдар мен фактілерге жария сипат беру болып табылады, бұл қоғам мен жемқорларға қоғамға қарсы әрекет үшін жазалаудың болмай қоймауын көрсетуі тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін бұқаралық ақпарат құралдарында жүйелі түрде жариялау проблемасы әртүрлі деңгейде жүйелі түрде талқыланады. Баспа басылымы, радио, телевидениенің сыбайлас жемқорлыққа қарсы үлкен ықпал ете алуы

БАҚ-тың айрықша рөлі екені сөзсіз. «Нұр Отан» париясының жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі қоғамдық кеңес отырысында бұл бағыттағы БАҚ басымдықтары белгіленді, атап айтқанда БАҚ-ты сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметті танымал етуге тарту мәселесі сыбайлас жемқорлық деңгейі индексін әзірлеу және БАҚ-та жариялау, мемлекеттік органдарда, өңірлерде, салаларда, ұлттық холдингтердегі сыбайлас жемқорлық деңгейіне салыстыру мүмкіндігін қамтамасыз ету арқылы іске асырылуға тиіс. Журналистік қоғамдастыққа кәсіби этика қағидаларын әзірлеуіне және сақтауына, журналистік тексеру стандарттарын енгізуіне қолдау көрсету қажет.

Бұқаралық ақпарат құралдары қоғам мүдделерін көрсетеді, азаматтардың толық және объективті шынайы ақпарат алу құқығын іске асырады. Бұл ретте БАҚ жарияланған материалдар мен деректердің анықтығы үшін толық жауапты болады. Қазақстан Республикасында мемлекеттің саяси, экономикалық стратегиясын, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелерін жария етудің белсенді құралы болатын БАҚ тәуелсіздігіне кепілдік беріледі.

Ақпараттық орган мен мемлекеттік саясатты көрсетуші болатын газеттер, журналдар, сайттар әртүрлі проблемаларды айқындап және жария ете отырып, халықтың үлкен сеніміне кіреді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес фактілерін объективті жариялау басылымға қызығушылықты арттырады, бұл өз кезегінде басылымның тиражына әсер етеді. Халыққа құқықтық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру саласындағы әртүрлі ақпараттық іс-шаралар өткізіледі, кейбір ақпараттық басылымдар сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оның салдарына қарсы күрес аспектілеріне назар аударады. БАҚ-тың сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бойынша басты мақсаты ол бойынша ақпарат берушілік деңгейін жақсарту және қазіргі заманғы келеңсіз құбылыс ретінде сыбайлас жемқорлыққа қоғамдық қатынасты өзгерту болып табылады. Бұл салада жұмыс істейтін журналистер сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселесіне баса көңіл бөледі.

Тәуелсіз және экономикалық ашық кәсіби БАҚ тұтастай сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрудың да жекелей алғанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда да қоғамның тиімді құралы бола алады.

БАҚ-тың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру саласындағы қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында:

– мемлекеттік органдар қызметінің ақпараттық ашықтығын және оған азаматтар мен қоғамдық бақылау институттарының еркін қол жеткізуін қамтамасыз ету;

– қоғам мен азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы өткізілетін іс-шаралар туралы хабардар болушылық деңгейін арттыру;

– БАҚ-тың сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтегі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет мәселелерін көрсетудегі рөлі мен олардың қатысуын жоғарылату;

– қазақстандық қоғамның қоғамдық бақылау органдарының мемлекеттік органдардың жария есептерінде көрсетілетін мәліметтердің, тікелей жұмсалатын бюджеттік қаражаттың анықтығы үшін жауапкершілігін арттыру;

– сыбайлас жемқорлық бойынша және бюджеттік қаражатты талан-таражға салуға кінәлі адамдарды жазалай отырып, тергеп-тексеру нәтижелерін міндетті түрде БАҚ-та жариялау арқылы жүйелі тергеп-тексеру жүргізу қажет.

Бұқаралық ақпарат құралдарының сыбайлас жемқорлыққа және сыбайлас жемқорлық қатынастарына қарсы тиімді іс-қимылдың негізгі шарттары:

– барлық деңгейдегі басшылардың сыбайлас жемқорлықтың әрбір жарияланған фактісі бойынша дереу ден қоюы (3 күн ішінде) және қатал тыю шараларын қабылдауы;

– сыбайлас жемқорлықтың қазіргі шынайы болмысының жіті мәселелері мен проблемалары және сыбайлас жемқорлықсыз өмір сүру тәсілдерін іздеуге жәрдем көрсету бойынша қоғамдық пікірталас өткізу және оны ұйымдастыруға жәрдемдесу;

– мемлекеттік басқару органдары мен бизнестің қоғам мен қоғамдық бақылау үшін ашықтық деңгейін жақсартуға және ұлғайтуға жәрдемдесу;

– тиісті мемлекеттік қорғау арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін жазатын кәсіби журналистерді оқыту және олардың пулын қалыптастыру.

Осылайша мемлекеттік органдардың қоғаммен нақты өзара іс-қимылы және ынтымақтастығы бұқаралық ақпарат құралдары жұмысы тиімділігінің басты шарты болып табылады. Ал қоғамдық бақылау БАҚ-тың тиімді қызметінің негізгі талабы екені анық.

Бақылау сұрақтары:

1) Саяси партиялардың сыбайлас жемқорлық мәдениетін қалыптастыру мәселелерін шешудегі рөлі қандай?

2) Саяси партиялар мен бұқаралық ақпарат құралдары сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың пәрменді құралы бола ала ма?

3) БАҚ-тың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру саласындағы тиімді қызметін арттыру үшін қандай шаралар орындалуы қажет?

9 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім және тәрбие

1. Ағарту және тәрбиелеу жұмыстары.

2. Мектепке дейінгі және кіші мектеп жасындағы балалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру ерекшелігі.

3. Орта және жоғары мектеп жасындағы балалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру ерекшеліктері.

4. Студенттік жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру ерекшеліктері.

Дәрістің мақсаты: сыбайлас жемқорлық адамның құқықтарын бұзу факторы ретінде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру: немен күресеміз, неге күресеміз дегенді анықтау.

Дәрістің мазмұны: тұлғаны сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеу мәні мен мазмұны баяндалады.

1. Ағарту және тәрбиелеу жұмыстары. Жас ұрпақтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру жөніндегі ағарту және тәрбиелеу жұмыстары қазақстандық қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында сыбайлас жемқорлықты туғызатын және соған себеп болатын себептер мен шарттарды жою (барынша азайту) жөніндегі мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың бір бөлігі болып табылады.

Бұл тұрғыдан алғанда білім берудің аса маңызды бағыты сыбайлас жемқорлық көріністерін қабылдамайтын білім беру ортасын құру, сыбайлас жемқорлықты қабылдамайтын моральдық деңгейі жоғары, адамгершілігі мүліксіз азаматтарды тәрбиелеу болуға тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мен тәрбиенің мәні интериоразацияны білдіреді, яғни қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы талаптарын ішкі құндылық ұстанымдарына айналдыру және әрбір білім алушының соған көзін жеткізу.

Бұл іске асқан жағдайда, ол оның кейінгі өміріндегі бет түзер бағыты болады. Бұл тұрғыдан сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім мен тәрбие жөнінде олардың біртұтас процесс екенін айтуға болады. Бір жағынан білім алушыларға қажетті білім көлемін және тиісті моральдық идеалы туралы, рухани және адамгершіліксіз әрекет, моральдық қағидаттар мен нормалар туралы ұғымдарды қалыптастыруды болжайды. Екінші жағынан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие адамның рухани сана-сезімнің қабылданған және игерілген элементтеріне сәйкес әрекет етуінің терең ішкі қажеттілігін қалыптастыруды білдіреді.

Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру – бұл үздіксіз процесс, оның негізгі бағыттары:

- 1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы құндылықтарды сіңіру;
- 2) тиісті моральдық сенімдерді, қасиеттер мен сезімдерді қалыптастыру;
- 3) қажетті моральдық қажеттіліктер мен әдеттерді дамыту. Бұл бағыттар сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие міндеттерін білдіреді.

Бүгінде білім беру мекемелерінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие жүйесінің мынадай негізгі компоненттері бөліп көрсетіледі:

- білім беру мекемелерінде сыбайлас жемқорлық әрекеттері жағдайларының болмауы;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту ісі;
- білім беру субъектілерінің өзара іс-қимылы негізіндегі өмір-тіршілігі проблемаларын шешу тәжірибесін алу;
- білім алушылардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру бойынша педагогикалық қызмет.

Бұл жүйеде әртүрлі жас кезеңінде қалыптасуы мүмкін бірқатар тұлғалық құрылымдарды бөліп көрсетуге болады.

Мәселен, *мектеп жасына дейінгі* балалармен жұмыста (3-6 жас – әлеуметтік маңызды тәжірибені қарқынды жинақтау және әлеуметтік кеңістікте бағдар алу кезеңі) балаларға Отанға деген махаббат, туған табиғатқа махаббат және оны қорғау қажеттілігі, өзін қоршаған адамдар мен қазақстандық халықты құрметтеу, тәртіптілік, адалдық сияқты құндылықтарды сіңіруге айрықша көңіл бөлу керек. Мектеп жасына дейінгі балалармен тәрбие жұмысының негізгі бағыттылығы – бұл олардың рухани-адамгершілік және әлеуметтік-мәдени құндылықтарды, қоғамда қабылданған жүріс-тұрыс қағидалары мен нормаларын қалыптастыру.

Кіші мектеп жасында (7-10 жас – кемел балалық шақ, дене және рухани күш жинақтау уақыты) біршама өзгермеген түрде өмір бойы сақталатын тұлғалық қасиеттер мен саралардың қарқынды қалыптасуы жүзеге асырылады. Сондықтан бұл жаста рухани мәдениеттің қалыптасуының маңызы зор. Ар-ождан, абырой, ұят, қайырымдылық, жанашырлық, адалдық, әділдік, жауапкершілік және т.с.с. рухани қасиеттердің қалыптасуына ерекше назар салған жөн. Бұл кезеңде балалардың сыбайлас жемқорлық пен оның залалы туралы дүниетаным сипатындағы түсінік пен ұғымның қалыптасуы маңызды. Негізгі дүниетаным идеясы қоғамды тану заңдарымен байланысты болуға тиіс. Бұл ретте баланың ұғымды салмақтау білуіне, өз көзқарасын айтуына үйрету, оны қиын жағдайға қойып көру қажет.

Орта мектеп жасы – (10-14 жас – жасөспірім кезеңі, балалардың өміріндегі күрделі кез) – бұл балалық шақта сіңірген рухани-эстетикалық қорын бекемдеу, оны салмақтап, байыту кезеңі. Бұл өмірлік кезеңнің нақты қиындығы әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі, рухани-эстетикалық пайымдауды дамытудағы өзіндік түйсіктің, өзін-өзі танудың, өзін-өзі бағалаудың бірте-бірте өспелі толқынын білдіреді. Бұл жаста патриотизм, интернационализм, өз Отанын мақтан ету, елдің қоғамдық құрылымын құрметтеу, еңбек сүйгіштік, жауапкершілік, тәртіп, адамның азаматтық құқықтарын білу және құрметтеу сияқты тұлғалық қасиеттерді сіңірудің маңызы зор.

Бұл осы жас тобында құқықтық сана-сезімді қалыптастыру сияқты сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиенің негізгі міндетін айқындайды.

Біздің көзқарасымызша бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие жүйесінің негізгі міндеті.

Жасөспірім жасында білім алушылардың өмірлік проблемаларды шешу қағидаларын саналы түрде қабылдау білу даңдысын қалыптастыру маңызды. Бұл үшін олар билікпен қарым-қатынаста өз проблемаларын тиімді шешу тәжірибесін жинайтын практикалық жағдай туғызу керек.

Бұл тұста, сыбайлас жемқорлыққа қарсы ақпараттық-ағарту бөлігінен басқа жеке таңдау негізінде өмірлік проблемаларды шешу жағдайларын туғызған жөн.

Жоғары мектеп жасы (14-18 жас – жастық шақ) – бұл дене және психологиялық кемелденудің аяқталатын, қоғамдық пайдалы өндірістік

еңбекке және азаматтық жауапкершілікке әлеуметтік дайын болатын кезең. Жоғары сынып оқытушылармен жұмыс кезінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие жүйесінің басты міндеті білім алушылардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық сана-сезімін қалыптастыру болуға тиіс, ол сыбайлас жемқорлық әрекеттен саналы түрде бас тартуға мүмкіндік береді.

Студенттік кезеңді тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық сана-сезімін қалыптастырудың сенситивтік кезеңі деп санаған жөн, оның барысында кәсіби білім беру, сыбайлас жемқорлық проблемасын сезінуге мүмкіндік беретін еңбек қатынастарына бірте-бірте кірігу жүзеге асырылады. Бұл ретте Қазақстанда соңғы жылдары қалыптасқан біршама күрделі қоғамдық-экономикалық жағдай жас ұрпақ үшін бірсыпыра ауыр болды. Қоғамдық құндылықтар тұлғаға өз ықпалын жоғалта бастады және бұл жас азаматтардың ілгерінді құнды бағдарларының қалыптасуына әсер етеді. Бұл жағдайда жастар көбіне өз таңдауының дұрыстығына сенімділігін жоғалта бастайды, оған қоса сыбайлас жемқорлықтың әртүрлі көріністеріне бейім бола бастайды.

Осының салдарынан сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне қатысты дұрыс таңдау қажеттігі кезінде қиындық пайда болады. Осы орайда тұлғаның сыбайлас жемқорлық ұстанымын қалыптастыру маңызды шарт болмақ.

Тұлғаның сыбайлас жемқорлық нұсқамасын қалыптастыру қажеттігі өзін-өзі тануын, ішкі еркіндікті, өз таңдауы мен әрекеті үшін жауапкершілікті сезінуін білдіреді. Бұл ретте, студенттер сыбайлас жемқорлыққа қарсы идеялардың маңыздылығын сезініп қана қоймай, сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет үшін практикалық біліктілікті игеру қызметіне қатысуы қажет, бұл олардың күрделі жағдайларда ойдағыдай бейімделуінің маңызды алғышарты болуы мүмкін.

Осылайша, әртүрлі жас топтарындағы балалар мен жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеу жүйесінің мақсаты білім алушылардың сыбайлас жемқорлыққа қатысты орнықты азаматтық ұстанымын сіңіру арқылы тәрбиеленушілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық санасын қалыптастыру қажеттігі болып табылады.

Төменде бұл жүйе алдында тұрған негізгі міндеттер, сондай-ақ тиісті жас топтарымен тәрбие жұмыстарының бағыттары көрсетілген.

Әртүрлі жас топтарындағы балалар мен жастарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеу жүйесі

<i>Жас топтары</i>	<i>Жетекші тәрбиелеу міндеті</i>	<i>Тәрбиелеу жұмысының негізгі бағыттары</i>
Мектепке дейінгі жас	Рухани-адамгершілік және әлеуметтік – мәдени құндылықтарды қоғамда қабылданған жүріс-тұрыс әрекеттері мен нормаларын қалыптастыру	Моральдық және адамгершілік құндылықтарды қоса алғанда, қоғамда қабылданған нормалар мен құндылықтарды игеруге бағытталған рухани сезімдерді, көзқарастар мен сенімді дамыту

Кіші мектеп жасы	Сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетанымды қалыптастыру	Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту, сыбайлас жемқорлық пен оның залалы туралы дүниетанымдық сипаттағы ұғымдар мен түсініктерді қалыптастыру
Орта мектеп жасы	Құқықтық сана-сезімді қалыптастыру	Құқықтық құндылықтарды, сенімдерді құқықтық әрекет дағдыларын дамыту;
Жоғары мектеп жасы	Сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық сананы және құқықтық негізде өмірлік міндеттерді шешудің дағдыларын қалыптастыру	Құқықтық және моральдық-этикалық нормаларға сәйкес әрекетті қамтамасыз ететін сыбайлас жемқорлық жағдайларын туғызу; сыбайлас жемқорлық көріністеріне қатысты тиісті құқық нормаларын практикалық қолдану білігін дамыту
Студенттік жас	Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымды қалыптастыру сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттен саналы түрде бас тартуға мүмкіндік беретін рухани құнды негіз ретінде	Қазақстандық патриотизмді және қоғамдағы сыбайлас жемқорлықтың кез келген көрінісіне қатынас бойынша белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыру

2. Мектепке дейінгі және кіші мектеп жасындағы балалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру ерекшелігі.

Мектепке дейінгі және кіші мектеп жасындағы балалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыруды құқықтық мәдени тәрбиеден бастаған жөн. Құқықтық мәдени тәрбиелеу – Бала құқығы туралы конвенцияны ратификациялаған мемлекеттің міндетті саяси бөлігі болып табылады. БҰҰ негізгі құжат ретінде қабылдаған, әлемдік қоғамдастық таныған «Бала құқығы туралы конвенция» баланы дербес құқық субъектісі деп жариялайды.

Құқықтық тәрбие – баланың құқықтық тұрғыдан тәрбиесін қалыптастыру мақсатында баланың санасы мен әрекетіне мақсатты және жүйелі әсер ету, яғни мектепке дейінгі балалар мен кіші мектеп жасындағылардың терең және орнықты құқықтық білімдер мен сенімдердің болуы мен оларды қалыптастыру дәрежесімен сипатталатын, тұлғаның кешенді сапасын білдіреді, ал оны күнділікті тіршілікте іске асыру қоғам талаптарына сай келеді.

Осылайша мектеп жасына дейінгі және кіші мектеп жасындағы балалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру тиімділігі рухани тәрбиелеудің жалпы жүйесі аясында төмендегі жағдайларда іске асыру мүмкін болады:

– балаларға адам құқығының ізгілік мәнін, оның міндеттерін, әрекет нормалар мен қағидаларын терең сезінуге мүмкіндік беретін тәрбиенің әртүрлі құралдары мен әдістерінің кешенін пайдалану;

– балалар тобының ізгілік сезімдері мен сыйластық қатынастарын көрсетуді ынталандыратын ахуал жасау;

– педагогтар мен ата-аналардың тәрбиелік ұмтылыстарының сабақтастығын қамтамасыз ету.

Балалар өз-өзіне сенімді болу, өзін-өзі сыйлау және басқаларды құрметтеу тұрғысынан тәрбиеленуі тиіс. Әрбір бала өзіне қажетті жағдайда жеңіл қолдана алатын өз құқықтарын, міндетін білуге тиіс.

3. Орта және жоғары мектеп жасындағы балалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру ерекшеліктері.

Жасөспірімдерді (орта мектеп жасындағы) сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеудің негізгі міндеттерінің бірі оларға қажетті білім беру болып табылады, олар балалардың:

– сыбайлас жемқорлықты танып-білуін үйренуіне (сондай-ақ оны басқа қылмыс түрлерінен айыруға);

– сыбайлас жемқорлық неліктен жамандықтың көзі екенін білдіретін уәжді ұғынуға;

– сыбайлас жемқорлықтың деңгейін төмендету мүмкіндігін көрсетуге көмектеседі.

Бұл жаста білім берудің этностық компоненті – рухани құндылықтың мазмұны мен маңызын ашуға және жасөспірімдердің ізгілік рухани бағдарын қалыптастыруға назар аудару қажет. Дәл осы ізгілік рухани бағдарлар, егер олар рухани білім беру мен тәрбие жүйесінің бастапқы кезеңінде жасақталса, ол орта сыныптарда құқықтық құбылыстарды, ілгерінді құқықтық сезімдер мен ұстанымдарды әлеуметтік пайдалы бағалау бойынша құқықтық білім беру процесінде қалыптастыру үшін іргетас болуға тиіс.

Сыбайлас жемқорлықтың қоғам мен мемлекет үшін қаупі туралы білімі бар азаматтың тұлғасы, сыбайлас жемқорлық көріністерін өз азаматтық құқықтарының бұзылуы ретінде қабылдайтын және бұл құқықтарды қорғауға дайын тұлға жоғарыда аталған барлық әрекетердің нәтижесі бола алады.

4. Студенттік жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыру ерекшеліктері.

Студенттік жастар – қоғамымыздың ең дамушы, серпінді, тез қимылдаушы бөлігі. Нақ осылар келешекте өндіріс саласында да, басқару саласында да орындарды иеленуші болмақ және оның белсенді қоғамдық ұстанымы мен сыбайлас жемқорлық төзбеушілігіне еліміздің өсіп-өркендеуі мен прогресивті дамуы байланысты болады. Жастардың сыбайлас жемқорлықты проблема ретінде сезінуі және мықты қалыптасқан сыбайлас

жемқорлыққа қарсы әрекет тиісті стандарттар мен қоғамдық құндылықтарды қалыптастыруға қабілетті, олар келешекте мемлекеттік басқару сапасына оң әсер ете алады.

Құқықтық мемлекеттік құрудың міндеттеріне толық көлемде сай келетін жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің қалыптасуындағы негізгі рөл жоғары білім беру жүйесіне тиесілі.

Студенттердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық сана-сезімін қалыптастыруда тәрбие процесіне үлкен орын беріледі.

Бүгінде азаматтық жастардың қоғамдық ұйымдарына үлкен маңыз беріледі. Президент Н.Ә. Назарбаевтың бастамасы бойынша «Жас Отан» жастар қанатын құру бүкіл елдегі жастар қозғалысына қуатты серпін берді. Олардың қызметінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы науқандарды өткізуге ерекше назар аударылады, онда студенттік ортада сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес әдістеріне негізгі сүйеніш жасалады. Қазіргі кезде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шаралар еліміздің барлық өңірлерінде «Нұр Отан» партиясының облыстық филиалдары жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі қоғамдық кеңестермен, Қазақстан Жастар конгресімен, «Қарсы» жалпы республикалық жастар қозғалысымен, «Қазақстан студенттер альянсы» республикалық жастар қозғалысымен тығыз өзара іс-қимыл жасай отырып, өткізіледі.

Жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы бастамалары билік, бизнес және азаматтық қоғам арасында дұрыс, өркениетті қарым-қатынастар құру тұрғысынан маңызды. Сындарлы ұсыныстарға бастама білдіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың жауапты және ілгерінді тәсілдеріне бағдарлану сыбайлас жемқорлыққа қарсы құндылықтар мен көзқарастарға ие ауқымда жастар қоғамдастығын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл түптеп келгенде қоғамда сыбайлас жемқорлық көріністеріне «мүлде төзбеушілік» ахуалын қалыптастыруға, біздің азаматтарымыздың заңдылық, адалдық және «адал өмір сүру – бұл тиімді және абыройлы» екеніне тұрлаулы сенім қағидаттарына бейілдік деңгейін арттыруға жағдай жасайды.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлық мәселесін шешуге бола ма?
- 2) Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымын қалай түсінесіз және білім беру мекемесінде қалай қалыптастыруға болады?
- 3) Мектеп жасына дейінгі балалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезімін қалыптастыруға бола ма?
- 4) Жастар ортасындағы сыбайлас жемқорлыққа қатынас. Не өзгерді?
- 5) Жоғары білім беру жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу үшін қандай шаралар атқарылуы қажет?

10 дәріс. Сыбайлас жемқорлық тәртіптің психологиялық тетігі

1. Мемлекеттік қызметшінің сыбайлас жемқорлық мінез-құлқының психологиясы.

2. Сыбайлас жемқорлық әрекеті құрылымындағы психологиялық тетікті талдау.

3. Сыбайлас жемқорлық мінез-құлықты диагностикалау және алдын алу әдістері.

Дәрістің мақсаты: «сыбайлас жемқорлық әрекетінің психологиялық тетігінің» жүзеге асырылуы, бұл әлеуметтік құбылыс негізінде қандай психологиялық процестер, функциялар, феномендер жатқанын түсіну қажет.

Дәрістің мазмұны: адамның сыбайлас жемқорлық әрекетінің психологиялық тетігін сипаттау мақсатында адамның әлеуметтік әрекетінің қандай да бір нысанын қалыптастыратын құрылымдық элементтер мен олардың өзара байланыс және өзара әрекет схемаларын, психикалық процестердің журу себептерін, заңдылығын, серпінін айқындайтын моделін қарастыру.

1. Сыбайлас жемқорлық әрекетінің психологиясы. Сыбайлас жемқорлық проблемасына арналған көптеген зерттеулер көлемі экономикалық, әлеуметтік және заң тұрғысынан бағалауға ұшырайды. Алайда, сыбайлас жемқорлық әрекеттің психологиялық көзқарасы бойынша қазіргі кездегі түсінігі әртүрлі.

Сыбайлас жемқорлық проблемасын психологиялық тілде сипаттау үшін бірқатар негізгі ұғымдар мен олардың анықтамаларын енгізу қажет:

а) *сыбайлас жемқорлық әрекет* – бұл лауазымды адамның қызметтік жағдайын асыра пайдалану арқылы жеке пайда табуға бағытталған әрекеті;

б) *сыбайлас жемқорлық қысымы* – лауазымды адамға бұл жеке пайда табу үшін билік өкілеттіктерін асыра пайдалану немесе одан бас тарту арасында таңдау жасауға әкелетін ықпал етудің әлеуметтік және психологиялық факторлары жиынтығы;

в) *сыбайлас жемқорлыққа қарсы орнықтылық* – бұл сыбайлас жемқорлық қысымына қарсы тұру және қылмыс пен заңға мойынсұнатын әрекет арасында соңғысының пайдасына таңдау жасауды жүзеге асыру қабілетімен көрінетін тұлғалық жүйелік қасиет;

г) *сыбайлас жемқорлыққа бейімделу* – сыбайлас жемқорлық қысым жағдайында сыбайлас жемқорлық әрекетін таңдауға жеке бейімділік;

д) *сыбайлас жемқорлығы дендеген адам* – сыбайлас жемқорлыққа жоғары бейімділік және төмен сыбайлас жемқорлыққа қарсы орнықтылықты игерген белгілі бір әлеуметтік тип.

Сыбайлас жемқорлық әрекет факторлары *сыртқы* (сыбайлас жемқорлық қысым) және *ішкі* (сыбайлас жемқорлыққа бейімділік, сыбайлас жемқорлыққа қарсы орнықтылық) болып жіктеледі.

Сонымен қатар ешқандай сыртқы жағдайлар, егер олар сыбайлас жемқорлық тұлғасының ішкі қасиеттерімен келіспесе құқыққа қарсы әрекеттердің себептерін айқындай алмайды.

Сыбайлас жемқорлық әрекетінің күрделі психологиялық тетігін және оның әрбір элементі қажетті өзара байланыс пен өзара тәуелділікте қаншалықты болғанын түсіну үшін қазіргі заманғы сыбайлас жемқордың бейімі мен оның психологиялық портретін қарастыру керек.

Сыбайлас жемқорлық үшін сотталған адамдар арасында жүргізілген психологиялық зерттеу психологиялық бейімді және олардың аз ғана адамдар тобымен араласуға ұмтылысы, жақын қарым-қатынастар орнату кезінде абай болу, сыбайлас жемқорлық құрбандарына қатысты аяушылықтың жоқтығы сияқты бірқатар қасиеттерді айқындап берді.

Олар, әдетте өздерінің сыбайлас жемқорлық әрекеті үшін ешқашан жаза болмайды деп ойлайды. Атап айтқанда, қазіргі сыбайлас жемқорлықтың ашықтық және арсыздық сияқты сипаттамасы анықталып отыр. Жасырын, «қауіпсіз» паракорлық үздіксіз дамтынын атап өту керек, өйткені жемқорлар жасампаздығының жоғарылығы күмән тудырмайды. Шетелдік зерттеулердің деректеріне сәйкес сыбайлас жемқорлық бойынша айла-шарғыларда зияткерлігі жоғары және мәселелерді стандартты түрде емес шешетін шығармашыл адамдардың мейлінше жолы болады. Нәтижесінде кейбір сыбайлас жемқорлық сұлбалары мен сыбайлас жемқорлық әрекетін ұйымдастыру тәсілдері әккілікпен және жетілгендігімен таң қалдырады.

Сыбайлас жемқорлыққа дендеген тұлғаның психологиялық портреті: өмірді материалдық игіліктер алу арқылы бағалау, молшылық өмірге ұмтылуды бақыт көрсеткіші деп санау, рухани әрекет ұстанымдарын ой елегінен өткізбей уәждеу және құрылымдау, өмірге қанағаттанушылықтың төмен деңгейі, өзі - өзін барабар бағаламау, сыртқы бақылау фокусы (адамның өз өміріндегі оқиғалар үшін жауапкершілікті сыртқы факторларға: басқа адамдарға, тағдырға, кездейсоқтыққа, қоршаған ортаға жабу бейімділігі), әрекет етудің серпінді типі (сыртқы әсерлерге аяқ асты эмоциональдық әрекет жасайтын мінезі бар адам).

2. Сыбайлас жемқорлық әрекеті құрылымындағы психологиялық тетікті талдау. «Психологиялық тетік» деп кейбір функциональдық тұтастықты сипаттау түсініледі және қандай себептерге орай қандай да бір феноменнің пайда болатыны сипатталады. «Сыбайлас жемқорлық әрекетінің психологиялық тетігін» сипаттау үшін бұл процес қалай, қандай түрде жүзеге асырылатын, адамның бұл әлеуметтік әрекетін қоғам мен өзі қалай реттейтінін, бұл әлеуметтік құбылыс негізінде қандай психологиялық процестер, функциялар, феномендер жатқанын ұғыну қажет.

Сыбайлас жемқорлық әрекетінің психологиялық тетігін талдау ауытқитын әрекеттің психологиялық тұжырымдарына негізделген. Оларға

фрустрация теориясын (Дж. Доллард, 1939; Э. Фромм, 1994), «үйретудің» бихевиористік теориясын (В. И. Полтавец, 1998) жатқызуға болады.

Бірінші теорияның мәні ауытқымалы әрекеттің өмірлік маңызды жеке қажеттіліктердің фрустрация (қол жеткізудің мүмкін еместігі) нәтижесі ретінде сипатталатынын білдіреді. Осылайша ол пайда болған кедергілерді еңсеруге және ұмтылған нәрсеге қол жеткізуге бағытталады.

Екінші теория әрекеттегі девиация дегеніміз адамның тәрбие процесінде алған әрекеттік қорғану тәсіліне еліктеу нәтижесі екенін байыптайды. Алайда, құндылық ұстанымдарды адам көбіне сезінбейді. Бұл адам өмірінің стил тұтастығын айқындайтын және оның ұстанымдарын ұзақ өмірлік бағдарламаларға қалыптастыратын базалық діни-философиялық, рухани, эстетикалық критерийлер және мұның бәрі тұлғалық әрекеттің нақты-ахуалдық нормаларын тікелей айқындайды. Адамның сыбайлас жемқорлық әрекетінің психологиялық тетігін сипаттау мақсатында адамның әлеуметтік әрекетінің қандай бар бір нысанын қалыптастыратын құрылымдық элементтерді мен олардың өзара байланыс және өзара әрекет сұлбаларын, психикалық процестердің жүру себептерін, заңдылығын, серпінін айқындайтын модель әзірленді.

Бұл модель төменде сұлба түрінде ұсынылған.

Адам әрекеті қалыптасуының психологиялық тетігі.

Бұл модель адамның ілгерінді және теріс сипаттағы, атап айтқанда тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа бейім де, сыбайлас жемқорлыққа қарсы да әрекеті сияқты психологиялық тетігін айқындайды.

Психологиялық тетіктің құрылымдық элементтерінің әрқайсысы сыбайлас жемқорлық әрекетіне қатысты өз сипаттық ерекшелігі болады. *Мейлінше елеулі элементтерге талдау жүргіземіз.* Қалаушылық адамның әлеуметтік әрекетінен көрінетін адам табиғатының ажырамас өзіндік элементі болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық әрекетінің психологиялық тетігінің құрылымына кіретін бастапқы буындардың бірі мүдде. Мұнда сыбайлас жемқорлық қатынастарының бастамашысы кім болатының айырмасы жоқ: басшы тұлғаның бастамашысы бойынша пара сұрау (бопсалаушы) не сұраушының бастамасы бойынша парамен сатып алу. Нақ осы тұста мүдделер, қалаушылық перспективаларды (жеңіл баю, әлеуметтік мәртебені арттыру және т.б. мүмкіндігі) және өз мүмкіндіктері мен біліктігін (иеленген лауазым, мүмкіндік және т.б.) барабар бағалау негізінде пайда болады. Бұл ретте, өзін басқалардан ерекше етіп көрсету (барынша жоғары әлеуметтік жағдайға ұмтылу, қамқоршы, «керек байланыстар» жүйесі, жеке оңай олжаны көксеу, молшылық өмірге ұмтылу, салынған қаражаттың «қайтарушылығын» күту және т.б.) ол үшін аса маңызды.

С. Л. Рубинштейннің пайымдауынша қажеттілікте адамды мұқтаждықты қанағаттандыру мақсатында жағдайды өзгертуге бағыттайтын белсенді қатынасын (ұмтылысын) қамтиды. Демек, қажеттілік адам өз белсенділігін көрсету үшін қайдан энергия алатынын түсіндіреді.

Серпінді білім және тіршілік иесінің танып-білу процесі: қиял мен әрекетті ұйымдастыратын және бағыттайтын белсенділігінің бастапқы нысаны қажеттілік болып табылады.

К. Левин берген анықтама қызығушылық тудырады: «Серпінді жағдай ретіндегі қажеттілік – бұл белгілі бір ахуалда пайда болатын қандай да бір шиеленісті жағдай (ниет), ол адам әрекетін қамтамасыз етеді және қанағаттанушылыққа ұмтылдырады».

Әрекеттің кез келген нұсқасы ішкі қажеттілік пен оларға қол жеткізу тәсілдерінің шиеленісі нәтижесі. Қалыптасқан мүдделер мен нұсқамалар сыбайлас жемқордың қажеттілігі ретінде көрінеді және оның белсенді сыбайлас жемқорлық мүдделерінің қайнар көзі болмақ. Таңдау сәті мейлінше маңызды қажеттілік ретінде де және оған қол жеткізу тәсілі ретінде де бұл процестің негізгі қозғаушы күші болады. «Табысты» лауазым «жеңіл ақшаға» қол жеткізу тәсілі болып табылады.

Саналы психологиялық әрекет ретінде жүзеге асырылатын «керекті байланыс» деп аталатын сыбайлас жемқорлар арасында өзара қатынастар аса маңызды рөл атқарады. Олардың өзара қарым-қатынастары процесінде қалыптасатын сыбайлас жемқорлардың нақты байланыстарының артында сыбайлас жемқордың күтуінің, өзара мүдделерінің, жеке мүдделерінің күрделі жүйесін, тұлға аралық ұстанымнан көрінетін әртүрлі рөлдік және мәртебелік жағдайларды көруге болады. Сыбайлас жемқорлар өзара қатынастарға түсе отырып, сыбайлас жемқорлық әрекетін жасайды және көбіне олардың әрекетінің нақты мазмұны болады. Бұл құбылыстар бізге бәлкім теріс аударылған түрде көрініс беріп, өзін басқа жағынан көрсетеді, нәтижесінде өзара қатынастар мен өзара іс-қимылдардың сипаты өзгереді.

Ұстанымның дамуы білімді иелену және жүйелеу жолымен, сондай-ақ орнықты, дәйекті және мақсатты сипатта болатын ішкі дайын болушылықтың қалыптасуы арқылы қол жеткізіледі. Егер ұстанымдар әрекет стратегиясын

айқындаса, уәждер әрбір нақты жағдайда тактиканы айқындайды. Бұл тұста уәж осы тұлғаға сыбайлас жемқорлық әрекетін жасау мүмкіндігін беретін мақсаттар мен бағдарламалардың вербалдануы ретінде көрінеді. Нақты уәждеме *әлеуметтік-психологиялық* тұрғыдан бастапқы барабар мақсаттың («жеңіл табыс») болуын болжайды.

Адамда қоғам белгілейтін жалпы қағидалар мен әрекет нормаларына тәуелді болу жоғала бастайды. Әрекеттің сыртқы ынтадан босануы іске асады. Сонымен бір мезетте өзі үшін қоғамға қарсы әрекет жасау мәнін жоғалтудан көрінетін тұлғаның дербестік деңгейі өсе түседі. Адам, оның қоршаған ортаға ұнайтыны-ұнамайтынына қарамастан сыбайлас жемқорлық әрекетін жасауға барады. Ұстанымның бұзылуы, яғни бағыттылықтың жойылуы байқалады.

Қалыптасқан әрекет стилінен бас тартуды қаламайтын сыбайлас жемқор көбіне ақталуға мәжбүр болады. Мәселен, нақты уәждермен қатар қорғаныс уәждемесі пайда болады, яғни бұрынғы тұлғаны шеттетіп, бүлдірген басқа тұлға туады. Сонымен бір мезетте психологиялық қолайлылық сезімін сақтайтын қорғаныс тетігі іске қосылады. Олар үшін теріске шығару мен өтемақы, сыбайлас жемқорлық қылмысы құрбандарының өздері де осындай қылмыстар жасағаны туралы сенім сияқты психологиялық қорғаныс түрлері тән болады.

3. Қорғау тетіктерінің пайда болуы сыбайлас жемқордың әрекеті уәждемесінің сапалы жағынан өзгергенін көрсетеді. Сандық қатынас жағынан бұл К. Морган бойынша «орталық уәждеме жағдайының» пайда болуынан көрінеді, ол мынадай қасиеттермен сипатталады:

- ол бір рет пайда болса сенсорлық қоздырғыштар тарапынан қолдаусыз әрі қарай созыла береді;

- салдар тобының ұлғаюынан көрінетін жалпы белсенділікпен ілесе жүреді;

- ұмтылыстардың кей түріне ден қоюға, екінші түріне көңіл бөлмеуге бейімділік, бұл әрекетті бұзуға жоғары дайындығынан көрінеді. Орталық уәждемелі жай-күй негіз болып табылады, онда сыбайлас жемқорлық әрекетке дайын болушылық өркен жаяды. Нәтижесінде сыбайлас жемқорлық әрекеті жетекші уәж болып қалыптасады. Оған қоса тұлғаның дербестігі қанат жаяды. Бұл сыбайлас жемқордың «қолайлы» ортамен араласуына ықпал етіп, әлеуметтік бақылау мүмкіндігін азайтады және сыбайлас жемқорлық әрекетінің одан әрі күшеюіне және осы дертпен шалдыға түсуіне ықпал етеді. Егер әрекет нормаларынан ауытқудың бастапқы көріністерінде тұлғаның психологиялық негізін бұзбайтын және рухани-этностық құндылыққа бастайтын қандай да бір деңгей туралы айтуға болатын болса, одан әрі нормадан жүйелі түрде ауытқу кезінде сыбайлас жемқорлық тән әрекет стилі қалыптасады, ол кезде осы ауытқушылық жетекші мағына құраушы қажеттілік ретінде көрінеді. Нәтижесінде сыбайлас жемқорлық әрекеті басты уәждемелі күшке, өмірдің негізгі мәніне айналады.

Осы кезеңде сыбайлас жемқорлық әрекетінің сипаты мен мазмұны өзгереді. Сыбайлас жемқорлық әрекеті эмоционалдық салада оқшауланатын құбылыс болып, зияткерлік функцияны да қамтитын тұтастай қолайлы жай-күйге дейін кеңейеді. Нәтижесінде «жеңіл табыс табу» мүмкіндігі әрекет стиліне айналады.

Әзірленген тетікті егжей-тегжейлі талдау өзінің күрделі ой-пайымымен ерекшеленетін сыбайлас жемқор тұлғасы деструктивті тұлға екенін ұғынуға мүмкіндік берді, оның әрекеті кез келген мемлекет үшін бүлдіргіш сипатта болады. Әр замандағыдай сыбайлас жемқорлықты түпкі мақсаты бұрынғыдай қала береді, ол – адамның заңсыз жолмен алатын жеке пайдасы немесе өзге сыйақы.

Мұндай тұлға сана-сезімге тиісті таптаурынды ой қалыптастыра отырып, сыбайлас жемқорлықтың дұрыстығы мен перспективалығы жөнінде келешек ұрпаққа нұсқама беруімен қауіпті.

Осылайша, сыбайлас жемқорлық әрекеті үрдісі әуелгіде көңіл-күй, қызығушылық, пікір, жекелеген адамның нұсқамасы ретінде көрініп, одан соң нақты әрекеттен көрінетін әрекеттер мен іс-қимылға айналады.

Сыбайлас жемқорлық әрекетінің *диагностикасы* мен профилактикасы әдісіне:

- әлеуметтік – коммуникативтік процестер мен нормсативтік құжаттардың психологиялық мониторингі;
- әртүрлі жүріс-тұрыс моделдерінде субъект-субъекті қатынастары (пара беруші – делдал – пара алушы) профилизациялау;
- алдын алу шараларының мазмұнын түзету және сараптау;
- әлеуметтік нормалар мен таптаурын мәселелерді өзгерту;
- психологиялық-диагностикалық әдістерді (полиграф, тестілеу, вербальды және вербальды емес бақылау және т.б.) қолдану жатады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды осы құбылысқа (сыбайлас жемқорлық әрекетінің сыртқы факторлары) әлеуметтің қатынасын өзгертуге, сонымен қатар қалыпты мінез-құлықтық бейінге және олардың әлеуметтік стереотиптерін қалыптастырушыларға түрлендіруге де бағдарлау қажет (сыбайлас жемқорлықтың ішкі факторлары).

Бақылау сұрақтары:

- 1) Психологиялық фактордың сыбайлас жемқорлыққа әсер ету шарасы қандай?
- 2) Сыбайлас жемқорлықтың негізгі психологиялық құрамдастарын сипаттаңыз.
- 3) Қазіргі заманғы сыбайлас жемқор адамның психологиялық портретін жасаңыз.

11 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың Конституциялық негіздері

1. Конституция – еліміздің Негізгі заңы.
2. Конституция Қазақстан Республикасының қазіргі құқығы жүйесінде алатын орыны.
3. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалары.

Дәрістің мақсаты: сыбайлас жемқорлықтың таратылу деңгейін талдау тиімділігі алдын-алу шараларын әзірлеу кезінде маңызы жоғары. Қазақстан Республикасы заңнамасының жіктемесі жүйесінде Конституция бірінші орында тұратынын түсіндіру.

Дәрістің мазмұны: Конституцияны сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес базасы, негізгі құқықтық тетік, бағдарлама ретінде қарастыру.

1. Конституция – еліміздің Негізгі заңы. Қазақстан халқы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдум арқылы ел егемендігінің қалыптасу негізін, қоғам мен мемлекеттің құқықтық жүйесін айқындайтын қолданыстағы Конституцияны қабылдады.

Өткен жылдарға назар аударсақ, барлық уақытта Конституцияның нормаларын орындау мақсатында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандығын жүйелі әлі тұрақты түрде қорғау, сондай-ақ халықаралық қатынастарда ұлттық мемлекеттілік пен тәуелсіздікті нығайту процестері жүзге асырылып келді. Бұл ретте, ең алдымен, Конституцияның ішкі логикасы негізге алынды. Онда Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырып, ең маңызды негіз ретінде адам мен азаматтың құқықтары мен мүдделерін толыққанды қорғау және сонымен бірге саяси билік нормаларының көмегі арқылы ықтимал қиянат жасау мен сыбайлас жемқорлықты шектеуге ұмтылу міндеттері белгіленді.

Бұл жөнінде еліміздің Конституциясы бойынша ең маңызды негіз ретінде оның 12-бабы 2) тармақшасының нормалары қолданылады, онда «Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады» деп анық жазылған.

Әрине, 23 жылдан аса уақыт бойына Негізгі заңның мәртебесін көтеру, жоғары заңдық күші бар және республика аумағында тікелей әрекет ететін нормативтік құқықтық акт ретінде іске асыру және оның барлық құқықтық жүйесі мен қолданыстағы құқықтарының негіздерін қамтамасыз ету ғылыми негізделген бағдарламалар мен тұжырымдамаларды әзірлеуді талап етті.

Бұндай саяси-құқықтық құжаттар үшін біздің қоғам өмірінің заң саласын кешендік бағалау негізге алынып, конституциялық нормалар мен ережелерді құқық жүйесіне, заң практикасына, еліміздің егемендігінің объективті әлеуметтік-экономикалық, саяси, ұлттық, діни, мәдени және тарихи факторларын ескере отырып, үстемдік етіп отырған құқықтық идеологияға енгізу жолдары ұсынылды, қоғам, мемлекет және құқықтың өзара қарым-қатынасын құқықтық реттеудің тиімділігін қамтамасыз етті.

Ең алдымен, Конституцияны еліміздегі Негізгі заң ретінде қарастыру керек. Бұл конституциялық құрылысты, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бекітетін, республиканың жоғары мемлекеттік билік органдарын тағайындайтын негізгі құрылтайшы саяси-құқықтық акт болып табылады. Негізгі заңымыздың негізінде біздің барлық саяси және құқықтық жүйеміз құрылды, сондай-ақ үш негізгі тірек: саясат, құқық және экономика арасындағы белгілі бір теңгерімге қол жеткізілді.

Оған екі рет өзгерістер мен толықтырулар енгізілді және олар жоғары дәрежеде алға жылжу мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталуымен ерекшеленеді.

Мысалы, 1998 жылғы қазанда Қазақстан Республикасының Конституциясына алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізу туралы норма енгізілді. Бұл жаңашылдықты ғылыми пайымдау және талқылау үшін уақыт қажет болды және 2007 жылдың қаңтарынан бастап еліміздегі қылмыстық процесте сот алқабилерінің қатысуымен жұмыс істей бастады. Бұл ретте, оны құқықтық реттеу тиімділігін арттыру мақсатында, оның қызметіне тұрақты түрде құқықтық және ғылыми мониторинг жүргізіледі.

Басқаша мысал келтіретін болсақ, 2007 жылдың мамырында Конституцияға кезекті конституциялық өзгерістер мен толықтырулар енгізілген болатын. Соның нәтижесінде, 2008 жылдың 1 қыркүйегінен бастап біздің елімізде қылмыс жасаған адамдарды сотта қамауға алу енгізілді. Заңдылықты қамтамасыз ету мақсатында, қылмыстық қудалау органдарының және соттың оны таңдауы үнемі еліміздің Жоғарғы Сотының және Бас Прокурорының тиісті түсіндірмелерін шығару арқылы түзетіліп отырады. Конституцияның ең басты миссиясы - қабылданатын заңдардың адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауын және құқық қолдану процесінде оларды қорғауды тиімді қамтамасыз етуі болып табылады.

Конституция – еліміздегі Негізгі заң. Оның анықтамасын ашып көрсетер болсақ, ең алдымен, Конституция – бұл мемлекеттік егемендіктің негізі, яғни мемлекеттік өз аумағында үстем болуы және халықаралық қатынастардағы оның тәуелсіздігін бекітеді. Конституция заң жүзінде белгіленген негізгі нормативтік құқықтық актілердің ішінде, сондай-ақ

2. *Қазақстан Республикасы заңнамасының жіктемесі жүйесінде бірінші орында тұрады.* Сонымен бірге ол барлық заңнамалық белгіленген нормативтік құқықтық актілер сатысында да бірінші орынды алады. Сәйкесінше, барлық қалған нормативтік құқықтық актілердің нормалары мен ережелері Конституцияның нормалары мен ережелеріне қайшы келмейді

тиіс. Бұдан басқа, Конституцияның өзінде оның жоғары заңдық күші бар екені және республиканың барлық аумағында тікелей қолданылатыны көрсетілген. Бұл ретте, еліміздің ешқандай заңы бұндай заңдық мәртебеге ие емес екенін айта кету керек. Осы айтылғандардың барлығы түсінікті болса да, талдау барысында адамзат тәжірибесінде, азаматтарды қоса алғанда, барлық құқық субъектілері өздерінің істері мен дауларын шешу кезінде Конституцияның нормаларын пайдаланбайтыны анықталып отыр. Бұл біздің қоғам мен мемлекеттің құқықтық мәдениетіндегі салмақты кемшіліктердің бірін көрсетеді. Нақтырақ айтқанда, Конституция – Негізгі заң десек те, күнделікті тәжірибеде азаматтар оның нормаларын басшылыққа алмайды, Конституция әрбір азаматтың үстел үстінде тұратын негізгі кітабы болуы тиіс екенін ескермейді. Бұдан басқа, Конституцияның нормаларын пайдалануға негізделген соттық және өзге де құқықтық шешімдердің аз болуы жағдайды күшейте түседі. Еліміздің Президенті Қазақстан Республикасының Конституция Күнін белгіледі.

Бұл күн әрқайсымыз үшін Конституция нені білдіретінін барлық қоғамға тағы бір рет түсіндіруге мүмкіндік береді. Аталған мәселені түсіндіруде еліміздегі заң қоғамдастықтары, атап айтқанда Конституциялық Кеңес, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Президент жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия да өз үлестерін қосуда. Жалпы алғанда, барлық мемлекеттік органдар, ұйымдар, ғылыми-педагогикалық орта және т.б. Конституцияның нормалары мен ережелерін қарқынды насихаттауы

қажет. Осы ретте, Конституциямыздың артықшылықтарын емес, ол әрине даусыз, оның нормаларын қолданудың нақты жағдайлары немесе Конституцияның нормалары мен ережелеріне жекелеген заңдардың ережелерінің сәйкес келмеуі туралы көптеп айту керек. Конституцияның өзінде де, 1998 жылғы 24 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Заңда да Конституция түсінігінің тікелей анықтамасы жоқ екенін ескеру қажет. Сондай-ақ бұндай жағдай белгілі бір деңгейде Конституция нормаларын көпшілік және қоғамдық тәжірибеде пайдалану жиілігінен және нақты көлемінен, ең алдымен, нақты істер мен дауларды шешу кезінде көрініс табады.

Конституция ұғымының анықтамасы мынадай маңызды сәттерді қамтуы тиіс: *біріншіден*, ол конституциялық құрылысты, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бекітеді, *екіншіден*, ол басқару нысанын және мемлекеттік құрылысты белгілейді, *үшіншіден*, ол мемлекеттің жоғарғы органдарын құрады, яғни Конституция арқылы бекіту, белгілеу және құру мәселелері көрсетілуге тиіс. Әрине, бұл еліміздің барлық құқықтық жүйесіндегі оның үстемдігін айқын түсінуге мүмкіндік береді.

Құқық пен мемлекет теориясында Конституция ұғымының бұндай анықтамасы оған дейін әзірленген.

3. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалары. Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларын талдау барысында оның барлық негізгі ережелерінің сыбайлас жемқорлыққа

қарсы іс-қимыл мәселелеріне тікелей қатысы бар екенін көрсетті. Конституцияны сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес базасы, негізгі құқықтық тетік, бағдарлама ретінде қарастыру қажеттігін айта кету керек. Бұны мынадай сыбайлас жемқорлыққа қарсы маңызды конституциялық ережелер мысалында түсіндіруге болады.

Бірінші. Қазақстан Республикасының өзін құқықтық мемлекет деп жариялауы болып табылады. Барлық істер мен даулар Қазақстан Республикасының қолданыстағы құқығы негізінде және оған қатаң сәйкестікте шешілуі тиіс деп ойлау керек. Қазақстанда сот төрелігі тек сот арқылы жүзеге асырылады. Аталған конституциялық норманың сыбайлас жемқорлыққа қарсы дәлелі айқын және түсіндіруді талап етпейді.

Екінші. Конституция бөлімдерінің логикалық құрылуы мен жүйелілігіне келсек, онда еліміздің мемлекеттік аппарат жүйесінде сыбайлас жемқорлықты жеңудің негізгі әдісі ретінде тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесіндегі әрбір жоғары мемлекеттік билік органының миссиясын көрсетеді.

Үшінші. Қазақстан Республикасының қолданыстағы құқығының құрылымын және оның ішкі қарама-қайшылығын, нормативтік құқықтық актілерді қамту және қолдану арқылы адамның құқықтары мен бостандықтарының органикалық байланысын, сыбайлас жемқорлықты жеңудің маңызды шарты ретінде қарастырылатын, азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялау міндетін бекіту.

Төртінші. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталуға қатысты Конституцияның нормалары бар, онда ел Президентін Мемлекет басшысы және оның жоғары лауазымды адамы ретінде сайлау рәсімдері, сол орында оның болу мерзімдері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Президенті лауазымын атқаруына байланысты шектеулер көрсетілген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл әдістері ретінде, мысалы, заңдарды қабылдау (заңдарды, оның жекелеген баптарын қайта талқылау және дауыс беру үшін қайтару құқығы) кезінде Парламентпен өзара қарым-қатынасын, немесе Үкіметтің және Премьер-Министрдің, облыстар, республикалық маңызы бар қалалар мен астана әкімдерінің актілерінің әрекетін толық не ішінара тоқтата тұру құқығын қарастыру керек. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы салмақты әлеует Негізгі заңның 45-бабы 3-тармағының ережелерінде енгізілген.

Онда Парламент Палаталарының Төрағалары мен Премьер-Министрдің заңдық тұрғыдағы жауапкершілігі, сәйкесінше, Президент қол қоятын Парламент актілерінің заңдылығы, сондай-ақ Үкіметтің бастамасымен шығарылатын, Елбасы қол қоятын Президент актілерінің заңдылығы үшін жауапкершілік бекітілген.

Бесінші. Заңмен реттелетін маңызды қоғамдық қатынастар шеңбері, заңдарды ұжымдық қабылдау, өзге де мәселелерді Парламент деңгейінде шешу, Парламент және оның палаталары ішінде заң жобасы қозғалысының рәсімдері, депутат мәртебесіне байланысты, Парламент депутаттары үшін

шектеулер, қылмыстық процестегі депутаттық қол сұғылмаушылық, Үкіметтің есебін Парламенттің бекітпеуге құқығы және басқа да сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың дербес конституциялық факторлары айқындалған.

Алтыншы. Заңдарды нақты әрі мінсіз орындау, министрліктер, мемлекеттік комитеттер, өзге де орталық және жергілікті атқарушы органдардың актілерін толық немесе ішінара жою не тоқтата тұру құқығы, лауазымды атқарушына байланысты шектеулер – бұл Үкіметтің сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмыс істеу әдістерінің толық емес тізімі.

Жетінші. Конституциялық Кеңеске Конституцияның нормаларын түсіндіру құқығы, Парламент қабылдаған заңдарды ел Президенті қол қойғанға дейін олардың Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарау, заңдарды Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес келмейді деп тану жүктелген – бұл Конституцияны «қорғаушының» және «еліміздегі екінші заң шығарушының» сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық тәсілдерінің жиынтығы.

Сегізінші. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жоғары әлеует еліміздегі сот төрелігінің конституциялық негіздері ретінде алынған, оның ішінде судьяларды сайлау және тағайындау тәртібі, қылмыстық процестегі судьялардың қол сұғылмаушылығы, судья лауазымын атқарушына байланысты шектеулер бар.

Тоғызыншы. Сыбайлас жемқорлық әсіресе, жергілікті жерлерде, өңірлерде көптеп көрінеді. Сондықтан, Конституция жергілікті жерлерде мемлекеттік қызметтің имиджін нығайту және сыбайлас жемқорлықты жеңудің өзекті факторлары ретінде жергілікті мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін дамытуға үлкен мән береді.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Конституция Қазақстан Республикасының қазіргі құқығы жүйесінде қандай орын алады?
- 2) Конституцияны неліктен еліміздің Негізгі заңы деп есептеу қабылданған?
- 3) Қазақстан Республикасының Конституциясына анықтама беріңіз.
- 4) Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларында сыбайлас жемқорлыққа қарсы қандай тетіктер бекітілген (республиканың конституциялық органдарының құқықтық мәртебесі мысалында түсіндіріңіз)?

12 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама эволюциясы

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуы.
2. Сыбайлас жемқорлықтың қарсы заңнаманың даму кезеңдері.
3. Сыбайлас жемқорлық үшін катал заңдық жауапкершілік.

Дәрістің мақсаты: мемлекет сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте мемлекеттік органдармен қатар, азаматтық қоғам институттарының жауапкершілігін арттыруға баса назар аудару.

Дәрістің мазмұны: сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау нәтижесінде оларға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою бойынша бірқатар ұсынымдарды талдау.

1. Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап, әлемдік стандарттарға сәйкес келетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл институттары мен тетіктерін қалыптастыруды мақсатты түрде кезең-кезеңмен жүзеге асырып келеді.

XX ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап Қазақстан посткеңестік елдердің ішінде алғашқысы болып, кең көлемді сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметті күшейтіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамалық базаны қалыптастырды, нәтижесінде Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың жүргізіп отырған сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік саясатымен тікелей байланысты даму кезеңдерінен өтті.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін оның аумағында бұрынғы КСРО мен ҚазКСР-дің нормативтік құқықтық актілері қолданылды, алайда олардың жаңа экономикалық бағытқа сай келмейтін тұстары жиі кездесті. Егер оған дейін барлық мүлік мемлекеттік меншікте болса, тәуелсіздік алғаннан кейін жекешелендіру процесі басталып, жеке меншік пайда болды, ал заңнама саласының жаңа экономикалық болмысқа сай ықпал етуі әлсірей бастады.

Алғашқы кезекте, мемлекеттік органдар қызметі сыбайлас жемқорлықтың алдын алумен қатар, жасалған фактілерге қарсы күреске бағытталды, тәжірибе жинақтала бастады, бірнеше фактілерден кейін кешендік тәсіл қажет екендігі белгілі болды.

Осылайша, 1992–1997 жылдар аралығында, бұл жылдарды *алғашқы кезең* деуге болады, сыбайлас жемқорлыққа қарсы процестің нормативтік-құқықтық негіздерін қалыптастырудың бастапқы кезеңі өтті. 1992 жылдың 17 наурызында «Ұйымдасқан нысандағы қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту жөніндегі шаралар туралы» Жарлық (бұдан әрі – Жарлық) шығарылды. Аталған Жарлықты қабылдау негізі елімізде таралған құқыққа қайшы қызмет фактілерінің, криминалдық кәсібиліктің өсуінің, қылмыстың ұйымдасқан сипатқа ие болуының жолын кесу қажеттілігі болды. Сонымен бірге сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетіктерінің элементі ретінде мемлекеттік құрылымдарда мемлекеттік өкімет пен басқару органдарында басшылық қызметте істейтін, жекешелендіру тәртібімен мемлекет мүлкін меншігіне сатып алатын адамдардың өз отбасының мүліктік жағдайы туралы декларация беруге міндетті екені; лауазымды адамдардың қызмет бабындағы міндеттерін атқаруға байланысты кез келген нысанда

кәсіпорындардан, ұйымдардан және азаматтардан және және т.б. сыйлық алуына тыйым салу бекітілді.

Сонымен бірге аталған кезеңде басты артықшылық ретінде екі құрамдас бөлік атап көрсетілді:

а) ұйымдасқан қылмыс пен сыбайлас жемқорлықтың өсуін және олардың өзара байланысты болуын, күшеюін болдырмау;

б) еліміздің ұлттық қауіпсіздігіне, мемлекеттің конституциялық негіздеріне қатысты сыбайлас жемқорлық қаупінің деңгейі айқын болғандықтан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тоқтаусыз құқықтық іс-шаралар қабылдаудың қажеттігі.

Олар қылмысқа қарсы іс-қимылды ұйымдастыру және қылмыстық жолмен жиналған капиталды «жылыстату» бойынша мемлекеттік іс-шаралар жүйесінің құрамдас бөлігін құрайтын болды және оны заңдастыруға жол бермеуге бағытталды, осы сәттен бастап *екінші кезең* – 1998–2000 жылдар кезеңі басталды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуының екінші кезеңін 1998 және 2000 жылдар аралығына жатқызуға болады. Осы кезеңде сыбайлас жемқорлықтың ұйымдасқан қылмыспен үйлесімділікте тигізетін қауіптілік деңгейіне қатысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес институтының жұмыс істеу әдіснамасы мен әдістерін анықтау қажеттігі туындады.

Екі негізгі заң: «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» және «Мемлекеттік қызмет туралы» заңдар қабылданды. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңның қабылдануы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі басты құқықтық және әдіснамалық негіз болды. Аталған заңда сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға арналған баптардың ерекше маңыздылығы атап көрсетілген. Заңның 2-тарауында қаржылық бақылау туралы, мемлекеттік функцияларды орындаумен сәйкес келмейтін қызмет туралы, жақын туысқандармен бірлесіп қызмет атқаруға жол бермеу туралы, сыбайлас жемқорлық үшін жағдай туғызатын құқық бұзушылықтар және олар үшін жауапкершілік туралы ережелер қамтылған.

1998 жылдан бастап әділет органдары сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған адамдарды, сондай-ақ жағымсыз себептермен жұмыстан шығарылған адамдарды есепке алуды жүргізе бастады. Бұл мемлекеттік қызметке оған дейін сыбайлас жемқорлық қызметке қатысты болған адамдарды қабылдамау үшін іріктеу құралы болып табылды.

Мемлекет мақсаттар мен міндеттерді айқындай отырып, жоспарлы түрде Қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес стратегиясын жүзеге асыруға кірісті, осылайша, *үшінші кезең* – 2001–2004 жылдар кезеңі басталды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуы бойынша үшінші кезең 2001–2004 жылдар аралығында өтті.

Үшінші кезеңде мемлекет сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жалпы мемлекеттік саясат мәртебесін берді. Оны жүзеге асыру бойынша ұйымдастырушылық және құқықтық жұмыстар жалпы жүйелік және кешендік

сипатқа ие болды. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының бірі ретінде айқындалды. Осылайша, орталық мемлекеттік органдардың функцияларының бір бөлігін өңірлер мен жеке секторға кезең-кезеңмен беру арқылы олардың функцияларын біртіндеп орталықсыздандыру жүзеге асырылды, монополия саласы қысқартылды және мемлекеттік қызметтер көрсету саласындағы бәсекелестікті дамыту үшін жағдайлар жасалды, халыққа қызмет көрсету кезінде «*бір терезе*» қағидаты енгізілді.

2002 жылдың сәуірінде Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және мемлекеттік қызметшілердің қызмет этикасын сақтау мәселелері жөніндегі комиссия құрылды. Комиссия қызметінің мақсаттары сыбайлас жемқорлыққа және мемлекеттік қызметшілердің қызметтік этика қағидаларын бұзуына қарсы күресті күшейтуге, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілік деңгейін арттыруға бағытталған келісімді іс-шараларды әзірлеу және қабылдау болып табылады.

2. 2001–2005 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің мемлекеттік бағдарламасын іске асыру барысында қол жеткізілген жағымды нәтижелермен бірге мынадай құқықтық сәйкес келмейтін тұстар да болды.

Біріншіден, заңнамалық актілердегі құқықтық олқылықтар мен сілтеме нормаларының көп болуы мемлекеттік органдардың жекелеген лауазымды адамдарға көптеген өкілеттік беретін ведомстволық актілерді қабылдауына мүмкіндік берді. Бұл әрине, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласын реттейтін нормативтік құқықтық актілерді халықаралық шарттармен және келісімдермен одан әрі біріздендіруді талап етті.

Екіншіден, алдағы уақытта әкімшілік рәсімдерді, ең алдымен салық және кеден қағидаларын жеңілдету қажет болды. Сыбайлас жемқорлықты азайту үшін олар қарапайым, түсінікті және жалпыға мәлім болуы тиіс. Ақпараттар мен құжаттамаға қойылатын талаптарды барынша жеңілдету қажеттігі туындады.

Үшіншіден, адами ресурстарды басқарудағы тиімділіктің жеткіліксіз болуы орын алды. Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың сот практикасын талдау барысында кінәлі адамдардың көпшілігі төмен буындағы мемлекеттік қызметшілер қатарына жататынын көрсетті. Олардың еңбекақы көлемі және әлеуметтік қорғалмауы сыбайлас жемқорлық үшін экономикалық бастауы болып табылды.

Төртіншіден, мемлекеттік органдарда сыбайлас жемқорлықтың туындау себептеріне мониторингтің жүргізілмеуі. Сыбайлас жемқорлық факторлары мен тетіктерін қадағалап отырудың қажеттілігі, оның деңгейі мен құрылымын бағалау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шаралардың тиімділігін талдау мониторингтің енгізілуін қажет етті.

Бесіншіден, осы кезең тәжірибесі мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты мәселелері бойынша азаматтық қоғамның хабардар болуы мен белсенділігінің тиісті деңгейінің болмағанын көрсетіп отыр. Соның аясында

азаматтық қоғам институттарының аталған бағдарламаны жүзеге асыруға қатысу тетіктерін қалыптастыру, жұртшылықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес барысы жөнінде хабардар болуы үшін жалпыға қолжетімді және тиімді рәсімдерін енгізу талап етілді.

Алтыншыдан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастық деңгейінің жеткіліксіз болуы. Осыған байланысты, құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастық нысандарын кеңейту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және заңсыз жолмен алынған ақша қаражатын заңдастыруға қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық конвенцияларға Қазақстан Республикасының қосылуы бойынша жұмыстарды белсендендіру қажеттілігі артты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуының *төртінші кезеңі* – 2005–2014 жылдар. Қазақстанды жеделдетілген экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғырту контексіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес. 2005 жылдың ақпаны мен 2014 жылдың шілдесі аралығында мемлекет жеделдетілген экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғыру жолында тұрды. 2005-2007 жылдары Қазақстан Республикасында «электрондық үкіметті» қалыптастырудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мақсатында бірыңғай ақпараттық жүйені енгізу бойынша жұмыстар жүргізілді, нәтижесінде ұйымдар мен халықтың мемлекеттік қызметшімен байланысы қысқартылып, сыбайлас жемқорлық көлемі төмендеді.

2007 жылдың шілдесінде «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелерін жетілдіру бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан

Республикасының Заңы қабылданған болатын. Бұл Заң бойынша 32 қылмыс құрамы Қылмыстық кодекс бойынша сыбайлас жемқорлық ретінде сарапталады. Пара алу бойынша қылмыстық жауапкершілік қатандатылды. Мысалы, егер оған дейін лауазымды адамға пара алғаны үшін бостандығынан айырудың барынша ұзақ мерзімі бес жылды құраса, енді он бес жылға дейін көбейді. Пара алудағы делдалдық үшін санкциялар күшейтілді – айыппұл орташа есеппен үш есеге (екі мыңға дейінгі ең төменгі есептік көрсеткіш), бас бостандығынан айыру төрт жылдан алты жылға дейін көбейді. Аса ірі көлемде пара алғаны үшін қылмыстық жауапкершілік (екі мыңнан аса АЕК) көзделді, онда барынша көп санкция 10 жылдан 15 жылға дейін. Жаңа Заң заңсыз жолмен алынған ақша қаражатын немесе өзге де мүлікті заңдастыру, кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу, жалған кәсіпкерлік және басқа да қылмыстардың сыбайлас жемқорлық құрамы секілді қылмыстарды айқындау бойынша құқық қорғау органдарының мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді.

Сонымен қатар Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы», «Мемлекеттік қызмет туралы» заңдарға өзгерістер енгізілді.

Қоғамдық қауіпсіздік белгісі бойынша сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды шектеу және оған құқықтық салдарды сәйкестендіру үшін

алғаш рет заңсыз материалдық сыйақы алғаны үшін лауазымды адамдардың әкімшілік жауапкершілігі енгізілді. Сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдардың мемлекеттік органдар мен ұйымдарда кез келген лауазымды атқаруына өмір бойына тыйым салу енгізілді.

Мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасауын тоқтататын факторлардың бірі сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған немесе осы себептен жұмыстан шығарылған адамдарды мемлекеттік саяси қызметшілердің жұмысқа қабылдағаны үшін жұмыстан шығару болып табылады.

Заңда ұйымдарды басқару функцияларын орындайтын бірқатар тұлғалар, мемлекеттің үлесі (кемінде 35 %, бұл кем дегенде 50 %) жарғылық капиталында ұлттық басқарушы холдингтерге, ұлттық холдингтерге, сондай-ақ олардың еншілес ұйымдарына берілген мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті тұлғаларға теңестіру; заңсыз жолмен алынған, ұйымдасқан топ немесе қылмыстық қоғамдастық жасаған ақшалай қаражатты немесе өзге де мүлікті заңдастырғаны үшін мүлікті міндетті тәркілеуді енгізу ұсынылады. Бұдан басқа, Заңда нормативтік актілер арасындағы коллизияларды, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін әкімшілік заңнаманың нормаларын реттеуде кемшіліктерді жою мақсатында, Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу, мемлекеттік қызмет туралы және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңнаманы қолданыстағы заңнамаға сәйкестендіру ұсынылады.

3. Сыбайлас жемқорлық қылмыс үшін қатал жауапкершіліктің қажеттілігі Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі Құқықтық саясат тұжырымдамасында көзделген. «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Заңның «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Заңның қабылдануымен мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру үшін жағдай жасалды, рұқсаттар саны мен қызметтің лицензияланатын түрлері күрт азайды.

2014–2020 жылдарға арналған құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңғыртудың Мемлекеттік бағдарламасында құқықтық тәртіп органдарына деген сенім деңгейін көтеруге, мінсіз мінез-құлқымен және жоғары құзыреттілік деңгейімен ерекшеленетін персоналды қалыптастыруға бағытталған шаралар қарастырылған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуының *бесінші кезеңі* 2014 жылғы тамыздан басталады. 2014 жылғы тамызда «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің кейбір мәселелері және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Жарлыққа сәйкес, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі құрылды, оған мемлекеттік қызмет саласындағы басшылықты, мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын бағалау мен бақылауды, сондай-ақ Қазақстан

Республикасының заңнамасында көзделген шектерде сыбайлас жемқорлық қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу, оларды анықтау, жолын кесу, ашу мен тергеу бойынша салааралық үйлестіруді әрі өзге де арнайы атқарушы және рұқсат беруші функцияларды жүзеге асыру бойынша өкілеттіктер берілді.

Осылайша, Мемлекет басшысы мемлекеттік қызмет және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы реттеуші және құқық қорғау функцияларын біріктіретін арнайы мемлекеттік орган құрды.

Әкімшілік, қылмыстық заңнама жетілдірілді, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған превентивті-репрессивті шаралар енгізілді, мемлекеттік қызметтің беделі артты.

Қазақстан мемлекеті дамуының алдыңғы кезеңдерінде жалпы мойындалған нәтижелерге қол жеткізілді, жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ісінде айқын оң үрдістер байқалды.

Жоғарыда аталған Жарлықта Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы анықталды, онда мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының алдағы жылдарға арналған негізгі бағыттары, сыбайлас жемқорлық үшін алғышарттарды, оны туғызатын себептері мен жағдайларды жоюға, оның деңгейін қысқартуға ықпал ететін іс-шаралар кешені қамтылған.

Стратегияда айқындалған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі бағыттары мыналар болып табылады:

- мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл;
- қоғамдық бақылау институтын енгізу;
- квазимемлекеттік және жеке секторларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл;
- сот және құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлықты ескерту;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін қалыптастыру;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

Осы бағыттар шеңберінде 2016 жылдың қаңтарынан бастап жаңа заңдар күшіне енді: «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы №410, «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы, «Қоғамдық кеңестер туралы» 2015 жылғы 2 қарашадағы №383–V, «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V Заң, олар «сыбайлас жемқорлық» түсінігін анықтауға және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар арасындағы аражікті айқын ажыратуға, сыбайлас жемқорлық қылмыс және құқық бұзушылықтың екі түрі үшін жауаптылықты: қылмыстық және әкімшілік жауаптылықты қарастыруға, мемлекеттік қызметтің барлық субъектілерінің қызметіне азаматтық бақылау жүйесін енгізуге, азаматтардың жария ақпаратқа еркін қолжетімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Айта кету керек, бұрын «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңның мазмұнында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар тізбесі қарастырылып, олар сыбайлас жемқорлық үшін жағдай туғызатын құқық бұзушылықтар болып бөлінген болатын. Оларға мыналар жатқызылды: басқа да мемлекеттік органдардың немесе ұйымдардың қызметіне заңсыз араласу, аталған адамдардың не олардың жақын туыстары мен жекжаттарының материалдық мүдделерін қанағаттандырумен байланысты мәселелерін шешу кезінде өздерінің қызметтік өкілеттігін пайдалану, мемлекеттік қызметке және мемлекеттік ұйымдарға кірген кезде және ілгерілету барысында заңда көзделмеген артықшылықтарды (тамыр-таныстық, сыбайластық) ұсыну, шешімдер дайындау мен қабылдауда заңсыз артықшылық көрсету және өз өкілеттіктерін пайдалануға байланысты өзге де бұзушылықтар.

2017 жылдан бастап мемлекеттік қызметшілерге өз табыстарымен қатар шығыстарын мәлімдеу міндеті жүктелетін болды. Мемлекеттік сатып алу жүйесін одан әрі жаңғырту, мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік және жеке секторлардың халыққа қызмет көрсетуі кезінде барынша ашықтықты қамтамасыз ету бойынша жұмыстар жалғасатын болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін қалыптастыру, енді оқу орындарында, мемлекеттік органдарда, тұрғындар арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы ауқымды оқыту курстарын құру және өткізу арқылы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша мемлекеттің қабылдайтын іс-шараларды жариялауға бұқаралық ақпарат құралдарын тарту арқылы жүзеге асырылатын болады.

Жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту халықаралық қоғамдастықпен өзара іс-қимылды күшейтуге жәрдемдесетін болады, соның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шараларды өткізу, беделді халықаралық ұйымдарға қатысу, сондай-ақ осы саладағы халықаралық тәжірибенің үздік үлгілерін пайдалану арқылы ықпал етеді.

Жазаның бұлтартпастығы қағидаты табысты іске асырылуда. Сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттерімен ұсталған шенеуніктер атқарған лауазымдары мен дәрежелеріне қарамастан, заңның барлық қаталдығы бойынша жауап береді.

Қылмыстық-құқықтық саясат лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлық қылмыстарды жасағаны үшін қатаң жауапкершілікті қамтамасыз етеді. Осындай қағидаттық тәсіл жаңа Қылмыстық кодексте іске асырылған. Мәселен, сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарға ескіру мерзімі қолданылмайды, шартты түрде сотталуға тыйым салу белгіленген, мемлекеттік қызметте лауазымға орналасу құқығына өмір бойы тыйым салу енгізілді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама қылмыстық жолмен табылған мүлікті тәркілеу жөніндегі, басшылардың дербес сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үшін жеке жауапкершілігі жөніндегі нормалармен толықтырылды. Онда «мүдделер қақтығысы» деген маңызды ұғым бекітілген.

Сонымен қатар, мемлекеттік қызметшілердің жауаптылығын күшейте отырып, олардың әлеуметтік кепілдіктері де жетілдірілуде.

Кезең-кезеңімен, жүйелі түрде мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің еңбекақысын арттыру мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік хал-жағдайын көтеруге және адал әрі әділ негізде өз міндеттерін орындау үшін оларға жағдай жасауға арналған.

Судьялар корпусын қалыптастыру тетігін жетілдіру, электрондық сот ісін жүргізуді дамыту, оның ашықтығы мен қолжетімділік деңгейін арттыру бойынша іс-шаралар қабылданды. Барлық жерде аппаратқа қол жетімділік артты, бұған электрондық үкіметті қалыптастыру жөніндегі іс-шаралар, сондай-ақ мемлекеттік және жеке құрылымдардың интернет-ресурстары ықпал етті.

Азаматтардың сыбайлас жемқорлық фактілері туралы еш кедергісіз уәкілетті органдарға хабарлауына, соның ішінде сенім телефондары мен мемлекеттік органдардың веб-сайттары арқылы хабарлауына жағдай жасалды. Елдің инвестициялық тартымдылығын күшейту, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында кәсіпкерлік қызметті, халықтың сапалы және жылдам мемлекеттік қызмет алуын қиындататын әкімшілік кедергілер жойылды. Мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын сыртқы бақылау мен тиімділігін бағалау жүйесі қалыптастырылды.

Бақылау сұрақтары:

1) Қазіргі кезде сыбайлас жемқорлықтың мәні қандай? Сыбайлас жемқорлық қылмыстар мен құқық бұзушылықтар субъектілерінің қатарына кімдер кіреді?

2) Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау дегеніміз нені білдіреді?

3) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі Стамбулдық іс-қимыл жоспарының ұсынымдарын іске асырудағы Қазақстанның рөлі қандай?

4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құқықтық құралдары қандай?

5) Қазақстан Республикасының 2015–2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының мәні мен маңызы.

13 дәріс. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін құқықтық жауапкершілік

1. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар сипаттамасы.
2. Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық құрамы.
3. Қылмыстық сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық құрамы.
4. Сыбайлас жемқорлық фактісі туралы хабарлаған немесе оған қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарға біржолғы ақшалай сыйақы түрінде жүзеге асырылатын көтермелеу.

Дәрістің мақсаты: сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар құрамы, олардың сипаттамасы және өзге де ұқсас қылмыстық құқық бұзушылықтардан ажырату критерийін анықтау.

Дәрістің мазмұны: сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылық пен сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылық арасындағы салдардың ауырлық дәрежесі бойынша нақты бағытты талқыланады.

1. Соңғы онжылдық мемлекетіміздің «ұлттық қауіпсіздігіне тікелей қауіп төндіретін» негізгі көздердің бірін білдіретін сыбайлас жемқорлық мәселелерін зерттеуге және жемқорлыққа қарсы күрестің құқықтық шараларын жетілдіруге деген жоғары қызығушылықпен сипатталады.

Мемлекеттік билік органдарында сыбайлас жемқорлық азаматтардың конституциялық құқықтары мен мүдделеріне нұқсан келтіреді, демократиялық ұстанымдары мен құқықтық тәртіпті бұзады, мемлекеттік аппараттың қызметін төмендетеді, мемлекеттік реформаларды өткізуге кедергі келтіреді, сайып келгенде, азаматтардың билікке сенімін жояды.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте көзделген әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар құрамын ескере отырып, әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық деп мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті тұлғаның немесе оған теңестірілген тұлғаның қоғамға әдейі қауіпті әрекеті, өзінің өкілеттігіне кіретін іс-әрекет (әрекетсіздік) үшін сол тұлғаның пайдасына материалдық игіліктерді жеке өзі немесе делдал арқылы заңсыз алудан көрінуі, сондай-ақ егер бұл іс-әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, сыйақы ұсыну бойынша жеке тұлғаның қасақана іс-әрекеттері түсіндіріледі.

Бұл ұғым сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың материалдық мазмұнын, заңдық табиғаты мен әлеуметтік мәнін ашады және сол арқылы қоғамдық қауіптілік, құқыққа қайшылық, жазалану, кінәлілік пен қол сұғушылық объектісі ретіндегі оның белгілерін айқындайды.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық үшін әкімшілік жаза тағайындау *қазғидасы* ҚР ӘҚБтК-нің 7-тарауымен реттеледі. Оларға сәйкес әкімшілік жаза:

- ҚР ӘҚБтК-нің 676–681 баптарында белгіленген санкциялар шегінде сот қолданады;
- әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық сипатына, оның жасалу мән-жайларына, құқық бұзушының жеке тұлғасына сәйкес, әділ болуы тиіс;
- жеке тұлғаға әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған адамның сипатын, айыпталушының жеке басын, ескере отырып, оның ішінде құқық бұзушылық жасағанға дейінгі және кейінгі мінез-құлқын, мүліктік жағдайын, мән-жайларын ескере отырып, жеңілдететін және ауырлататын жауапкершілік жүктеледі;

– заңды тұлғаға әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық сипатын ескере отырып, ұйымдық-құқықтық нысанындағы жаза қолданылады;

– бір тұлға екі немесе одан да көп әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған жағдайда әрбір құқық бұзушылық үшін жеке-жеке қолданылады;

– егер адам бір мезгілде бір судья қарастыратын бірнеше әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған болса, Кодекстің 44-бабы 2-бөлігінде көзделген әкімшілік айыппұлдың үш мәрте мөлшерінен аспауы тиіс;

– әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған жеке тұлға, егер оны жасау күнінен бастап бір жыл өтсе, ал заңды тұлға – егер оны жасау күнінен бастап үш жыл өтсе, жауаптылыққа тартылмайды [62-баптың 2-бөлігі]. Қылмыстық істі тоқтатқан жағдайда, егер тұлға әрекеттерінде әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық белгілері болса, бұл тұлға қылмыстық істі тоқтату туралы қаулы шыққан күннен бастап үш айдан кешіктірмей, әкімшілік жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

2. Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық құрамы Кодекстің 34-тарауында баяндалған және алты бапта тіркелген:

– жеке тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі (676-бап);

– мемлекеттік функцияларды атқаруға уәкілетті тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның заңсыз материалдық сыйақы алуы (677-бап);

– заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі (678-бап);

– мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы және заңсыз кірістер алуы (679-бап);

– мемлекеттік органдар басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша шара қолданбауы (680-бап);

– бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған тұлғалардың жұмысқа қабылдануы (681-бап).

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар құрамы.

Осындай құқық бұзушылықтардың құрамы өзара негізделген және өзара байланысты төрт элементтен тұрады: субъект, объект, объективті жағы және субъективті жағы.

Субъект – бұл құқық бұзушылық жасаған және заңда белгіленген белгілері бар құқықтық жауапкершілікті атқаруға қабілетті адам [8, 26, 28, 30-34 баптар].

Барлық сыбайлас жемқорлық әрекеттер оларды арнайы субъектінің – мемлекет функцияларын орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның және оған теңестірілген тұлғаның жасауын болжайды.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық субъектілеріне лауазымды және мемлекеттік міндет атқаруға уәкілетті өзге де адамдарды немесе оларға теңестірілген адамдарды сатып алуды жүзеге асырушы, сол сияқты оларға

заңға қайшы мүліктік игіліктер мен артықшылықтар беретін жеке және заңды тұлғалар да жатады.

ҚР ӘҚБтК 28-бабына сәйкес, әкімшілік жауаптылыққа: әкімшілік құқық бұзушылық аяқталған немесе оның жолын кескен кезде он алты жасқа толған, ақыл-есі дұрыс жеке тұлға, сондай-ақ заңды тұлға жатады. Бұл ереже негізінен сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық субъектілеріне де қолданылады. Сыйақы берушінің мүддесі үшін құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасағаны үшін лауазымды адамға сыйақы беретін субъект 16 жасқа толған жеке тұлға, сондай-ақ заңды тұлға болуы мүмкін. Заңды тұлғаның әкімшілік жауапкершілігінің ерекшелігі заңды тұлғаның атынан құқыққа қарсы сыйақыны заңды тұлғаның атқарушы органының басшысы не заңды тұлғаның атқарушы органы атынан өзге жеке тұлғаның ұсынуын білдіреді.

ҚР ӘҚБтК 29-бабына сәйкес, осы Кодексте көзделген құқыққа қарсы іс-әрекет жасаған кезде ақыл-есі дұрыс емес жағдайда болған, яғни өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) нақты сипаты мен қауіптілігін сезіне алмаған немесе оларды созылмалы психикалық ауруының, психикасының уақытша бұзылуының, ақыл-есі кемдігінің немесе психикасының өзге де сырқатты жай-күйінің салдарынан басқара алмаған жеке тұлға әкімшілік жауаптылыққа жатпайды.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған тұлғаны әкімшілік және өзге де заңмен көзделген жауапкершіліктен оның есі дұрыс емес болуына байланысты босату үшін негіз ретінде тек сот-психиатриялық сараптаманың қорытындысы болуы мүмкін. Егер әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған оның адамның есі дұрыс емес екендігі белгілі болған жағдайда іс бойынша іс жүргізуді бастауға болмайды, ал басталған іс құқық бұзушылық құрамы болмауына байланысты қысқартылуға жатады.

Барлық сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың объектілері мемлекет функцияларын орындауға уәкілетті тұлғалардың қызметтік өкілеттігін жүзеге асыруының белгіленген тәртібі болып табылады.

Сонымен қатар, әрбір нақты сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылыққа уәкілетті тұлғалардың мемлекет функцияларын орындауына байланысты оның тікелей объектісі болады. Мысалы, мемлекет функцияларын орындауға уәкілетті тұлғалардың заңды және жеке тұлғаларға ақпаратты ұсынуының белгіленген тәртібі; осы адамдардың өзге де тұлғалардың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде жәрдемдесуінің белгіленген тәртібі және т. б.

Барлық сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың объективті жағы әрекет етуімен (мысалы, заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы; мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару заңсыз кірістер алуы) немесе әрекетсіздігімен (сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша мемлекеттік органдар басшыларының шара қолданбауы) сипатталады.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады: кінәлі адам өзінің қоғамға қауіптілігін және

өзі жасаған әрекеті немесе әрекетсіздігінің және оны жасағысы келетін істің заңға қайшы екенін сезінеді. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың кейбір құрамдарына мақсат және мотив тән. Бірде-бір сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық абайсызда жасалмайды. Мемлекеттік қызметте мүдделер қақтығысының аса қауіпті нысандары болып табылатын, ең көп таралған құқық бұзушылық қатарына мемлекеттік қызметкерлердің заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруын, мемлекеттік функцияларды атқаруға уәкілетті тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның жеке немесе заңды тұлғалардан заңсыз материалдық сыйақы алуын жатқызуға болады.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылыққа қатысты ұзаққа созылған немесе жалғасқан әкімшілік құқық бұзушылық үшін есептелетін әкімшілік жауапкершілікке тартудың ескіру мерзімі қолданылмайды.

Егер бұрын жасалған әрекет үшін әкімшілік жаза қолданылған күннен бастап бір жыл ішінде жаңа іс-әрекет жасалса, тұлға әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықты қайтадан жасаған болып саналады.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы қаулыны судья шығарған күн құқықтық мәннің қайталану белгісін білдіреді.

Осы адамды әкімшілік айыппұл түрінде әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы судьяның қаулысы толық орындалған күннен бастап бір жыл ішінде тұлға әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықты жасаған болып саналады. Қаулы әкімшілік жауапкершілікке тартылған тұлғаның ерікті түрде немесе мәжбүрлеу тәртібімен орындалуы мүмкін, ол жалақысынан әкімшілік айыппұл сомасын ұстап қалу жолымен немесе жеке, үлестік немесе бірлескен меншік құқығындағы құқық бұзушыға тиесілі мүлікті өндіріп алу арқылы жүзеге асырылады.

ҚР ӘҚБтК-де қосымша әкімшілік жаза ретінде әкімшілік құқық бұзушылықты жасау құралы болған затты, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған мүлікті тәркілеу қарастырылған, бірақ әкімшілік жазаның сол түрі үшін Кодекстің тиісті баптарымен санкция көзделген жағдайда жүзеге асырылады [8, 41-баптың 1-бөлігі 3) тармағы, 45-бап].

Алайда, әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық үшін сыйақы мәні (негізсіз баю) болып табылатын мүлікті тәркілеу көзделмеген.

3. Қазіргі заман жағдайында сыбайлас жемқорлық қылмыс жаһандық жалпы адамзаттық проблемаға айналды, осыған байланысты, оған қарсы іс-қимылдың жаңа ережелерін әзірлеудің өткір қажеттілігі туындап отыр.

1997 жылы қабылданған және 2014 жылдың соңына дейін қолданыста болған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 393 баптан, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген жаңа Қылмыстық кодекс 467 баптан тұрады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстар жүйесі. Сыбайлас жемқорлықтың ең қауіпті нысандары қылмыс ретінде сараланады.

Қолданыстағы ҚР Қылмыстық кодексінде сыбайлас жемқорлық қылмысқа 21 қылмыс құрамы жатқызылған, Қылмыстық кодекстің 1997 жылғы редакциясында 17 құрамы болды. 15-тарауда «Мемлекеттік қызмет және мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстар» 11 қылмыс құрамының 9-ы сыбайлас жемқорлыққа жатқызылған. Бұл тарауда сыбайлас жемқорлық қылмысқа ҚР ҚК-нің 363-бабында «Лауазымды адамның өкілеттіктерін иемденіп алу» және 371-бабында «Салғырттық» көзделген қылмыстар жатқызылмайды.

6-тарауда «Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» сыбайлас жемқорлыққа екі қылмыс жатқызылған:

1) Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе талан-таражға салу (ҚР ҚК 189-бабының 1-бөлігі 2-тармағы).

2) Алаяқтық (ҚР ҚК 190-бабының 3-бөлігі 2-тармағы).

Екі жағдайда да сыбайлас жемқорлық қылмыс құрамы үшін: «мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған алаяқтық, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса» деген міндетті саралау белгісі бар.

8-тарау «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» алты сыбайлас жемқорлық қылмыс құрамын қамтиды:

1) Жалған кәсіпкерлік (ҚР ҚК 215-бабының 2-бөлігі 3-тармағы).

2) Іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиіп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасау (ҚР ҚК 216-бабы 2-бөлігі 4-тармағы).

3) Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және оған басшылық ету (ҚР ҚК 217-бабы 3-бөлігі 1-тармағы).

4) Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату) (ҚР ҚК 218-бабы 3-бөлігі 1-тармағы).

5) Экономикалық контрабанда (ҚР ҚК 209-бабы 3-бөлігі 1-тармағы).

6) Рейдерлік (ҚР ҚК 249-бабы 3-бөлігі 2-тармағы).

Барлық жағдайларда да сыбайлас жемқорлық қылмыс құрамы үшін: «мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған алаяқтық, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса» деген міндетті саралау белгісі бар.

11-тарауда «Халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» сыбайлас жемқорлыққа бір қылмыс жатқызылған: «мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыруы, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен, жеңілдіктер мен артықшылықтар берумен ұштасса» (ҚР ҚК 307-бабы 3-бөлігі 3-тармағы).

16-тарауда «Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар» сыбайлас жемқорлыққа үш қылмыс жатқызылған:

- билікті теріс пайдалану;

- билікті асыра пайдалану;
- биліктің әрекетсіздігі (ҚР ҚК 450, 451-баптары, 452-баптың 2-бөлігі 2-тармағы).

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабы 3-тармағы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың толық тізбесін айқындайды.

Парақорлықтың жалпы сипаттамасы.

Сыбайлас жемқорлық – бұл жеке мақсаттарда пайда көру үшін мемлекеттік билікті асыра пайдалану. Парақорлық сыбайлас жемқорлықтың қауіпті және көп тараған көріністерінің бірі болып табылады. ҚР ҚК 366-бабының 1-бөлігіне сәйкес, пара алудың объективтік жағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның не лауазымды адамның, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамының пара берушінің немесе оның өкілі болған адамдардың пайдасына жасаған әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы адамның қызметтік өкілеттіктеріне кіретін болса не ол лауазымдық жағдайына байланысты осындай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал жасай алатын болса, сол сияқты жалпы қамқорлығы немесе жол берушілігі үшін өзіне немесе басқа адамдарға ақша, бағалы қағаздар, өзге мүлік, мүлікке құқық немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде жеке өзі немесе делдал арқылы пара алуы болып табылады.

Қарастырылатын қылмыстың объектісі қалыпты, заңмен регламенттелген мемлекеттік билік қызметі және онымен байланысты мемлекеттік қызмет және мемлекеттік басқару мүдделері болып табылады. Қосымша объект – азаматтар мен ұйымдардың заңды мүдделері.

Пара алу түрлері: ашық (шамамен 75 % қолдан қолға немесе делдал арқылы) және жасырылған (25%-ға жуығы заңды іс-әрекеттер сияқты, қарызын қайтару, құмар ойындар және т. б.)

Қорқытып алу тәсілдері: 1) пара берушінің заңды мүдделеріне зиян келтіре алатын іс-әрекеттерді жасау қаупін төндіріп, пара талап ету; 2) оның құқықпен қорғалатын мүдделері үшін зиянды салдарын болдырмау мақсатында ол пара беруге мәжбүр болатын жағдайда соңғының әдейі жеткізуі (рұқсат құжаттарын, виза және және т.б. беруді әдейі созу, қалыс қалу).

Пара беруші өзінің заңды мүдделерін қорғап, пара беруге мәжбүр болған жағдайда, яғни пара беруге мәжбүрлеу белгісі болған жағдайда жауапкершіліктен босатылады.

4. Сыбайлас жемқорлық фактісі туралы хабарлаған немесе оған қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарға біржолғы ақшалай сыйақы түрінде жүзеге асырылатын көтермелеу белгіленіп отыр. Ақшалай сыйақы түріндегі көтермелеу келесідей мөлшерде белгіленеді:

- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы әкімшілік істер бойынша хабарлаған тұлғаға - 30 айлық есептік көрсеткіш (72150 теңге),

- онша ауыр емес сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша — 40 АЕК (96200 теңге),

- ауырлығы орташа сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша — 50 АЕК (120250 теңге),

- ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша - 70 АЕК (168350 теңге),

- аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша - 100 АЕК (240500 теңге).

Грамотамен марапаттау немесе алғыс жариялау түріндегі көтермелеулер белгіленуі мүмкін. Көтермелеуді қаржыландыру республикалық бюджет қаражаты есебінен жүргізіледі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда жәрдемдесу:

- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасау фактісі туралы хабарлауды;

- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған іздеудегі адамның тұрған жері туралы ақпарат беруді;

- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықты анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу үшін кейіннен маңызы болған өзге де жәрдем беруді қамтиды.

Адамды көтермелеу туралы материалдар көтермелеуге құқығы пайда болған күннен бастап 10 жұмыс күн ішінде қалыптастырылады және уәкілетті органдарға жіберіледі, көтермелеу туралы бұйрық шыққан күннен бастап 15 жұмыс күні ішінде төлем жүргізіледі.

Жалған ақпаратты хабарлаған адам Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес белгіленген тәртіппен жауап береді.

ҚР ҚПК 615-бабының 1-бөлігіне сәйкес, кінәні мойындау туралы процестік келісім жасасу туралы өтініш қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізудің кез келген сатысында жасалады. Процестік келісім прокурордың бастамасы бойынша да жасалуы мүмкін.

Бақылау сұрақтары:

1) Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың негізгі міндеттерінің мәні неде?

2) «Әкімшілік құқық бұзушылық» және «әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық құрамы» ұғымдарының анықтамасы.

3) ҚР ӘҚБтК-ке сәйкес, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық құрамы, олардың сипаттамасы.

4) Пара алудың (ҚР ҚК 366-бабы) қызмет өкілеттігін теріс пайдаланудан айырмашылығы қандай (ҚР ҚК 361-бабы)?

5) Пара алу (ҚР ҚК 366-бабы) мен заңсыз сыйақы алуды (ҚР ҚК 247-бабы) ажырату ерекшелігі неде?

14 дәріс. Мемлекеттік қызметті реформалаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы аспектісі

1. Қазақстанда мемлекеттік басқару жүйесін реформалау.
2. Мемлекеттік қызметті жетілдіру және сыбайлас жемқорлықтың алдын алу.
3. Реформалау шеңберінде құрылған мемлекеттік қызметтің жаңа моделі.

Дәрістің мақсаты: қазіргі жағдайда кез келген мемлекет үшін ортақ мәселе – елдің ұзақ мерзімді даму мақсаттарына қол жеткізудің маңызды факторы ретінде мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін құру болып отыр.

Дәрістің мазмұны: мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасын арттыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу, халықтың және жеке тұлғаның тарапынан билікке деген сенімін нығайту маңызы баяндалады.

1. Әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс көптеген елдерде экономикалық және саяси сипаттағы бірқатар проблемалардың туындауына әкелді, саясаткерлер мен ғалымдардан қоғам мен әрбір адамның өміріндегі мемлекеттік басқарудың рөлін жаңаша бағалауды қажет етті.

Қазіргі жағдайда кез келген мемлекет үшін ортақ мәселе – елдің ұзақ мерзімді даму мақсаттарына қол жеткізудің маңызды факторы ретінде мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін құру болып отыр. Әкімшілік реформалар жүргізу бойынша шетелдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру басқару әдістері мен нысандарын өзгерту, басқару деңгейлері арасындағы функцияларды бөлу, сондай-ақ ұйымдық құрылымдарды жаңғырту және оларды жаңа міндеттермен сәйкестендіру арқылы жүргізіледі. Қазіргі заман талабына жауап беру үшін мемлекет болып жатқан өзгерістерді негізге ала отырып, әкімшілік жүйесін реформалауға, саясаттың басымдықтарын айқындауға мәжбүр.

Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесін реформалау бірнеше кезеңдерден өтті, олардың әр қайсысының өз ерекшеліктері болды және олар сол кезеңде мемлекеттік шешуі тиіс міндеттермен айқындалады.

Бұл кезеңде ауқымы үлкен командалық-салалық басқару құрылымы айтарлықтай қысқартылып, оңтайландырылды және нарықтық экономиканың талаптары мен жаңа саяси процестерге бейімделген мемлекеттік басқару жүйесі қалыптасты.

Қайта құру жұмыстарының жүргізілгеніне қарамастан, мемлекеттік органдардың қызметінде шешімін таппаған мынадай мәселелер болды:

- мемлекеттік аппарат үлкен күйінде қалды;
- мемлекеттік басқарудың горизонтальдық және вертикальдық деңгейлерінде функциялардың қайталануы сақталды;

- бюджетаралық қатынастар саласында өзгеріс енгізу талап етілді;
- жекелеген мемлекеттік органдардың жұмысы ашық болмай қалды.

2004 жылдың 17 қыркүйегінде әкімшілік реформаны өткізу бойынша өткен кеңесте Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев елімізде кең ауқымды әкімшілік реформаның басталғаны туралы жариялады. Ол мемлекеттің дамуының жаңа кезеңінде мемлекеттік басқару жүйесін реформалаудың негізгі бағыттарын айқындап берді, атап айтқанда:

- орталық деңгейдегі мемлекеттік басқару құрылымын жетілдіру;
- мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату және жергілікті мемлекеттік басқару құрылымын реформалау.

Бұл мемлекеттік басқаруды орталықтандыруды, жергілікті билік органдарына жалпы мемлекеттік саясат шеңберінде жергілікті даму мәселелерін дербес шешуді ұсынуды, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін қалыптастыруды көздейді;

– мемлекеттік басқаруды қағазбастылықтан арылту. Шаруашылық субъектілерін тіркеу рәсімін жеңілдету, «бір терезе» тиімді қағидатын енгізу, электрондық үкіметті қалыптастыру бойынша іс-шаралар кешені ұсынылды;

– мемлекеттік қызметті жетілдіру, ұлттық және шетелдік оқу орындары негізінде мемлекеттік қызметшілерді даярлау, қайта даярлау, біліктілігін арттыру.

2. Мемлекеттік қызметті жетілдіру және сыбайлас жемқорлықтың алдын алу. Мемлекет басшысы мемлекеттік қызметті жетілдіруге, мемлекеттік аппарат жұмысына ерекше назар аударды.

Қазақстан Республикасының Президенті әкімшілік реформаның басым бағыттарын анықтады және Үкіметке мынадай шараларды жүзеге асыруды тапсырды:

– мемлекеттік органдардың құрылымы, басқару шешімдерін қабылдау кезінде мемлекеттік органдардың жұмысын жетілдіру;

– мемлекеттік қызметшілердің еңбегінің нақты нәтижесі негізінде олардың жалақыларын арттыру;

– мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің жоғары сапасына қол жеткізу;

– мемлекеттік органдар қызметінің рейтингін және бюджеттік процеске жаңа тәсілдерді енгізу;

– мемлекеттік аппараттың басқарушылығын, тұрақтылығы мен орнықтылығын арттыру;

– сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету;

– мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру және нығайту.

Мемлекеттік қызмет саяси институт ретінде мемлекеттің маңызды негізі болып табылады. Мемлекеттік қызметсіз кез келген мемлекет бола алмайды. Сондықтан, қоғамның саяси институты ретінде пайда болысымен барлық мемлекеттер өз мемлекеттік қызметін қалыптастыруды бастайды. Қазақстан Республикасы да тәуелсіздігін алғаннан сәттен бастап өз мемлекеттік қызметін белсенді құра бастады. Мемлекет құрылысының

бастапқы кезеңінде мемлекеттік қызметтің негізін бұрынғы партиялық-кеңестік мемлекеттік аппарат атқарды. Әрине, тәуелсіздік жағдайында егемен мемлекеттің жаңа болмысына сәйкес бұл аппараттың түрі өзгертілді, сонымен қатар өзінің қазақстандық мемлекеттік қызметін құру бойынша жұмыстар жүргізілді.

Мемлекет пен қоғам өмірінде мемлекеттік қызметтің қажеттілігі мен маңыздылығы аталған институтты конституцияландыруға негіз болды.

1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасы Конституциясының 33-бабы 4-тармағында, азаматтардың мемлекеттік қызметке кіруге тең құқығы бекітілген. Бұл тармақ, атап айтқанда, мемлекеттік қызмет қалыптастырудың маңыздылығын – аталған институттың ерекше қызметін сипаттайды.

Әрине, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекеттің негізгі функцияларының бірі болып табылады, 1999 жылдың 23 шілдесінен Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің құрылуының саяси-айқындаушы кезеңінен бастап жүзеге асырылды, оның құқықтық базасы және жеке уәкілетті орган – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі құрылды.

Мемлекеттік қызметтің қазақстандық жеке моделін құру бойынша белсенді жұмыс атқарылумен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетіктерін қалыптастыру бойынша жұмыстар да жүргізілді.

Жұмыстың жүйелік сипатын қамтамасыз ету үшін, бірқатар нормативтік-құқықтық және ұйымдастырушылық-практикалық іс-шаралар қабылданды, атап айтқанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүйесін жетілдіру және оның алдын алуға бағытталған, Қазақстан Республикасы Президентінің мынадай бірнеше Жарлықтары шықты:

- 2000 жылғы 20 сәуірдегі № 377 «Қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүйесін жетілдіру жөніндегі шаралар туралы»;

- 2002 жылғы 2 сәуірдегі № 839 «Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері жөніндегі комиссия құру туралы»;

- 2005 жылғы 14 сәуірдегі № 1550 «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар қызметіндегі тәртіп пен реттілікті нығайту жөніндегі шаралар туралы» және басқалар.

Осы және өзге де нормативтік құқықтық актілерге негізделген шаралар сол уақытта кең ауқымды сипатқа ие болған (өкінішке орай, осы күнге дейін жойылмаса) сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге бағытталды.

Жергілікті деңгейде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес органы – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің тәртіптік кеңестері болып табылады, ол Қазақстан Республикасы Президентінің жоғарыда аталған Жарлығына сәйкес, 2005 жылы мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар қызметіндегі тәртіп пен реттілікті нығайту үшін құрылды. Бұл органдар өз қызметін жүзеге асыру кезінде жариялылық,

жүйелілік және өз қызметінің профилактикалық бағыттылық қағидаттарын, жұртшылық өкілдерін және бұқаралық ақпарат құралдарын жұмыс отырыстарын дайындауға және өткізуге кеңінен тартуды басшылыққа алады.

Бұдан әрі мемлекеттік қызметті реформалау мәселесі Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Парламенті палаталарының пленарлық отырысында «Мемлекеттік басқаруды корпоративтік басқару, транспаренттілік және қоғам алдындағы есептілік қағидаттары негізінде жаңғырту» туралы бағдарламалық баяндамасында белгіленді.

Баяндамада айтылған әкімшілік реформаның басым бағыттарының бірі ретінде сыбайлас жемқорлық деңгейін азайту және мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру және нығайту секілді бағыттар ерекше атап көрсетілді.

3. Мемлекеттік басқару жүйесінде ауқымды өзгерістер, меритократия, адалдық және тиімділік қағидаттарына негізделген мемлекеттік қызметтің жаңа моделін қалыптастыру міндетін жүзеге асыру басталды. Бұл қағидаттарды 2008 жылдың 17 маусымында Қазақстан Республикасының Президенті халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда жариялады.

2011 жылғы 21 шілдеде Қазақстан Республикасы Президентінің № 119 Жарлығымен, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы бекітілді. Бұл тұжырымдаманы толық жүзеге асыру үшін 2012 жылы желтоқсанда «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына түзетулер мен толықтырулар енгізілді, ол 2013 жылғы 26 наурыздан бастап күшіне енді.

Реформалау шеңберінде құрылған мемлекеттік қызметтің жаңа моделі мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға қатысты жаңа тәсілдерді талап етті. Осыған байланысты мемлекеттік қызмет туралы қолданыстағы заңнамаға тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Мемлекеттік қызметтің жаңа институттары құрылды және мемлекеттік қызметке дарынды жастарды тарту үшін жаңа тетіктер енгізілді. Сондай-ақ, мемлекеттік қызмет тиімділігін қамтамасыз ететін, сыбайлас жемқорлыққа қарсы компонент күшейтілді.

Сонымен бірге жаңа моделді қалыптастыру бойынша практикалық шаралар Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы наурыздағы жарлықтарында регламенттелді. Осылайша, 2013 жылдың наурызында мемлекеттік қызметті реформалаудың күшті саяси және құқықтық базасы құрылған болатын.

2014 жылдың тамыз айында атқарушы органдарды оңтайландыру шеңберінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі мен Қазақстан Республикасының Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттігінің (қаржы полициясы) бірігуі арқылы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі құрылды.

Жаңа Агенттіктің практикалық қызметі сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталды. Мемлекеттік органның жаңа міндеттері 2014

жылдың 26 желтоқсанында Қазақстан Республикасы Президентінің №986 Жарлығымен бекітілген, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияда белгіленді.

Қазақстан Республикасының қабылдаған қадамдары әр мемлекеттің алдына мемлекеттілікті нығайту міндетін қойған жаһандық тегеурінді талаптары мен қазіргі әлемнің сын-қатерлеріне сәйкес болды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев 2015 жылы 11 наурызда «Нұр Отан» партиясының XVI съезінде, жалпы мемлекетті жаңғырту жөніндегі бес институттық реформаны ұсынды. Осы негізде, ол «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» Ұлт жоспары (бұдан әрі – Жоспар) әзірленді. Мемлекет басшысының бірінші институционалдық реформасы кәсіби мемлекеттік аппарат құруға бағытталған.

Ол жоғарыда аталған реформаны жүзеге асыру үшін 15 нақты қадамды қамтиды: мемлекеттік қызметте кіру рәсімдерін жаңғырту, төменгі лауазымдарға кандидаттарды іріктеу және оларды құзыреттілік тәсіл негізінде одан әрі ілгерілетуді жүзеге асыру, мемлекеттік қызметке алғаш кіргендер үшін міндетті сынақ мерзімін енгізу.

Сондай-ақ, Жоспарда еңбек нәтижелері бойынша мемлекеттік қызметшілерге еңбекақы төлеудің жаңа жүйесін енгізу, лауазымдық жалақыға өңірлік түзету коэффициенттерін енгізу көзделген. Мемлекеттік қызметті жаңғырту шеңберінде мемлекеттік қызметшілердің мансаптық өсуі үшін конкурстық іріктеуге көшу, меритократия қағидатын күшейту, тұрақты оқыту жүйесін құру, сондай-ақ жұмыс істеп жүрген мемлекеттік қызметшілерді кешендік аттестаттау жүргізу жұмыстарына ерекше назар аударылатын болады.

Мемлекеттік қызметтің жаңа моделін институттандыру және мемлекеттік аппарат қалыптастыру бойынша барлық теориялық тәсілдер мен негіздер, сондай-ақ практикалық шаралар аталған Жоспар шеңберінде қабылдау көзделген, мемлекеттік қызмет туралы жаңа заңда бекітіледі.

Жоспар қазақстандық қоғамда оң қабылданды. Тек бірлескен іс-шаралар векторы және қоғам мен мемлекеттің өзара түсіністігі сыбайлас жемқорлыққа қарсы ымырасыз күрес алаңын жасай алады. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін мақсаттар мен іс-шаралар кешенді болуы керек. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жартылай шараларды, таңдамалы немесе азаматтардың жекелеген санаттарына төзбейді. Тек заң алдында азаматтардың теңдігінің конституциялық қағидаты толық іске асырылса, мемлекеттің мақсаттарына деген сенім арта түседі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметінің тиімділігін арттырудың маңызды бағыты болып табылады. Бұған мемлекеттік органдардың, квазимемлекеттік сектордың, монополия субъектілерінің қызметінің ашықтығын, айқындығын, қоғам алдындағы есептілігін арттыру,

жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін кеңейту септігін тигізуі тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес іс-шараларын іске асыру аясында мына заңдар қабылданды: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы, мемлекеттік бақылау және аудит туралы, мемлекеттік сатып алу туралы, қоғамдық кеңестер туралы, ақпаратқа қол жетімділік туралы және т.б. Енгізілген жаңашылдыққа сәйкес, 2017 жылдан бастап Қазақстан Республикасының барлық азаматтары өз табысын ғана емес, сонымен қатар шығындарын да жариялаулары керек.

Осылайша, Қазақстанда халықаралық тәжірибе мен ел дамуының ұлттық ерекшеліктерінің негізінде мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет саласында реформалар жүргізуде өз тәжірибесін жинақтады деп қорытынды жасауға болады. Орталық және жергілікті мемлекеттік басқару органдары жүйесінде функционалдық және құрылымдық өзгерістер өтті, мемлекеттік қызметтің жаңа моделі құрылды. Қоғамдық өмірдің әр түрлі бағыттары мен салаларында қойылған мақсатқа сәйкес, реформа кезеңді түрде жүзеге асты. Бұрын қойылған көптеген міндеттер орындалды немесе орындалуға жақын қалды десе де болады, олардың кейбіреулері мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті жаңғыртуға бағытталған әкімшілік реформаның жаңа кезеңінде өзекті болып отыр.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Әкімшілік реформаның ерекшелігі неде?
- 2) Мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін арттыруда мемлекеттік қызметтің рөлі қандай?
- 3) Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлықтың алдын алу қалай атқарылады?
- 4) Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет қағидаттарын іске асыру мәселелері қандай?

15 дәріс. Бизнес ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы қалыптастыру

1. Бизнес–ортадағы сыбайлас жемқорлықтың мінез-құлықтың себептері.
2. Бизнес-ортада сыбайлас жемқорлықтың алдын алатын шаралар.

Дәрістің мақсаты: Қазақстанда бизнес-ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана мен мәдениеттің қалыптастырудың негізгі бағыттарын анықтау.

Дәрістің мазмұны: бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі бизнес-ортадағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл құралы ретінде қарастырылады.

1. Сыбайлас жемқорлық – Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне қатысты ең басты қауіптердің бірі: экономикалық қарым-қатынастар аясында тіршілік ете отырып, ол уақыт өте келе оларды параға сатып алу мен тазалықтың болмауына негізделген қатынастарға алмастырады. Нәтижесінде, қалыпты іскерлік әрекеттер өзгеріске ұшырап, инвестициялар мәнін жойып, іскерлік беделдің деңгейі төмендейді.

Сыбайлас жемқорлық белең алған және атқарушы органдар мен сот билігі тармақтарының қызметінде қиыншылықтар бар ортада бизнес табысты дами алмайтындығы дәлелденген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік саясатты реттілікпен жүзеге асыру сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үшін қажетті заңнамалық алғышарттарды жасауға алып келді. Бизнестегі парақорлық пен сыбайлас жемқорлықтың пайда болуын барынша болдырмау мақсатында Үкімет Қылмыстық кодекске сыбайлас жемқорлықтық әрекеттері үшін заңды тұлғаларды жауапкершілікке тарту қарастырылған өзгерістер енгізді. Дегенмен, сыбайлас жемқорлық жойылған жоқ. Оның өміршеңдігі адамдардың санасында, адамгершілік кемшіліктері мен нұсқандарында нығыз орныққандығымен айқындалады.

Әлемдік экономикалық форумында жарияланған 2013 – 2014 жылдары Жаһандық бәсекеге қабілеттік туралы есеп нәтижелері көрсеткен-дей, Қазақстанда бизнес жүргізуде ең қиындық туғызушы мәселе сыбайлас жемқорлық болып табылады. Компаниялар қазіргі уақытта да бизнес жүргізудегі пара берушілік пен төлемдерді кешіктіруді әдеттегі іс көреді.

Бизнес-ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыру бағыттары мен шаралары.

Бизнес-ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – бұл экономикалық қызмет барысында сыбайлас жемқорлықты қабылдамау және оған қарсы тұру негізіндегі құндылықтар жүйесі. Бұл іскерлік қарым-қатынастарға құқықтық пен құқық бұзушылық, адамгершілік пен адамгершіліксіздік және т.с.с. көзқарасы тұрғысынан қарау.

Бизнес-ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру бизнес-ортада қаншалықты дәрежеде белең алғанын ескергенде, айтарлықтай қиын процесс. Компаниялардың менеджерлері өз құзыреттерін пайдалана отырып, «тойтарыс» береді және олар ресурсқа қол жеткізу үшін ақша беру және т.с.с. қажеттіліктерін тудырады. Дегенмен, бизнес-ортадағы сыбайлас жемқорлық көріністері жөніндегі ақпарат, мемлекеттік органдарда көрініс табатын жемқорлыққа қарағанда толық болмайды.

Бизнес-ортадағы сыбайлас жемқорлық көріністерінің себептері:

- компаниялардың ішкі регламенттері мен рәсімдерінің анық болмауы;
- әлсіз мониторинг пен бақылау;
- компанияның басқару органдары қабылдайтын түпкі шешімдердің айқындығының жеткіліксіздігі;
- компания басшыларының жұмыста әдеп қағидаларын сақтамауы.

Компания басшылығы қызметкерлер арасында жемқорлыққа қарсы нөлдік төзімділік тәрбиелеуде үлгі болуы тиіс. Егер басшылық мәселені пара

алу арқылы шешуді қаласа, компания қызметкерлері де мәселе шешудің осындай жолынан бас тартпайды.

Шетел компанияларының тәжірибелері көрсетіп отырғандай, Қазақстанда кәсіпкерлік қызметті парасыз жүргізуге болады. Жемқорлық орын алған жекелеген жағдайлармен компанияның ішкі рәсімдері арқылы күресуге болады.

2. Сондай-ақ бизнес-ортада сыбайлас жемқорлықтың алдын алатын шараларға мыналар жатады:

- заңнаманың айқындығы мен толықтығы;
- мемлекеттің экономикаға араласуын қысқарту;
- мүдделер шиеленісін жою;
- мемлекеттік қызметшілердің әдеп кодексін қабылдау;
- мемлекеттік қызметшілердің сайланбалығы.

Өртүрлі қызмет салаларын нормативтік құқықтық реттеудегі кемшіліктер – сыбайлас жемқорлыққа апаратын негізгі себеп. Бұл Қазақстан үшін жүйелі әрі ұзақ мерзімді мәселе болып отыр. Бұл мәселенің шешімі тек мемлекетке ғана емес, «қоғам-билік-бизнес» диалогының қаншалықты нәтижелі болуына байланысты.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы қалыптастыру құралы. Қазіргі заман жағдайында бизнес ортадағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің тамыры оның әлеуметтік жауапты әрекетінде жатыр.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі – бұл кәсіпкерлердің осындай саясат жүргізіп, осындай шешім қабылдауға және қоғам мақсаттары мен құндылықтары жағынан ерікті болып саналатын қызмет бағыттарын таңдауға ерікті түрде міндеттелуі болып табылады.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің аумағы мен бағыттары белсенді түрде кеңеюде. Ол қайырымдылық шараларымен шектеліп қана қоймай, мынадай шараларды да қоса орындайды:

- бизнес жүргізу процесінің құқықтық нормаларға сай болуы;
- кәсіптік және іскерлік этика қағидаларын сақтау;
- экологиялық нормаларды сақтау;
- компания қызметкерлері алдында өз міндеттерін орындау;
- тұтынушылар алдында өз міндеттерін орындау және т.б

Кәсіпкерлік құрылымдары мен мемлекеттік билік өкілдері өзара ынтымақтастық туралы меморандум жасайды. Мысалы, «Қазақмыс» корпорациясы мен Қарағанды облысы басшылығы арасында жасалған өңірдің әлеуметтік мәселелерін шешуді көздейтін меморандум негізінде корпорация ауруханалар мен спорт ғимараттарын, мәдениет нысандарын жөндеу мен салуға 4,2 млрд теңгені құрайтын қаражат бөлді.

Сонымен қатар, корпорация шетелде білім алып жатқан студенттерге қолдау көрсетіп, өңірдегі колледж бен ЖОО студенттерін тәжірибеден өту базаларымен қамтамасыз етеді, өңірдің қалаларын

көркейтуге қаражат бөліп, облыстық денсаулық сақтау мен білім беру салаларын қаржыландырады.

ERG (EurasianResourcesGroup) компаниясы 11 жыл бойы көрнекті үлгі көрсетіп, өз кәсіпорындары орналасқан Ақтөбе, Қарағанды, Қостанай және Павлодар облыстарында маңызды әлеуметтік-экономикалық жобалар бойынша меморандум жасап келеді. Компания 2012–2014 жылдар аралығында Павлодар облысының дамуына 7 млрд теңгеге жуық қаражат бөлді. Бұл қаражатқа Ақсуда спорт сарайы, Екібастұзда балалар музыка мектебі, Павлодарда спорттан дарынды балаларға арналған жүзу бассейні салынды.

Қазақстанда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін арттыру мақсатында жыл сайын «Парыз» республикалық конкурсы өткізіледі. Конкурстың негізгі мақсаты – бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі қағидаларын дамыту, оны қоғамның өзекті мәселелерін шешуге белсене қатыстыру және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қоғамдық санада оңтайлы қабылдауды қалыптастыру.

Жеңімпаздарға үш номинация: «Жылдың ең үздік әлеуметтік жобасы», «Ең үздік ұжымдық келісімшарт» және «Ең үздік әлеуметтік жауапты кәсіпорын», үш категория: шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілері бойынша лауреат атағы беріледі.

Бизнес–ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырып, дамыту мақсатында бизнесмендерге арнап корпоративті әлеуметтік жауапкершілік үшін «Парыз» сыйлығы секілді марапаттаулар енгізу мақсатқа лайықты болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске атсалысқандығы үшін ынталандыру мақсатында мемлекет қоғамға танылу деп аталатын оңтайлы бастаманы қолдана алады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске қоғамның барлық мүшелері атсалысуы керек. Бизнес қауымдастықтары мен үкіметтік емес ұйымдарды жемқорлыққа қарсы күрес науқанына қатысуға шақырып, олардың бастамаларына қолдау көрсету қажет.

Бақылау сұрақтары:

1) Бизнес-ортадағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің мәнін қалай түсінесіз?

2) Бизнес-ортадағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің қалыптасуына қандай факторлар әсер етеді?

3) Қандай жағдайда бизнес сыбайлас жемқорлық мінез-құлқына мүдделі болуы мүмкін?

4) Кәсіпкерлердің сыбайлас жемқорлық қарсы мінез-құлықты таңдауына кедергі болатын себептер қандай?

Әдебиеттер тізімі

Нормативтік құқықтық актілер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (2011 жылғы 2 ақпандағы жағдай бойынша өзгерістерімен және толықтыруларымен).

2 «Нұр Отан» партиясының 2015–2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағдарламасы, «Нұр Отан» партиясы Саяси кеңесінің 2014 жылғы 11 қарашадағы №001 қаулысымен бекітілген.

3 Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы.

4 Назарбаев Н. А. Нұрлы жол – Болашаққа бастар жол: Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына арнаған Жолдауы. 2014 жылғы 11 қараша // adilet.zan.kz.

5 Қоғамдық кеңестер туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 2 қарашадағы №383-V Заңы // Егемен Қазақстан. –2015. –3 қараша.

6 Ақпаратқа қол жеткізу туралы : Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V Заңы // Егемен Қазақстан. –2015. –17 қараша.

7 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жеке тұлғалардың табысы мен мүлкін декларациялау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 18 қарашадағы № 412-V Заңы // Егемен Қазақстан. –2015. –19 қараша.

8 «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.

9 Ұлттық қауіпсіздікті нығайту, ұйымдасқан қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті одан әрі күшейту жөніндегі шаралар туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 1997 жылғы 5 қарашадағы.

10 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі. - Алматы: Норма-К, 214. - 240 б.

11 Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 2 шілдедегі № 267 Заңы.

12 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексі, 2014 жылғы 5 шілде // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». - Астана, 2015.

13 Мемлекеттік қызмет туралы: Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі № 453-I Заңы (2015 жылғы 2 сәуірдегі жағдай бойынша өзгерістерімен және толықтыруларымен) // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». - Астана, 2015.

14 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы: Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 377-IV Заңы // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).

Негізгі

1 Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы / Жалпы редакциясын басқарған б.ғ.д., профессор Б. С. Абдрасилов. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016. – 176 б.

2 Жетписбаева Б. А. Антикоррупционное законодательство Республики Казахстан. – Астана, 2011.

3 Есембаева Ж. Е. Правовые средства борьбы с коррупцией: маг. дисс. – Астана, 2013. – 103 с.

4 Синюкова Т. Н. Понятие и подходы к содержанию коррупции // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. Выпуск № 1 (29) / 2015.

5 Алексеев С. В. Коррупция: социологический анализ / под ред. О. В. Бондаренко. – Шахты: Изд-во ЮРГУЭС, 2008. – 270 с.

6 Антикоррупционная политика: учебное пособие / под ред. Г. А. Сатарова. – М., 2004. – 368 с.

7 Дамаскин О. В. Коррупция: состояние, причины, противодействие. – М., 2009. – 304 с.

8 Добреньков В. И., Исправников Н. Р. Коррупция: современные подходы к исследованию. – М., 2009. – 207 с.

9 Анализ национальных законодательств зарубежных государств в сфере борьбы с коррупцией (Сингапур, Южная Корея, США, Россия). <http://sud.gov.kz/rus/content/analiz-nacionalnyh-zakonodatelstv-zarubezhnyh-gosudarstv-v-sfere-borby-s-korruptsiei-singapur>.

10 Хонг М. Сингапур – страна, победившая коррупцию // К обществу без коррупции. – 2004. – № 2 (19).

11 Назарбаев Н. Ә. Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам // Егемен Қазақстан. – 2012. – 10 шілде.

12 Назарбаев Н.Ә. Баршаға бірдей осы заманғы мемлекет: Бес институттық реформа: «Нұр Отан» партиясының XVI съезіндегі баяндама // Егемен Қазақстан. 2015. 12 наурыз.

13 Калыбекова А. Народная мудрость казахов по воспитанию. Изд. 3-е. – Алматы: БАУР, 2011. – 512 с.

14 БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы. 2003 жылғы 31 қазан.

15 Плотников А. А. Общественный контроль и его потенциал в противодействии коррупции // Государство и право. – 2013. – № 2.

16 Кулешова Н. Н. О современном состоянии общественного контроля // Юридическая наука. – 2011. – № 2.

17 Нисневич Ю. А. Общественный контроль как механизм противодействия коррупции: проблемы реализации в России // Право и государство: теория и практика. –2010. –№ 4.

18 Антикоррупционное воспитание: система воспитательной работы по формированию у учащихся антикоррупционного мировоззрения в образовательном учреждении: методические рекомендации /Е. Н. Барышников, Н. В. Григорян, Л. М. Беловицкая, М. В. Бойкина; под науч. ред. С. В. Жолована. - СПб: СПбАПО, 2010. - (Петербургский опыт общего образования). - 56 с.

19 Пустовалова И. Н. Формирование правосознания как основное условие деинституализации коррупционных отношений / И. Н. Пустовалова // Гуманитарные и социальные науки. – 2011. - № 1.

20 Основы противодействия коррупции: учебное пособие / Под ред. И. И. Рогова, К. А. Мами, С. Ф. Бычковой. – Алматы: 2004. –328 с.

21 Пустовалова И. Н. Формирование правосознания как основное условие деинституализации коррупционных отношений // Гуманитарные и социальные науки. – 2011. –№ 1.

22 Ибраева А. С. Правовая культура: проблемы теории и практики.- Алматы: Жеті жарғы, 2002. –352 с.

23 Сартаев С. А., Калшабаева М. Ж. Формирование негативного восприятия коррупции как показатель роста правовой культуры современного казахстанского общества. 2015.

24 Ванновская О. В. Личностные детерминанты коррупционного поведения // Журавлев А. Л., Юрьевич А. В. Коррупция в современной России: психологический аспект // Знание, понимание, умение. –2012.

25 Нестик Т. А. Коррупция и культура // Экономическая теория преступлений и наказаний. –2002. –№ 4.

26 Ростовцева Ю. В. Административная ответственность за коррупционные правонарушения в системе государственной службы // Законы России. Опыт. Анализ. Практика. - 2012. - № 3.

27 Лузгин И. И. Коррупция и ее общественная опасность: курс лекций для студентов неюридических специальностей. - Новополоцк: ПГУ, 2012. - 144 с.

28 Карабанов А. Д., Мелькин С. К. Современные проблемы противодействия коррупции. Уголовно-правовой и криминологический аспекты. - М.: Wolters Kluwer, 2010.

29 Антикоррупционная правовая политика: учеб. пособие / Е. Алауханов. - Алматы: Заң әдебиеті, 2009. - 256 с.

30 Коррупция и государство: Причины, следствия, реформы: Пер. с англ. О.А.Алякринского / С. Роуз-Аккерман. - М.: Логос, 2003. - 356 с.

31 Болеев Т.К. Психологические механизмы коррупционного поведения// Государственное управление и государственная служба №1,2015

Қосымша:

1 Материалы сайта Transparency International.
<https://www.transparency.org>.

2 Материалы сайта European Commission.
ec.europa.eu/.../corruption/anti-corruption

3 Савинов Л. В. Коррупция как ментальность нации и этноса.
<http://www.justicemaker.ru/view-artide.php?id=15&art=2247>, 10.04.2015.

Мазмұны

Алғы сөз.....	3
1 дәріс. Сыбайлас жемқорлық ұғымы мен құрылымы.....	4
2 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана мен мәдениет: мазмұны, рөлі мен функциялары.....	8
3 дәріс. Сыбайлас жемқорлық қазіргі заманның құбылысы ретінде.....	13
4 дәріс. Шет елдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру.....	17
5 дәріс. Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастырудағы отбасы рөлі.....	24
6 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері.....	27
7 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тетігі ретінде қоғамдық бақылау.....	32
8 дәріс. Саяси партиялар мен БАҚ сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру құралдары ретінде.....	39
9 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім мен тәрбие.....	45
10 дәріс. Сыбайлас жемқорлық тәртіптің психологиялық тетіктері.....	52
11 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың Конституциялық негіздері.....	57
12 дәріс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың эволюциясы.....	62
13 дәріс. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін құқықтық жауапкершілік.....	70
14 дәріс. Мемлекеттік қызметті реформалаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы аспектісі.....	78
15 дәріс. Бизнес ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы қалыптастыру.....	83
Әдебиеттер тізімі.....	87

Рабиға Колекбаевна Танирбергенова

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТ НЕГІЗДЕРІ

Дәрістер жинағы
(барлық мамандықтарға арналған)

Редактор Ж.Н. Изтелеуова
Стандарттау бойынша маман Н.Қ. Молдабекова

Басуға _____ қол қойылды
Таралымы 150 дана.
Көлемі 5,75 оқу. - басп. ә.

Пішіні 60x84 1/16
Баспаханалық қағаз № 1
Тапсырыс _____. Бағасы 2900 т.

«Алматы энергетика және байланыс университеті»
коммерциялық емес акционерлік қоғамының
көшірмелі-көбейткіш бюросы

050013, Алматы, Байтұрсын ұлы көшесі, 126